

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra psychologie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Genderové rozdíly ve svědectvích z Osvětimi
Gender differences in testimonies from Auschwitz
Kristýna Navrátilová

Vedoucí práce: PhDr. Hana Valentová, Ph.D.
Studijní program: Psychologie
Studijní obor: Psychologie s rozšířením o speciální pedagogiku

Odevzdáním této bakalářské práce na téma Genderové rozdíly ve svědectvích z Osvětlemi potvrzuji, že jsem ji vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Praha, 2024

Jsem velmi ráda, že jsem mohla pracovat na tomto tématu pod vedením PhDr. Hany Valentové, Ph.D. Chci jí tímto poděkovat za její podporu a inspiraci. Můj dík patří také mému příteli Schlomovi A. za radu v otázce náboženství a přítelkyni M. za rady při korekturách textu.

ABSTRAKT

Práce se zabývá svědectvími z doby holokaustu. Jejím cílem bylo porovnat dvě vybraná svědectví přeživších, najít hlavní témata a porovnat tato svědectví i z hlediska genderu. Ke stanovení hlavních témat jsem použila 17 svědeckých výpovědí, které jsem přečetla. V první části práce se zabývám vývojem vnímání svědectví v čase, vztahem holokaustu a genderu a svědectvím jako žánrem. Ve druhé části analyzuji svědectví Elieho Wiesela a Edith Egerové. Hledala jsem společné rysy i rozdíly v prožívání věznění. Vybrala jsem událost, která hrdiny během dospívání v táboře zásadně ovlivnila a zabývala se i jejich vývojem před válkou a po válce. Jako zásadní pro jejich přežití se jeví přítomnost blízké osoby v táboře a poté jejich schopnost odmítnout vinu za to, co jim stalo. Oba aktéři také dokázali uplatnit zkušenosti z let věznění ve svém profesním životě po válce. Z hlediska genderu se svědectví Elieho Wiesela a Edith Egerové zásadně neliší, naopak jsou si velmi podobná. Gender tedy na přežití těchto svědků neměl zásadní vliv.

KLÍČOVÁ SLOVA

svědectví; holokaust; koncentrační tábory; Osvětim; gender

ABSTRACT

The thesis deals with testimonies from the time of the Holocaust. Its aim was to compare two selected testimonies of Holocaust survivors, to find the main themes and to compare these testimonies also in terms of gender. I used the 17 testimonies that I read to determine the main themes of the testimonies. In the first part of the thesis, I discuss the evolution of perceptions of testimony over time, the relationship between the Holocaust and gender, and testimony as a genre. In the second part, I analyze the testimonies of Elie Wiesel and Edith Eger, looking for commonalities and differences in the experience of imprisonment. I selected an event that had a major impact on the protagonists during their adolescence in the camp and also looked at their development before and after the war. The presence of a loved one in the camp and then their ability to refuse to accept blame for what happened to them appears to be crucial to their survival. Both actors were also able to apply the experiences of the prison years to their professional lives after the war. In terms of gender, the testimonies of Elie Wiesel and Edith Eger do not differ fundamentally; on the contrary, they are very similar. Gender therefore had no major influence on the survival of these two young people.

KEYWORDS

testimonies; holocaust; concentration camps; Auschwitz; gender

Obsah

Úvod.....	8
1 Obraz svědectví z holokaustu.....	9
1.1 Svědectví holokaustu.....	9
1.2 Svědectví během válečných let.....	10
1.3 Svědectví po válce.....	12
1.3.1 Doba mlčení.....	12
1.3.2 Druhá vlna svědectví.....	14
1.3.3 Třetí vlna svědectví.....	15
1.4 Zpochybňování svědectví o holokaustu.....	16
1.5 Trauma a jeho vliv na paměť.....	16
1.6 Jsou svědectví „pravdivá?“.....	18
1.7 Sakralizace a banalizace holokaustu.....	18
1.8 Vítězství dobra nad zlem a triumf lidské vůle.....	19
1.9 Ignorování „nevhodných“ svědectví.....	20
2 Gender a holokaust.....	21
2.1 Proměna genderových rolí během let předválečných, válečných a poválečných	22
2.1.1 Židovské ženy a muži před válkou.....	23
2.1.2 Za války.....	24
2.1.3 Koncentrační a vyhlazovací tábor Osvětim-Březinka.....	25
2.1.4 Po válce.....	28
3 Svědectví jako žánr.....	31
4 Analytická část – Analýza vybraných svědectví z holokaustu.....	34
4.1 Metodologie.....	34
4.2 Hlavní témata svědectví mužů a žen.....	35

4.2.1	Témata svědectví mužů a žen (chronologicky)	35
4.3	Tabulka s výskytem témat k analyzovaným svědectvím z děl uvedených výše .	36
4.3.1	Vysvětlivky k tabulce – podrobnější rozpis sloupce ženské problémy:	40
4.4	Život před válkou a uvězněním	40
4.5	Transport.....	41
4.6	Příjezd.....	41
4.7	Ztráta identity	42
4.8	Iniciace.....	43
4.9	Adaptace	44
4.10	Ženské problémy – menstruace, těhotenství, lékařské pokusy, směna sexu za jídlo.....	46
4.11	Portréty – táborová typologie	48
4.11.1	Dozorci a vojáci z řad SS	48
4.12	Táborová typologie podle Prima Leviho	49
4.12.1	Müselmani	49
4.12.2	Prominenti	50
4.12.3	Sepšel – kombinátor	50
4.12.4	Inženýr Alfred L. - prominent	50
4.12.5	Elias Lindsin – hospodář	51
4.12.6	Henri – prominent.....	51
4.12.7	Häftlingové	51
4.13	Strádání.....	52
4.14	Apely a selekce.....	54
4.15	Smrt	54
4.16	Sny a vzpomínky na domov	55

4.17	Hovory mezi vězni.....	55
4.18	Náboženství	56
4.19	Básně, písně, knihy a divadlo	56
4.20	Vztahy.....	57
4.21	Sexualita	58
4.22	Odboj	59
4.23	Osvobození a pochody smrti	60
4.24	Potřeba svědčit.....	62
4.25	Nesdělitelnost	63
5	Analýza svědectví Elieho Wiesela a Edith Egerové	66
5.1	Stručný životopis – Elie Wiesel	67
5.2	Svědectví Elieho Wiesela	69
5.3	Interpretace <i>Noci</i> Elieho Wiesela	81
5.4	Stručný životopis Edith Egerové	83
5.5	Svědectví Edith Egerové	84
5.6	Vlastní interpretace příběhů Elieho Wiesela a Edith Egerové	92
5.7	Elie Wiesel – Obrácený Abrahám	92
5.8	Edith Egerová – příběh Tří sester	95
5.9	Výsledky analýzy svědectví Elieho Wiesela a Edith Egerové	96
5.10	Komparace svědectví Elieho Wiesela a Edith Egerové – hlavní body.....	98
6	Závěr	100
7	Diskuze	101
7.1.1	Limity práce.....	102
7.1.2	Silné stránky a přínosy	103
	Seznam použitých zdrojů	104

Úvod

Nikdo z nás se nevrátí. Těmito slovy uvádí Charlotte Delbo první část svých pamětí, které napsala po návratu z koncentračního tábora. V této práci se budu věnovat svědectvím z koncentračního tábora Osvětim. Budu se zabývat tím, jak věznění v koncentračním táboře změnilo vývoj přeživších, jak je tato extrémní zkušenost poznamenala a co pro ně znamenala možnost sepsat svědectví. Memoárů o koncentračních táborech a přeživších je mnoho, proto bych se chtěla pokusit nahlédnout tato svědectví z jiné perspektivy, a to z pohledu genderu.

V první části práce se budu věnovat vývoji přijímání svědectví z doby holokaustu v čase a genderovým rozdílům, která se v těchto svědectvích objevují. V druhé části práce se budu zabývat svědectvím jako žánrem, na základě četby mnoha svědeckých výpovědí stanovím témata svědectví, a nakonec se budu podrobněji zabývat svědectvími Elieho Wiesela a Edith Egerové. K této dvojici jsem se přiklonila protože, na ní chci ilustrovat genderové rozdíly. Totiž to, jak věznění v koncentračním táboře prožívali muži a jak ženy, jak se lišily jejich paměti, jaká měli hlavní témata, jestli bylo některé pohlaví zvýhodněno v boji o přežití a jaké strategie volili v boji o přežití. U těchto dvou aktérů je podstatným faktorem i jejich věk, oba dva přišli do koncentračního tábora Osvětim ve věku okolo šestnácti let. Tedy v době, kdy měli potkávat své první lásky a naplno začít prožívat svoji sexualitu. Elie Wiesel přišel do koncentračního tábora s otcem, do té doby žil jako vzorný student Talmudu v jeho stínu. Edith Egerová pocházela z rodiny, pro kterou náboženství nebylo tak důležité, v koncentračním táboře s ní byla starší sestra. Obě přežily.

Elie Wiesel i Edith Egerová nejen přežili holocaust, ale také sepsali svoje paměti a oba dva žili do vysokého věku. Ani jeden z nich nespáchal sebevraždu, na rozdíl od mnoha jiných svědků. Namátkou jmenujme například Paula Celana, Prima Léviho nebo Jeana Améryho.

Domnívám se, že Wieselovi i Egerové pomohlo sepsání svědectví a jeho přijetí veřejností přežít. Dokázali své traumatické zkušenosti integrovat. Proč to oni dva dokázali a jiní ne? Na tuto otázku se pravděpodobně nepodaří najít uspokojivou odpověď. To ale neznamená, že bychom si ji neměli klást.

1 **Obraz svědectví z holokaustu**

V první části této práce se budu věnovat svědectvím holokaustu, především těm, které sepsali přeživší z Osvětimi. Představím průběh vývoje přístupu ke svědectvím během let válečných i poválečných, budu se zabývat problematikou pravdivosti svědectví. Vycházím především z prací Zoe Waxmanové, která je profesorkou historie holokaustu na Oxfordské univerzitě. Dlouhodobě se zabývá problematikou holokaustu, genderu, genocidy, paměti a teorie traumatu. Její knihy jsem vybrala na základě literární rešerše – jedná se o knihy *Writing the Holocaust – Identity, Testimony, Representation* z roku 2006 a knihu *Woman in the Holocaust: A Feminist History* z roku 2017. Publikací, které by se věnovaly genderu ve spojitosti s holokaustem a svědectvími není mnoho – blíže se historií výzkumu genderu a holokaustu budu věnovat v kapitole Gender a holokaust, která bude opět vycházet především z díla Zoe Waxmanové. V menší míře budu pracovat i s díly jiných autorů, tito autoři budou zmíněni v citacích. Nedílnou součástí práce jsou i úryvky ze svědectví přeživších.

1.1 **Svědectví holokaustu**

Pokud budeme hledat nejtemnější událost lidských dějin, je možné, že nás napadne právě Holokaust. Během druhé světové války došlo k vyhlazení víc než 6 milionů Židů, mnoho z nich zemřelo v koncentračních táborech nebo tzv. táborech smrti. I přesto, že Židé byli pronásledováni takřka po celou dobu existence svého národa, holokaust je považován za největší katastrofu tohoto druhu v dějinách. Za výjimečně odporný, výjimečně organizovaný, výjimečně výkonný.

Útrapy koncentračních táboru přežilo okolo 200 000 tisíc internovaných Židů, další přeživší našli záchranu v úkrytech, exilu nebo jako partyzáni. Věk přeživších se pohyboval mezi 16–40 lety, mnoho z nich si nebylo vědomo, jakou katastrofu přežili.

Chtělo by se věřit, že tímto pro ně těžká část jejich života skončila, ale v některých případech tomu tak nebylo. Mnozí lidé se neměli ke komu a kam vrátit. Z rozsáhlých rodin zbyli jen jednotlivci. Některým návrat domů komplikoval nástup komunistických stran k moci, jiným to, že ve svém domě či bytě našli bydlet někoho jiného.

Přeživší se často museli potýkat s nedůvěrou, podezříváním a také s výzvami k mlčení. Pro mnohé z nich bylo těžké vrátit se po hrůzných zážitcích zpět do společnosti, věřit doktorům, že je teď budou léčit, věřit ostatním lidem, že je teď nechají žít.

Svět zdecimovaný druhou světovou válkou nestál o vyprávění o nepředstavitelném utrpení těchto obětí. Někteří stále zavírali oči, stejně jako za války, kdy uprchlým vězňům nikdo nevěřil, když popisovali nacistické zločiny. S nedůvěrou a záští se přeživší setkávali i po válce.

1.2 Svědectví během válečných let

První svědectví o životě pod nacistickou nadvládou byla sepsána již během druhé světové války. Židé žijící ve varšavském ghettu založili tajný archiv, kde uchovávali dokumenty. Byli si dobře vědomi toho, o co se Němci snaží, totiž vymazat veškeré důkazy o existenci obyvatel ghett. Skupina Oneg Shabbat vedena Emanuelem Ringelblumem schraňovala deníky přeživších, důkazy o provádění masových vražd. Původním cílem skupiny bylo informovat o násilí páchaném Němci jejich válečné protivníky. Svět totiž ještě v roce 1942 zůstával víceméně netečný k utrpení Židů. Později skupina snahu o získání pomoci od spojenců vzdala a jejich cílem se stalo hlavně uchování záznamů o tom, co se stalo s polskými Židy.

Několik málo svědectví bylo napsáno během války v koncentračních táborech. Těchto svědectví je ovšem o poznání méně než těch z ghett. Podmínky v koncentračních táborech byly mnohem horší než v ghettech, ačkoliv si někteří Židé mysleli, že když přežili ghetta, nic horšího už je potkat nemůže.

„Ačkoli jsme si byli plně vědomi, že se vydáváme do neznámého cíle (Osvětim), nedokázala jsem skrýt své vzrušení. Nemám se už čeho bát, pomyslela jsem si, když už jsem ztratila všechny, kteří byli mému srdci nejdražší. Co by se mi ještě mohlo stát? Bylo snad něco horšího než žít v tomto ghettu? Horší než hlad, nemoci a smrt?“ (Zyskind, 1983, 136)

Situace v koncentračních táborech předčila svou hrůzností a nelidskostí všechny představy o tom, co je člověk člověku schopen udělat. Nejméně svědectví se dochovalo z tzv. táborů smrti, jako byly Treblinka, Belzec, Sobibor, Chelmno, Majdanek. Mezi vyhlazovací tábory patřila i Osvětim-Březinka. Během války zde zahynulo odhadem okolo 1,1 milionu lidí, 90 % z nich byli Židé. Z tohoto tábora je nejvíce přeživších a tím pádem i nejvíce svědectví. Během četby výpovědí vězňů jsem se opakovaně setkávala s tím, že mnoho lidí nemohlo uvěřit tomu, co se jim vlastně děje. Trpěli tím, že byli odtrženi do rodin, hladem, žízní a byli nuceni přežívat v nelidských podmínkách, kvůli kterým ztráceli nejen pojem o čase, ale i svou vlastní identitu. Přesto se někteří z nich rozhodli sepsat svá svědectví už v táborech, i když to byl nesnadný úkol a většinou se podařil jen těm vězňům, kteří pracovali jako lékaři, případně ve skladech či v kanceláři, a měli tak možnost sehnat tužku a papír. Dalšími „privilegovanými“ vězni byli členové Sonderkomanda – tedy komanda,

keré mělo na starosti obsluhu plynových komor a krematorií. Členové těchto komand byli pravidelně zabíjeni a nahrazeni jinými. Věděli tak, že jsou odsouzení na smrt. Jedním ze členů tohoto komanda byl i Salman Gradowski, který sepsal svou výpověď během roku 1944; později se zúčastnil vzpoury Sonderkommandu, přičemž si byl jistý tím, že nepřežije, a tak své spisy ukryl do plechovek a zakopal je pod zem. Bezprostředně po válce bylo v Osvětimi-Březince nalezeno několik rezavých plechovek se svým svědectvím s doprovodným textem: „*Vážený objeviteli těchto spisů! Mám na tebe prosbu: toto je skutečný důvod, proč jsem psal, aby můj zatracený život získal nějaký smysl, aby mé pekelné dny a beznadějně zítřky našly v budoucnosti nějaký smysl.*“ Jeho text byl publikován roku 1977.

Mezi vězni, kteří chtěli svědčit, však byli i ti, kteří neměli přístup k psacím potřebám a pokoušeli se zapamatovat si to, čeho byli svědky. V podmínkách koncentračních táborů, kde většina trpěla podvýživou, to však bylo velmi obtížné, a tato mentální námaha jen přispívala k celkovému vyčerpání. Pro některé vězněné bylo sepsání svědectví nebo jen vidina toho, že by mohli po válce svědčit a ukázat světu čím museli projít, aktem vzdoru, který jim pomáhal přežít. Svědčit pro ně bylo to důležité. Němci se totiž netajili tím, že nikdo nemá v táborech přežít, nikdo, kdo by mohl vypovídat. A pokud by se přece jen někdo našel, nikdo jim neuvěří.

Jedna z přeživších, která si vedla deník během uvěznění v Osvětimi, byla Ana Novac; ve své knize zmiňuje, že si psala deník, protože měla pocit, že tím získala nějaký čas pro sebe a mohla myslet na něco jiného než na hlad.

„Je-li můj deník jediný, který kdy – pokud vím – opustil lágr, pak mě to udivuje... Tvrdí se sice něco jiného, ale podle mého to [psaní deníku] záleželo jedině na nás... Šlo jedině o to získat papír a tužku. A tak jsem se začala hrabat v kbelících s odpadky a strhávat staré plakáty. Ráda bych teď řekla, že jsem na sebe vzala tenhle úkol, abych paměť lidstva doplnila o detaily...ale nebyla by to pravda! Alespoň na hodinu denně uniknout obsedantním myšlenkám na polévku! Nedopustit, abych se rozplynula v davu... Beztak bych nebyla schopna jinak, protože bych se úplně zničila, chtěla dřív než všichni ostatní.“ (Novac, 2010, 8-9)

Schraňováním svědectví se zabývaly i organizace v Londýně – Wienerova knihovna založena 1933 první sbírku otevřela již v roce 1939, Historická komise v Lublinu (1944) a Centrum pro současné Židovské dokumenty v Grenoblu. Tyto organizace dělaly rozhovory s přeživšími z koncentračních táborů ještě před koncem války. Jejich posláním bylo pomáhat přeživším a uchovávat vzpomínky na

ty, kteří nepřežili. Po válce činnost těchto organizací převzala dokumentační střediska v tzv. táborech pro vysídlené osoby, kde po válce přežívalo okolo 50 tisíc Židů, kteří se neměli kam vrátit.

1.3 Svědectví po válce

1.3.1 Doba mlčení

Bezprostředně po skončení války byla sepsána první svědectví. Během let 1945–1949 jich bylo publikováno velmi málo (Zoe Waxmanová uvádí číslo 75) a byla psána převážně v jidiš; o překlad do angličtiny se postarali polští Židé emigrovavší do USA. Svědectví psaná v němčině nebo ve francouzštině měla širší okruh čtenářů. Hlavním motorem pro publikaci těchto svědectví byla potřeba zabránit opakování holokaustu.

Bohužel atmosféra v poválečných zemích nebyla pro tato svědectví a pro přeživší příliš příznivá. Přeživší měli mlčet, bylo pro ně tedy těžké, považovat svoje přežití za triumf nebo snad vítězství nad nacisty.

„Brzy jsem zjistila, že všichni v Anglii budou mluvit o svých osobních válečných zážitcích ještě měsíce, ba dokonce roky po skončení války. Ale my, kteří jsme byli pronásledováni společným nepřítelem přes celou Evropu a byli jsme blízko vyhlazení z rukou nepřítele, jsme neměli uvádět lidi do rozpaků tím, že řekneme jediné slovo.“ (Hart, 1983, 12)

Podle historiků Tonyho Kushnera (University of Southampton) a Davida Bloxhama (University of Edinburgh) trvalo mnoho let, než byla svědectví přijata veřejností a než jim byla společnost ochotna naslouchat. Ve své společné knize *The Holocaust: Critical Historical Approches* zmiňují rok 1986, kdy vyšla kniha historika Martina Gilberta *The Holocaust: The Jewish Tragedy* zabývající se sociálním pozadím události. Gilbertova kniha je považována za přelomovou, právě protože používala jako ústřední zdroj svědectví přeživších v různých formách (deníky, reportáže, knihy i ústní výpovědi). Kniha byla dobře přijata a zvýšila tak respekt k přeživším (Bloxham, Kushner, 2005, 33).

Na vině jsou podle Gilberta hlavně obavy z vypuknutí studené války a nepochopení ze strany Britů, kteří netušili, co se v lágrech za války dělo, a ani nejevili zájem o to se dozvědět více, protože měli pocit, že za války už vytrpěli oni sami dost. Společnost se také chtěla odštíhnout od problematické minulosti a vykročit vstříc lepší budoucnosti. Samotní přeživší byli často plně zaměstnáni tím, aby svůj život vybudovali znovu, a zároveň trpěli pocity viny za to, že přežili *oni*, zatímco mnoho

dalších ne. Pro mnohé bylo další ranou, když se po propuštění dozvěděli, jak rozsáhlý holokaust vlastně byl. Z početných rodin zbyl často jen jeden člen. Tito lidé neměli kam jít, neměli nikoho, kdo by jim byl blízký, společnost jim nechtěla naslouchat, a oni tak byli opět odsunuti na okraj. Nehledě na to, že trpěli následky nelidského zacházení a mnoho z nich bylo silně traumatizováno, nebyli schopni o svých zkušenostech vypovídat, a soustředili se raději na obnovu svých zničených životů. Někteří přeživší svá svědectví sepsali po skončení války a schovali je k pozdějšímu vydání. Toto udělal například Elie Wiesel, který své paměti vydal poprvé roku 1955 v jidiš. Ve francouzštině potom jeho paměti vyšly až roku 1958, a to podstatně změněné. Dalším slavným přeživším, který publikoval hned po válce, je Primo Levi – jeho kniha *Je-li toto člověk* vyšla v Itálii již roku 1947, ale nevzbudila větší ohlas – prodalo se jen 1500 kusů. Teprve při opakovaném vydání roku 1958 se dostala k širší veřejnosti a byla přeložena do angličtiny a němčiny.

Po začátku studené války se publikování svědectví za Železnou oponou zastavilo. Jako příklad můžeme uvést Richarda Glazara, který sepsal své paměti ihned po návratu z Treblinky. Jeho kniha však vyšla poprvé v Německu až roku 1992 (Waxman, 2006, 107), tedy více než padesát let od skončení druhé světové války. Také v současné době slavné svědectví pianisty Wladysława Szpilmana vyšlo v Polsku během sedmdesátých let jen v malém nákladu a uznání se mu dostalo až po pádu Železné opony.

Hlavními tématy těchto raných poválečných svědectví byla *pomsta*: pro mnohé přeživší to byla první příležitost vyjádřit své dlouho potlačované pocity vůči utlačovatelům. Touha po pomstě se objevuje například v knize *Noc* Elieho Wiesela. Se zřízením státu Izrael začali lidé hlásit podezřelé osoby také izraelské policii. Roku 1949 a 1950 byly přijaty zákony – Zákon proti válečným zločinům spáchaných na Židech a zákon o Nacistech a nacistických kolaborantech, které umožnily stíhání těchto osob. Nicméně ani tyto zákony neznamenaly spravedlivý trest, proti trestu smrti se stíhané osoby mohly odvolat a často vyvázly s trestem odnětí svobody v trvání několika měsíců až tří let (Waxman, 2006, 108).

Tato skutečnost byla pro přeživší další ranou, se kterou se museli vyrovnat. Opravdovou změnu v přístupu ke svědectvím přinesl až soudní proces s nacistickým zločincem Adolfem Eichmannem roku 1961, který byl zadržen v Argentině, kde si mezitím zařídil nový život. Tímto soudním procesem se podrobněji zabývala Hannah Arendtová, která o tomto procesu publikovala knihu *Eichman v Jeruzalémě: Zpráva o banalitě zla*. Její dílo se však nesetkalo s kladným přijetím, představitelé židovského státu ji vyčítali, že Židy vykreslila jako ovce jdoucí na porážku. Kniha vyvolala spory především v intelektuálních kruzích v Americe, odkud se přenesla i do Evropy,

kteřou rozdělila na dva tábory. Arendtová sama to označila za kampaň, která má za úkol ovlivnit veřejné mínění, protože byla napadána za něco, co v knize ani nezmiňovala (Arendtová, 1995, 303). Svět ovšem zůstal v šoku, Eichmann zodpovědný za vraždění statisíců lidí trval na tom, že plnil jen rozkazy, a pokud by je neplnil on, splnil by je někdo jiný. Místo sadistického psychopatického jedince stál před lidmi starší muž s vizáží úředníka (Arendtová, 1995). Tento proces přispěl k medializaci zvěřstev páchaných nacisty po celém světě, jeho součástí byly i výpovědi přeživších z koncentračních táborů: mnozí z nich poprvé vypovídali o tom, co prožili za války. A bylo to také poprvé, co se výpovědi dostaly do širšího povědomí. Vydání těchto svědectví přitom nebylo zpočátku v plánu, Židovský stát se prezentoval jako silný a nezávislý, a nebylo tak v jeho zájmu otevírat staré rány. Utrpení Židů za války vnímali jako pokoření svého národa. Potřeba přeživších, říci světu co se stalo, však byla silnější. Teprve tehdy lidé doopravdy začali chápat rozsah utrpení, jemuž byli Židé za druhé světové války vystaveni (Waxman, 2006, 114-115).

Soudní proces s Adolfem Eichmannem byl na rozdíl od toho v Norimberku, který se snažil stanovit rozsah nacistických zločinů, zaměřen na to, co se stalo speciálně Židům. V těchto letech se odehrávaly i další soudy, například soudní proces s dozorcí z Osvětimi, který probíhal v letech 1963-1965.

1.3.2 Druhá vlna svědectví

Díky soudnímu procesu s Adolfem Eichmannem se pozice přeživších v izraelské společnosti začala proměňovat. Po válce byli počítáni mezi stejné oběti jako padlí vojáci a odpůrci režimu. Nebyli považováni za hrdiny a být přeživším pro ně bylo spíše zdrojem studu než hrdosti. Masové vraždění Židů během 2. světové války nebylo považováno za genocidu a nebylo tak bráno jako něco výjimečného (mělo se za to, že se jednalo o běžné válečné oběti). K markantní změně došlo až po šestidenní válce mezi Židy a Araby (1967), kdy měli být Židé smeteni do moře. To silně připomínalo nacistickou ideologii a hrozba byla vnímána jako pokus o druhou Osvětim. Po šestidenní válce se holokaust stal významnou součástí izraelské identity. Postoj k přeživším se změnil i v západních zemích. Přežití vyhlazovacích táborů přestalo být zdrojem zahanbení a přeživším se dostávalo pozornosti. Díky této změně se větší množství materiálů na toto téma začalo objevovat koncem 60. a 70. let. A jev s novým názvem *šoa* se stal zdrojem morální nadřazenosti a statutu výjimečnosti (Barša, 2011, 16): *šoa* je hebrejský výraz pro zlo, nespravedlnost či katastrofu a váže se výhradně k vyvražďování Židů během 2. světové války, výraz holokaust znamená doslova zničení ohněm nebo úplné zničení. V anglofonním prostředí byl výraz *holokaust* až do 70. let 20. století používán pro jakoukoliv katastrofu.

V roce 1978 byl v americkém NBC uveřejněno první dokumentární drama *Holocaust*, které prezentovalo příběh židovské rodiny Weissovy: mapuje roky 1935 až 1945. Jeden z hlavních hrdinů umírá krátce před osvobozením v Osvětimi. Tento pořad shlédlo na 120 milionů diváků. V roce 1979 se pořad o holokaustu objevil i v německé televizi.

Svědectví holokaustu se tak stala víceméně tématem pro širokou veřejnost, nejen pro vzdělance, jak tomu bylo doposud. Roku 1985 byl uveden devítihodinový film *Šoa* Clauda Lanzmanna, který je sestavený jen z výpovědí očitých svědků. Hlavním posláním filmu bylo zachytit výpovědi přímých svědků pro další generace, a vytvořit tak monument holokaustu. Prvním hollywoodským filmem, který se zabýval holokaustem, byl *Schindlerův seznam* Stevena Spielberga z roku 1994. Film se zasloužil o zpopularizování tohoto tématu, i když je mu vyčítáno, že se jedná o kýčovitou pohádku o vítězství dobra nad zlem a že problematiku holokaustu tak značně zjednodušuje.

Padesát let po konci války měli přeživší pocit, že se jich ostatní ptají na to, co zažili. Že chtějí slyšet, co se za války dělo. Tato pozdější svědectví se nezabývala jen válečnými zkušenostmi, ale i dobou po válce, kde mohli přeživší reflektovat, jak holokaust ovlivnil jejich život po válce, i to, jak velké byly ztráty, které utrpěli (Waxman, 2006, 117). Ukázalo se, že se mnoho přeživších nebylo schopno vrátit k životu, který vedli před válkou, mnozí předčasně dospěli nebo nebyli schopni žít dál s tím, co prožili. Nesměli, a ani nedokázali zapomenout. Pobyt v lágru se tak stal zkušeností určující jejich další osud.

V zemích, které byly pod nadvládou komunistické strany, mohli svědci vypovídat až po pádu komunismu. Tedy až mezi léty 1989–1991. Země Sovětského svazu uvolnily další dokumenty týkající se holokaustu. Tyto spisy obsahovaly i záznamy o tom, jak se místní podíleli na spolupráci s nacisty. (Waxman, 2006, 116). Jednalo se o dokumenty z přísně tajných archivů komunistické strany, které neobsahovaly jen materiály týkající se Ruska a Ukrajiny, ale i zemí střední Evropy. Tyto písemnosti našla Rudá armáda roku 1945 (Graziosi, 1999, 17).

1.3.3 Třetí vlna svědectví

Posledních dvacet až třicet let se zájem o svědectví zvyšuje. K dispozici jsou rozsáhlé video archivy (Fortunoff Video Archive for Holocaust Testimonies, I witness, Yad Vashem, u nás například v rámci projektu Paměť národa apod.), knihovny (The Wiener Holocaust Library – obsahuje dokumenty, video archivy i vzdělávací materiály pro školy apod.), publikovány jsou nové memoáry, některé práce jsou znovu publikovány a překládány. Tento boom zájmu o svědectví je přičítán faktu,

že se pomalu dostáváme do doby, kdy přímí svědci událostí umírají. Dalším podnětem pro zkoumání svědectví je teorie traumatu a jeho léčba (Trezise, 2010, 40).

1.4 Zpochybňování svědectví o holokaustu

Průkopníci práce s traumatem a svědky jako byli Dori Laub (1937–2018, izraelsko-americký psychiatr a psychoanalytik, který se zabýval svědectvími přeživších), Lawrence Langer (1929–2024, první profesor v USA zabývající se literaturou o holokaustu) či Cathy Caruth (věnuje se literární teorii, formulovala vlastní literární teorii traumatu) se zabývali svědeckými výpověďmi přeživších). Cathy Caruth ve své teorii traumatu zastává názor, že je trauma jako takové ve své podstatě nevyjádřitelné a neřešitelné psychologickými přístupy (Balaev, 2014,1). Dori Laub klade důraz na výpověď a její význam pro svědka, historická přesnost výpovědi pro něj nebyla důležitá. Abych přiblížila, co se děje v mozku traumatizovaného člověka, zařadila jsem do práce krátké shrnutí z knihy *Psychotraumatologie* (Epple, Schellong, Weidner, 2021, 25-33).

1.5 Trauma a jeho vliv na paměť

Psychické trauma chápeme jako událost nebo prožitek, která způsobí hluboké psychické zranění, konkrétně poruchu zpracování tohoto zranění, která má dopad na život jednotlivce a projevuje se na fyzické i psychické úrovni. Jako trauma nechápeme jen samotnou událost, ale i reakci na ni. Tato reakce je značně individuální a nemusí se projevit bezprostředně po události, ale i s odstupem (Epple, Schellong, Weidner, 2021, 25). Trauma se od běžných obtížných situací v životě člověka odlišuje tím, že člověk situaci přestává zvládat. Zátěž je příliš velká, a situace už není zdrojem zkušeností, ale spíše stresu a bezmoci. Postižený může zažívat pocity ohrožení života, strachu, ztráty kontroly a bezmoci. Dochází k prolomení psychických obran a zaplavení dráždivými podněty. Mozek na toto prolomení reaguje a zpracovává jej na úrovni tělesné ve 4 úrovních.

První úroveň je tzv. kortikální zpracování, při kterém hraje hlavní úlohu čelní lalok a jeho spoje. Jeho úkolem při zvládání stresových situací je vnímání konfliktu, jeho správné zařazení a provedení vhodného vzorce chování. Na druhé úrovni je limbické zpracování, do nějž je zapojena amygdala a hipokampus. Amygdalu bychom mohli zjednodušeně přirovnat k jakémusi senzoru, který nás upozorňuje na nebezpečí. Hipokampus je zodpovědný za budování paměti, především té pracovní, učení a ukládání nových informací, plánování pohybu a orientaci v prostoru. V případě přetížení stresovou situací se mohou ve zpracování vzpomínek objevit chyby.

Metcalfe a Jacobs (Jacobs, Metcalfe, 1998, 187-222) vytvořili charakteristiku normálních a traumatických vzpomínek. Normální vzpomínky mají tendenci časem vyhasínat, nevyvolávají silné emoce a rozrušení, mají biografickou návaznost a jsou součástí životního příběhu. Zatímco traumatické vzpomínky mají tendenci přetrvávat ve velmi přesné podobě, vyvolávat noční můry a intruze (vnitřní obrazy traumatického zážitku) a způsobují silné emoční rozrušení. Ukládají se jen jako fragmenty a nenavazují na další vzpomínky, bývají prožívány jako kdyby se odehrávaly tady a teď a mohou způsobit pozměněné vnímání času a prostoru (Epple, Schellong, Weidner, 2021, 28).

Při traumatickém zážitku může dojít k poruše spolupráce struktur, které jsou zodpovědné za ukládání do deklarativní paměti (paměť, která ukládá fakta, data, vědomosti a události převážně v čelním laloku, zatímco za nedeklarativní paměť jsou zodpovědné bazální ganglia, amygdala a mozeček a slouží k podmiňování, habituaci, senzibilizaci a vybavování). Při takovém selhání se fragmenty vzpomínek uloží nezávisle na svém kontextu do subkortikálních oblastí a není možné je převést do deklarativní paměti. Do vědomí se poté pronikají nekontrolovatelně jako flashbacky nebo intruze, což je pro jedince značně nepříjemné, a ten může nabýt dojmu, že situaci nezvládá. Spouštěčem může být cokoliv, co připomíná traumatickou zkušenost; to může vést k rozšíření reakce na další podobné podněty, původně nespojené s traumatickou událostí.

Třetí úroveň je reakce organismu na stres, při ní dochází ke změnám regulátorů nervového systému na biochemické a fyziologické úrovni, které řídí stresovou reakci. Autonomní systém člověka po traumatickém zážitku je vybuzený a připravený reagovat na podněty. Tato vybuzenost může vést k poruchám pozornosti, lekavosti, vznětlivosti, nadměrné citlivosti i poruchám spánku. Zároveň se zmenšuje schopnost habituace na děsivé podněty.

Poslední čtvrtá úroveň je tvořena hormony a neurotransmitery. Stresová reakce může způsobit nadměrnou produkci některých hormonů jako je kortizol nebo noradrenalin. Ty snižují funkci prefrontální kůry zvyšují aktivaci amygdaly. To negativně ovlivňuje hodnocení emocí a spolupráci s hipokampem. Tak může opět dojít k narušení paměti uložením fragmentovaných vzpomínek bez kontextu. Výsledkem pak je částečná nebo úplná amnézie traumatu. Bylo také zjištěno, že při vybavování vzpomínek na trauma dochází ke snížení aktivity v Brocově oblasti mozku, která je zodpovědná za funkci řeči, proto mohou mít traumatizovaní jedinci problém trauma vyjádřit.

1.6 Jsou svědectví „pravdivá?“

Některá svědectví přeživších byla historiky vyhodnocena jako neobjektivní a nepřilíš důvěryhodná, další byla odmítnuta jako nepřesná nebo chybná. Odlišné přístupy ke svědectvím vyšly najevo při spolupráci historiků, psychoanalytiků a umělců během zpracování video rozhovorů se svědky. Hlavním kritikem odmítání svědectví kvůli faktickým chybám byl psychoanalytik Dori Laub, který sám přežil holokaust. Zastával se například svědkyně, která spletla počet komínů vyhozených do povětří při vzpouře Sonderkommanda v Osvětimi. Historiky byla svědkyně i celá její výpověď označena za nevěrohodnou. Laub však zdůrazňoval význam svědectví pro samotnou svědkyni, přikládal větší důležitost tomu, jak svědkyně mluví než tomu, o čem mluví. Podle něj jí to, že mohla vyprávět o tom, co prožila, i to, že našla posluchače, kteří jí byli ochotni naslouchat, mohlo pomoci zpracovat traumatickou zkušenost a integrovat ji. Laub také vznáší další nároky na posluchače jako příjemce svědectví. Měl by být schopen citlivě naslouchat sám sobě i svědkovi, být si vědom toho, co ovlivňuje jeho reakce a závěry, a neidentifikovat se s obětí, aby do vyprávění svědka nevkládá vlastní zkušenosti, pocity a interpretace (Trezise, 2010, 8-9). Laubův přístup tak klade důraz na vztah mezi svědkem a jeho posluchačem, ne na faktickou správnost svědectví. Oba tyto přístupy ale mohou být problematické, protože jsou vysoce selektivní. Historici se soustředí na fakta, zatím co psychoanalytický přístup je silně subjektivní, a Laub sám selhává jako svědek svědka, když se na svědectví dívá svým psychoanalytickým pohledem a vkládá do nich své interpretace, nedodrжуje tedy odstup, ke kterému sám nabádal. Trezise v časopise *History and Memory* tvrdí, že si Laub svědky upravoval do jakéhosi prototypu, kdy spojil několik svědectví dohromady, aby podpořil své stanovisko (Trezise, 2008, 35). Laub toto obvinění odmítl.

Další teoretickou traumatu zabývající se svědectvími přeživších holocaustu je Cathy Caruth. Ta se domnívala, že se trauma se nedá zcela vyřešit, je z části nesrozumitelné a nezpracovatelné a projevuje se s časovým odstupem. Tím, že mu oběť nedokáže zcela porozumět, má i problém ho vyjádřit. Přesto Caruth klade důraz na důležitost vyprávění traumatu, protože právě pomocí vyprávění příběhu mu mohl dát přeživší smysl. Sdílením svého příběhu s ostatními poté mohl dosáhnout katarze a transformace, uvolnit potlačené emoce a navázat spojení s ostatními přeživšími. Caruth však byla kritizována za tvrzení, že je trauma nesdělitelné a vzpomínky na něj nemusí být nutně pravdivé. To mohlo vést k umlčení svědků (Trezise, 2010, 41).

1.7 Sakralizace a banalizace holocaustu

Stále se vede diskuze o tom, jak k holocaustu či šoa přistupovat. Jedná se o naprosto výjimečnou událost mimo běžné kategorie, anebo bylo šest milionů Židů běžnými oběťmi totalitního režimu, a

výjimečnost šoa je dána jen jeho rozsahem? Na tuto otázku neexistuje jednoduchá odpověď, protože ta se liší podle toho, kdo ji klade. Zda to jsou pachatelé, nebo oběti, a také proč se jí vůbec zabýváme. Pokud budu pocházet z prostředí viníků, bude pro mě snazší označit šoa za jeden z mnoha zločinů, který se zas tolik neliší od ostatních genocid a za který jsou zodpovědní nacističtí vůdci, nikoliv Němci jako národ. Pokud budu na dané téma nahlížet jako potomek obětí, budu zřejmě holokaust vnímat jako zcela unikátní. Jak vidíme, vnímání holokaustu je silně ovlivněno kolektivní pamětí jednotlivých národů. V některých zemích dospělo vnímání holokaustu až tak daleko, že se hovoří o jeho sakralizaci a nezobrazitelnosti. Mezi zastánce tohoto pojetí bych zařadila například Elieho Wiesela, Clauda Lanzmanna i Prima Léviho, Podle nich má být holokaust posvátnou vzpomínkou, kterou nehodnotíme intelektuálními ani etickými soudy. Jedná se o výlučně Židovskou záležitost, která neslouží k tomu, aby se z ní poučila společnost jako celek. Elie Wiesel dokonce holokaust významem přirovnával ke zjevení Tóry Mojžíšovi na hoře Sinaj (Waxman, 2006, 177). Podle Zygmunta Baumanna se izraelský stát pokoušel utrpení Židů za druhé světové války využít jako potvrzení své politiky a také jako jakýsi úplatek za křivdy, kterých by se sám mohl v budoucnosti dopustit (Baumann, 2010, 9). Druhým extrémem je banalizace holokaustu, která je pravým opakem. Jedná se tedy o pojmání holokaustu jako tragédie, která je sice smutná, ale prostě se stala, a nebylo v našich silách jí nějak zabránit. Myslím, že je zjevné, že ani jedno pojetí není optimální. Podle Zygmunta Baumanna je nutné událost desakralizovat i debanalizovat, a to proto, abychom se s ní mohli vyrovnat, poučit se z ní a případně zabránit jejímu opakování (Baumann, 2010, 26).

1.8 Vítězství dobra nad zlem a triumf lidské vůle

Některé svědecké výpovědi jsou v současné době prezentovány jako příběhy o nezdolnosti, síle lidského ducha a triumfu dobra nad zlem (např. *The Holocaust: A History of Courage and Resistance*). V knihkupectvích najdeme mnoho beletristických titulů zabývajících se koncentračními tábory, které jsou historicky nepřesné a zjednodušující, jejich cílem není čtenáře poučit, ale zabavit ho a dojmout. Patří sem například: *Tatér z Osvětimi*, *Cilčina cesta*, *Gladiátoři z Osvětimi* i dříve zmiňovaný film *Schindlerův seznam*). Tento přístup ke svědectvím mi připadá nevhodný, protože může ve čtenáři vzbuzovat dojem, že se nejedná o příběh, ve kterém hraje zásadní roli utrpení, ale příběh, kde je všechno zlé vykoupeno něčím dobrým. A to zlé, co se stalo vlastně mělo nějaký smysl a dalo by se snad i obhájit. Oběť potom ani nemusíme vnímat jako oběť, když se jí dostalo takového daru, jako je přežití vyhlazovacích táborů. Přeživší jsou pak vyzýváni k tomu, aby vyprávěli své příběhy v optimistickém tónu. Sice jsme byli svědky vraždění milionů

lidí, ale podívejte se na ten posttraumatický růst. Toto pojetí mi připadá nejen značně zjednodušující, ale pro přeživší i potencionálně zraňující, protože jim vnucuje určitý postoj k tomu, co prožili.

1.9 Ignorování „nevhodných“ svědectví

Během let se ustanovil *kánon svědectví*, která by měla odpovídat kolektivní paměti a zažitým genderovým rolím. Ta svědectví, která tyto požadavky nesplňují, bývají odsunována na okraj a jsou ignorována jako nevhodná. Samotný požadavek na homogenitu svědectví je nesmyslný, protože to, co může traumatizovat jednoho, nemusí traumatizovat druhého. U svědectví přeživších holokaustu se navíc potýkáme s velmi rozsáhlou oblastí různorodých prožitků. Mezi svědectví, která jsou na okraji zájmu, tak patří například příběhy o židovských kápech, kteří se chovali jako esesmani (zmiňuje se o nich např. primo Levi v knize *Je-li toto člověk*). O matkách, které zapřely své děti, aby se pokusily samy sebe zachránit (Borowski, *This Way for the Gas, Ladies and Gentlemen*) či o ženách, které navázaly sexuální vztahy s vojáky nepřítele, aby zvýšily své šance a přežití (Waxman, 2006, 151).

2 Gender a holokaust

Šoa. To Šoa. Buchenwald, ten Buchenwald, Osvětim, ta Osvětim. Na počátku této práce jsem si kladla otázku, zda gender (chápan sociologicky) hrál nějakou roli během internace v koncentračním nebo vyhlazovacím táboře. Po přečtení několika svědectví jak mužů (Primo Levi, Jean Améry, Viktor Frankl), tak žen (Edith Egerová, Ana Novac, Charlotte Delbo), jsem se domnívala, že muži i ženy měli šance na záchranu poměrně vyrovnané. Přežití bylo spíše o štěstí, a pokud jste do tábora přišli jako Žid, tedy v nacistické terminologii tzv. podčlověk, vaše šance na zachování života byla minimální, ale nezávisela už tolik na vašem pohlaví. Později jsem se dostala k práci historika Jehudy Bauera. Ten ve své knize *Úvahy o holokaustu* (Bauer, 2009, 173) zmiňuje, že se osudům židovských žen během holokaustu dosud nikdo nevěnoval. Teprve od 70. let se ve svědectvích žen začala více objevovat opravdu ženská témata jako mateřství, péče o děti, strach ze znásilnění apod. První konference o ženách a jejich rolích během holokaustu konaná až v roce 1983 se nesetkala s pochopením. Někteří lidé nechápali, proč by se na holokaust mělo nahlížet i z perspektivy genderu. Cynthia Ozick (americká spisovatelka) po konferenci poslala Ringelheimové následující dopis:

„Myslím, že se ptáte špatně. Nejen na špatnou otázku, protože jste nenašla tu správnou; myslím, že se ptáte na morálně špatnou otázku, která nás vede ještě dál po cestě k vymazání Židů z dějin. Doufám, že se neúmyslně, připojujete k těm [revizionistům], kteří říkají, že pokud se to stalo Židům, tak se to nikdy nestalo. Trváte na tom, že se to nestalo "jen Židům". Stalo se to ženám, a je jen detail, že ty ženy byly Židovky. To není detail. Je to všechno, celý příběh.“ (Ringelheim, 1998, 348–349)

Kritičkami nového zaměření na ženy a na specifika jejich svědectví byli vědci i samy přeživší, protože to, co se stalo, se stalo všem Židům a není tak potřeba věnovat se ženám odděleně. Bylo totiž zvykem dívat se na holokaust perspektivou rasy. Podle Zoe Waxmanové uvedla historička Joan Miriam Ringelheim na konferenci (1983) svou práci, z níž vyplývalo, že holokaust je prezentován jako genderově neutrální událost, kterou ale nebyl. Ringelheim i další vědkyně Sybil Milton zastávaly názor, že ženy měly během holokaustu větší šanci na přežití než jejich mužské protějšky. Podle Sybil Milton hlavně díky tomu, že na svém přežitím spolupracovaly, v táborech vytvářely společenství, staraly se jedna o druhou a pod, zatímco muži se snažili přežít na vlastní pěst (Waxman, 2017, 3). Následovaly další práce, které se nesly ve stejném duchu.

Během pozdních 80. a 90. let byla vydávána další ženská svědectví. Zaměřovala se převážně na ženy v roli matek a pečovatelek. Ženy o sebe měly navzájem mateřsky pečovat a podporovat se jako sestry.

V roce 1998 byla vydána kniha *Women in the Holocaust* od autorek Dalie Ofer a Lenory Weitzman – jednalo se o kolekci esejů od vědců i přeživších. Tato kniha se zabývala životem žen před válkou, během války i po ní. Zaměřovala se na ženy, které byly v ghettech, ženy v úkrytech, které se vydávaly za Němky, ženy v odboji i ženy v táborech. Publikace oslovila mladé badatele (Waxmanová), ale kvůli svému zaměření na ženy vyvolala další vlnu nesouhlasu, jak mezi přeživšími, tak mezi učiteli. Jedním z kritiků byl i Lawrence Langer, známý literární vědec, zabývající se svědectvími. Podle něj se autoři dopouštěli srovnávání lidí a favorizování jedné skupiny nad druhou:

„Ve svědectvích, která jsem studoval, jsem našel jen málo důkazů o tom, že by se matky chovaly lépe než otcové, nebo že by jich více přežívalo, nebo že by vzájemná podpora mezi sestrami, byla větší než mezi bratry. Máme sice více svědectví o tom, že sestry zůstávaly více pohromadě, než bratři, ale to pravděpodobně jen proto, že bratři byli častěji rozděleni podle povahy práce, kterou byli schopni vykonávat. To je příklad situační náhody, nikoli volby podmíněné pohlavím ... Co se týče schopnosti snášet utrpení, vzhledem k nevýslovnému zármutku, kterým byly všechny oběti zatíženy, se mi zdá, že nemůže být nic krutějšího a bezcitnějšího než snaha vyhrabat z této krajiny všeobecné zkázy mytologii srovnávání odolnosti, která dává přednost jedné skupině jednotlivců před druhou.“
(Langer, 1998, 362)

Podle přeživší a vědkyně Helen Fagin se jednalo o zlehčování. Další kritici autory obviňovali z nezájmu o holokaust jako takový, šlo prý hlavně o potvrzení feministických teorií. Joan Miriam Ringelheim později sama podrobila svou práci kritice. Došla k závěru, že témata žen jako jsou strach ze sexuálního násilí, potraty, starost o děti, těhotenství apod. nemůže být zobecňována na všechna svědectví žen. Přehodnotila také svůj názor na to, že ženy chovaly lépe než muži nebo, že volily účinnější taktiky přežití (Waxman, 2017, 5). Specifické zkušenosti žen během holokaustu jsou i dnes okrajovým tématem.

2.1 Proměna genderových rolí během let předválečných, válečných a poválečných

V následujících kapitolách se pokusím přiblížit, k jakým změnám došlo v genderových rolích žen a mužů po nástupu nacismu k moci, během války, po osvobození a v letech, které následovaly.

Židovské ženy před válkou byly hlavně matkami a pečovatelkami, muži byli ochránci a živitelé rodin. Během války muži ztratili svou roli ochránců a živitelů, kterou musely zastávat ženy. Po válce se vše soustředilo na obnovu života a národa. Židovské ženy měly opět být hlavně matkami. Jak k tomu došlo, podrobněji přiblížím na následujících stranách.

2.1.1 Židovské ženy a muži před válkou

Jaká byla role žen před 2. světovou válkou? Ženy Židů ze západní Evropy byly převážně v domácnosti. Jejich hlavní doménou byla starost o rodinu, péče o děti, mateřství. Ženy nezastávaly aktivní role ve veřejné sféře. Staraly se o nemocné, vzdělávaly a vypomáhaly v dobročinných organizacích. Středostavovské židovské rodiny zaměstnávaly kuchařky, chůvy a služky. Muži materiálně zajišťovali rodinu a věnovali se své profesi. Situace se lišila v méně ekonomicky prosperujících zemích východní Evropy, kde ženy musely přispívat do rodinného rozpočtu. Často provozovaly malé obchody. V ortodoxních židovských rodinách obstarávaly peníze na živobytí ženy, muži se věnovali výhradně studiu Tóry a životu v komunitě. To ženám přineslo jistou dávku respektu a také zkušenosti se světem. Židovští chlapci studovali na tradičních židovských školách, zatímco Židovské dívky navštěvovaly veřejné německé školy. Primární rolí židovských žen napříč společenskými třídami i mírou náboženského založení však bylo být matkou a manželkou. Ženy byly stále podřízené mužům (Waxman, 2017, 14).

S nástupem nacionálního socialismu v Německu se role změnila i pro Němky. Po nástupu Hitlera k moci bylo potřeba zajistit rozkvět čisté árijské rasy. Zatímco svět bude veden árijskými muži, ženy budou hrdými matkami této rasy. V Německu tak byly rasově vhodným ženám zakázány potraty a jejich hlavní úkolem bylo родit co nejvíce dětí a pečovat o ně. V roce 1935 byly přijaty nechvalně známe Norimberské zákony. První z nich – zákon o říšském občanství – stanovil, že občanem říše, může být jen Němec nebo člověk s příbuznou krví. Němečtí židé přišli o svá politická práva, nebyli již občany říše, ale jen státními příslušníky. Do roku 1943 byl tento zákon rozšířen o dalších 13 dodatků, které zbavovaly židy všech občanských práv. Druhý zákon – zákon o ochraně krve – zakazoval sňatky mezi árijskými a neárijskými partnery. Poslední třetí zákon, byl zákon o ochranně genetického zdraví Německého lidu. Partneri museli před sňatkem podstoupit lékařskou prohlídku, která měla určit, zda nehrozí rasové poškození. Ti, kteří byli prohlášeni za rasově nemocné, si mohli brát jen jiné rasově nemocné jedince, ale jen pokud podstoupili sterilizaci (Proctor, 1988, 131-132). Dále byl Heinrichem Himmlerem odstartován program Lebensborn (Pramen života), jež si kladl za cíl, přivést na svět co nejvíce modrookých a blondatých dětí nadřazené rasy. V roce 1939 byl program rozšířen o přesídlování rasově vhodných dětí z okolních

evropských zemí a jejich umístování do německých rodin ke germanizaci. Nevhodní němečtí občané (duševně nemocní, mentálně a tělesně postižení, alkoholici apod.) byli nuceně sterilizováni (Waxman, 2017, 10). Sterilizační zákon vešel v platnost v roce 1933 a původně byl rasově neutrální. V roce 1935 byl novelizován, potraty byly povoleny ženám, které byly určeny ke sterilizaci (rasově méněcenné). Potraty pro židovské ženy byly uzákoněny v roce 1938. V letech 1939-1941 probíhal tajný program eutanázie pod označením T4. V rámci tohoto programu bylo usmrceno mezi 70-90 tisíci osob v německých ústavech. Program se nepodařilo utajit a po protestech veřejnosti a příbuzných obětí, jej nakonec v roce 1941 ukončil sám Hitler. Program eutanázie tajně pokračoval i v dalších letech. Celkový počet obětí tohoto programu byl odhadnut na 200 tisíc a více (Barenbaum, 2001).

Židovští muži byli považováni za větší hrozbu než jejich ženy, protože by se mohli chtít proti utlačovatelům bojovat. První masové zatýkání židovských mužů proběhlo po tzv. Křišťálové noci roku 1938. zejména ortodoxní Židovští muži byli snadno identifikovatelní se svými vousy, licousy a tradičním oblečením. Tito muži byli odesláni do koncentračních táborů, kde museli vykonávat fyzicky velmi namáhavou a nesmyslnou práci. Byli také vystaveni brutálními zacházení ze strany dozorců.

2.1.2 Za války

Většina židovských rodin byla postupem času vyhnána ze svých domovů a přesídlena do ghatt. Židé byli také střeleni na tak zvaných polích smrti (Bělorusko, Ukrajina, Lotyšsko, Litva, Estonsko a Jugoslávie). Během prvních roků války byli častěji zabíjeni židovští muži, hlavně ti, kteří měli nějakou funkci a moc v rámci židovské komunity. Po invazi německých vojsk do Sovětského svazu začaly být ve větší míře likvidovány také ženy a děti.

I v ghettech se ženy a muži snažili plnit své role, a to i přesto, že ženy nesměly rodit děti a pokud otěhotněly musely podstoupit potrat, což bylo v přímém rozporu s Židovskými zákony. Pokud měly dítě, nemělo se dožít dospělosti. Muži nebyli schopni zajistit ani ochránit svoje rodiny. Ženy v ghettech často opatrovaly jídlo a jednaly s autoritami, protože se mělo za to, že nebezpečí hrozí jen mužům – ženy nebyly vnímány jako hrozba pro nepřítele.

Některé rodiny se snažily ukrýt, většinou to znamenalo, že se musely rozdělit. Židovští muži byli snadno rozpoznatelní díky obřízce. Židovské ženy vydávající se za Němky měly větší šanci na úspěch, musely ovšem opustit své děti. Tyto ženy však byly vystaveny riziku znásilnění a

sexuálního obtěžování svými potencionálními zachránci. Pokud je u sebe někdo ukryl, byly mu vydány na milost. Stejně tak, pokud by je někdo poznal.

„Na předměstí Siedlce jsem narazila na prázdnou cihelnu a vplížila jsem se dovnitř. Pak se objevil hlídač nebo pasák krav, vešel dovnitř. Připadal mi starý. Nejspíš pochopil, kdo jsem. Byla jsem tady, sedmnáctiletá a sama uprostřed noci. Pokusil se mě znásilnit a vyhrožoval mi, že když s ním nepůjdu, tak mě udá. Když jsem zareagovala slovy: "Tak mě odved'te k Němcům." Vzdal to a odešel. Zůstala jsem tam.“ (Tec, 1991, 224)

2.1.3 Koncentrační a vyhlazovací tábor Osvětim-Březinka

V táborech byli ženy a muži rozděleni hned po příjezdu. Pokud měla žena s sebou dítě mladší 14 let, šla rovnou do plynu, stejně tak pokud byla viditelně těhotná. Němci se tak chtěli vyhnout problémům s dětmi oddělenými od matek. Do plynu šli také staří lidé (nad 50 let) a všichni ti, kteří nebyli uznáni za dostatečně silné, aby mohli pracovat.

V roce 1939 byl otevřen první výhradně ženský tábor – Ravensbrück. Roku 1942 byla pro ženy zřízen i ženský tábor v Osvětimi. Ženy zde čelily stejně krutému zacházení jako muži a byly nuceny vykonávat těžkou fyzickou práci (Waxman 2017, 17).

Osud žen byl úzce spjat s osudem jejich dětí, někdy byly matky od dětí odděleny. Vojáci SS jim tvrdili, že jsou děti posílány do speciálního rodinného tábora, aby je nechaly jít. Když později zjistily, co se s jejich blízkými doopravdy stalo, trpěly tyto ženy silnými pocity viny, že jim nepomohly, a to i přesto, že nevěděly, co se s nimi stane. Některé matky, které přišly o své děti, jim i nadále zpívaly ukolébavky (Waxman, 2017, 86).

Některé ženy své děti zapřely. Předstíraly, že k nim dítě nepatří, aby se vyhnuly smrti v plynové komoře.

„Tady je žena – jde rychle, ale snaží se působit klidně. Malé dítě s růžovým obličejem cherubína běží za ní, a protože jí nedokáže stačit, natahuje ručičky a pláče: Mami! Mami! "Zvedni své dítě, ženo!" "Není moje, pane, není moje!", křičí hystericky a běží dál, rukama si zakrývá obličej. Chce se schovat, chce se dostat k těm, kteří nejedou na náklad'ácích, k těm, kteří půjdou pěšky, k těm, kteří zůstanou naživu.“ (Borowski, 2021, 148)

Ti, kteří přežili vstupní selekci, pokračovali do budov, kde museli odevzdat všechny osobní věci a oblečení. Vězni museli podstoupit prohlídku všech tělních otvorů, aby bylo jisté, že u sebe opravdu nic nemají. Poté byli zbaveni veškerého tělesného ochlupení včetně vlasů. Následovala ledová

sprcha. Místo oblečení jim byla přidělena pruhovaná uniforma, často špinavá. Na nohy si měli obout nepadnoucí dřeváky. Ty často způsobovaly rány a infekce. Nakonec byli vězni označeni číslem, které jim bylo vytetováno na předloktí. Po této proceduře se změnilí v jednolitou masu nováčků, předurčených k rychlé záhubě. Většina vězňů zemřela do šesti měsíců. Trpěli hladu, žízní, těžkou fyzickou prací, násilím ze strany dozorců. Hrozilo jim, že budou zastřeleni nebo zplynováni. Jako první umírali vězni z teplejších podnebí a také ti, kteří neprošli ghetty. V ohrožení byli také ti, kteří nerozuměli německým rozkazům, polštině nebo příkazům kápů.

Jakkoli byl vstup do tábora traumatizující pro každého, Židovské ženy obzvlášť trpěly stříháním vlasů a ochlupení. Nábožensky založené Židovky nesměly své vlasy ukazovat na veřejnosti, protože byly považovány za symbol sexuality. Mnoho žen také pocházelo z rodin, kde byla nahota považována za tabu. Nyní musely nahé přestát prohlídku a holení za přítomnosti německých vojáků. I ženy pocházející z neortodoxních rodin nesly ztrátu vlasů těžce. Byl to útok na jejich ženství. Měly pocit, že po oholení vlasů, přestaly být lidmi. Ztratily svou minulost, svou individualitu a nepoznávaly sebe ani ostatní.

„Ovce při stříhání bečely, ale my jsme tam stáli v hloučku mlčky a po tvářích nám tekly slzy. "Roztáhněte nohy," zařvala Blokova. A chlupy na těle nám také ostříhali. To vše se odehrálo velmi rychle, za doprovodu výkřiků a úderů, které nám hustě dopadaly na hlavy a na ramena. Přestali jsme existovat jako myslící a cítící bytosti ... Vůbec jim nevadilo, že stříhání vlasů tupými nůžkami v těsné blízkosti kůže bylo nesnesitelně bolestivé. Nevadilo jim, že jsme ženy a že jsme se bez vlasů cítily naprosto ponížené.“ (Nomberg-Przytyk, 1985, 29-30)

„K čemupak vlasy,“ řekne, „když jsme přišly o všechno, i o slzy k pláči. Zas vyrostou, uvidíte, rostou rychle.“ Němě jsem na ni zírala. Kdyby se viděla! Ty obrovské uši! A nemožný tvar hlavy! Připadalo mi, že všechny útrapy, všechny ztráty byly vedle této ničím! Jako by mě holička odstříhla ode mne samotné. Možná jsme nový druh, který historie dosud nezaregistrovala, typicky němčourský vynález: něco mezi člověkem a věcí. Z lidských vlastností zůstává jen schopnost trpět, přesněji: trpící věc.“ (Novac, 2010, 33)

Každodenní život v táboře byl bojem o přežití. V táborech se šířili infekční nemoci, vězni byli věčně hladoví a zesláblí těžkou prací. Hygienické podmínky byly příšerné a v táborech byly rozšířené vši. K dispozici nebyla voda, mýdlo ani toaletní papír. Těla vězňů byla brzo pokrytá boláky a špinou. Vězni také páchli a byli zhnusení sami ze sebe i s ostatních (Waxman, 2017, 91). Celkově byly v táborech pro ženy horší podmínky než v táborech pro muže. Ženy nebyly

považovány za dlouhodobě udržitelnou pracovní sílu. Byly natěsnány v barácích v mnohem větších počtech než muži, hygienické podmínky byly horší. V Osvětimi byla jedna latrina pro více než 30 tisíc žen.

Přesto v jak příšerných podmínkách žily, zůstávaly ženy pro strážné ženami. Nadávali jim do židovských kurev a děvek a pokud je výjimečně vzali do skutečných sprch, ponižovali je sexuálními narázkami a bezostyšně sledovali jejich nahá těla. Někdy se strážní bavili tím, že ženy vyhnali ven z baráků a nechali je nahé pochodovat před sebou. Zatím co je osahávali, dělali obscénní narážky a hodnotili jejich těla. Ženy byly také vystaveny většímu riziku sexuálního násilí od dozorců a kápů. Výjimkou nebylo ani znásilnění ze strany vojáků. Tyto ženy s největší pravděpodobností nepřežily. Znásilnit Židovku sice nebylo zakázané, ale kdyby se přišlo na vztah mezi vojákem a vězeňkyní, byl by voják odeslán na ruskou frontu. Pro některé ženy se však stal sex komoditou směnitelnou za jídlo a pomohl jim tak k přežití.

Ženy byly na rozdíl od mužů také častěji vybírány k lékařským experimentům, především těhotné ženy. Na nich se testovalo, zda infekční choroby přejdou z matky na plod. Ženy byly dále vystaveny nuceným sterilizacím, které často končily jejich smrtí anebo doživotním zmrzačením.

„Němečtí lékaři měli k dispozici stovky a tisíce otroků. Protože si mohli dělat, co chtěli, rozhodli se s těmito lidmi experimentovat...Nejenže dělali pokusy, ale nutili i mnoho deportovaných lékařů, aby pracovali pod dohledem lékařů SS. Jakkoli byly tyto pokusy hrozný, lidé, kteří je museli provádět, by je mohli omluvit, kdyby věřili, že alespoň slouží vědě a že utrpení těchto nešťastných pokusných králíků může nakonec ušetřit utrpení jiné. Ale žádný vědecký přínos z toho nebyl. Lidé byli obětováni po statisících, a to bylo vše.“ (Lengyel, 1995, 169)

Ženy, které v táborech otěhotněly, musely podstoupit potrat, pokud nenašly nikoho, kdo by jim pomohl, nezbylo jim nic jiného než dítě po porodu usmrtit. Gisella Perl, která pracovala v Osvětimi jako lékařka, k tomu řekla:

„Nikdo se nikdy nedozví, co pro mě smrt těchto dětí znamenala. Po letech lékařské praxe byl pro mě porod stále tím největším zážitkem. Nejkrásnější, největší zázrak přírody. Milovala jsem ty novorozené děti, ne jako lékařka, ale jako matka, a bylo to znovu a znovu mé vlastní dítě, které jsem zabila, abych zachránila život nějaké ženy... A kdybych to neudělala, matka i dítě by byly zavražděny.“ (Perl, 2019, 22)

Většina žen však v táborech přestala menstruat, mnoho z nich se obávalo, že zůstanou neplodné a podezřívaly strážné, že jim do jídla dávají bromid. Obávaly se, co tomu řeknou jejich muži, pokud se s nimi někdy shledají (Waxman, 2017, 93). Pro nemocné ženy byl v Osvětimi určen nechvalně proslulý blok číslo 25. Nedostávaly tam jíst ani pít a byly tak bez pomoci ponechány svému osudu.

2.1.4 Po válce

Během holokaustu hrál gender významnou roli. Šoa bylo zaměřeno na ženy, na jejich specificky ženské role. Ženy byly perzekuované za to, že byly matky, pečovatelky i za svou sexualitu. Bylo důležité zamezit neárijským ženám rodit děti, protože by tyto děti ohrožovaly čistotu rasy. Proto měly židovské ženy zakázáno rodit děti a některé byly vystaveny sterilizacím či pokusům o ni, bez dětí byl židovský národ odsouzen k záhubě.

Někteří přeživší stále věřili, že se dětem a starým lidem nic nestalo. Přeživší často neměli nic než vzpomínky na ty, které ztratili. Osvobození tak nebylo důvodem k oslavám. Primo Levi napsal, že pro většinu jeho spoluvězňů nebylo osvobození ani radostné, ani bezstarostné. Neměli se kam vrátit, nikdo je nečekal.

„Cítla jsem se pohodlně, v teple a v čistotě. Ale nebyla jsem spokojená. Nevěděla jsem proč. Zas a znovu jsem si opakovala refrén: "Bud' šťastná, jsi svobodná." Ale nepomáhalo to. Byla jsem smutná. Smutek mě dusil. Ležela jsem pod velkou německou peřinou a uvědomovala si, tragédii své situace; byla jsem sama, nikdo na mě nečekal, nebylo se ke komu vrátit.“ (Nomborg-Przytyk, 1985,217)

Konec války neznamenal konec antisemitismu. Někteří Židé se na vlastní pěst pokusili vrátit do svých předválečných domovů. Přeživší se setkávali s antisemitismem i tam, kde před válkou nebyl. Jejich bývalí přátelé s nimi odmítali mluvit, dívali se na ně s podezřením a dávali jim pocítit, že jejich návrat není vítaný. Více než 150 000 tisíc Židů, převážně z východní Evropy utíkalo do uprchlických táborů, které byly v Rakousku, Německu a Itálii (Waxman, 2017, 121). I v těchto táborech však byli Židé napadáni, a to vyústilo ve zřízení táborů speciálně pro židovské uprchlíky. V těchto táborech trávili i několik let: aby se dostali do zemí jako Velká Británie, Kanada, Austrálie a USA, potřebovali rodné listy, ty ovšem neměli. Nedostatek dokumentů komplikoval jejich cestu do nových domovů. V Německu bylo Židům dokonce zakázáno opustit tábor pro uprchlíky, protože se Němci báli pomsty.

Uprchlíci tak přežívali v přeplněných táborech, často podobných těm koncentračním, s omezeným přídělem jídla a vody. 40 % obyvatel těchto táborů byly ženy. Ty po letech strádání získaly zpět svou ženskost a užívaly si zájem mužů. Tyto ženy však byly také velmi zranitelné: existuje mnoho svědectví žen, které byly znásilněny nebo zneužity spojeneckými vojáky při osvobození z táborů. Spojenečtí vojáci očekávali od žen nejen vděk za osvobození, ale i jejich povolnost. V uprchlických táborech bylo běžné směňovat sex za jídlo. Stejně jako v táborech, kde ženy přežívaly během války (Waxman, 2017, 126).

„Američané nám nabízeli čokoládu nebo bílý chléb, ale jen výměnou za procházku. V Bergenu bylo nejoblíbenějším souslovím: promenáda, čokoláda! Mnohé to přijaly a mnohé během promenády otěhotněly. . . Hodně žen se nabízelo za župan nebo za pár šatů či konzervy s masem.“ (Bruck, 2001, 57)

Mnoho žen se vdávalo velmi mladých, chtěly mít muže, který by je chránil. V uprchlických táborech se konalo i několik staveb denně. Braly se i naprosto nesourodé páry, a tyto svatby byly někdy nazývány „svatbami ze zoufalství“. Jejich aktéři za sebou často měli hrozné věci a nechtěli být za žádnou cenu sami. Páry byly povzbuzovány ke sňatku i duchovními. Mělo se tak zamezit nežádoucímu nemanželskému sexu mezi přeživšími a promiskuitě. Nežádoucí byli také vztahy s Němci a Němkami.

Někteří přeživší neměli téměř žádné povědomí o sexualitě, antikoncepci a podobně. Někteří z nich dospěli v uprchlických táborech, bez vedení rodičů nebo jiných dospělých. Dospělí přeživší zas toužili po zdravých dětech, které by snad mohly nahradit ty, které ztratili během války. Nebylo to, jednoduché, mnoho přeživších mělo problém vytvořit si blízký vztah ke svým poválečným potomkům, protože měli strach, že je opět ztratí. A jejich nová rodina v nich jen prohlubovala pocit ztráty a viny za to, že přežili právě oni.

„Měla jsem jen málo příležitostí, dozvědět se něco o sexu, než jsem se dostala do ghetta a do vyhlazovacího tábora. Do toho tábora, kde za každý pokus o sblížení muže a ženy hrozila okamžitá smrt. Příležitostí k mluvení bylo velmi málo. Dokud jsem se nedostala do uprchlického tábora, tam jsem poznala sexuální potěšení a jednoho anglického gentlemana.“ (Hart, 1983, 13)

Ty samé ženy, které měly za války zakázáno rodit děti, jich teď měly rodit co nejvíce. Aby zachránili Židovský národ. Děti byly vnímány jako návrat do života, jako triumf nad Hitlerem a

jeho ďábelským plánem o vyhlazení. V roce 1946 byla téměř jedna třetina žen z uprchlických táborech těhotná nebo měly dítě. Děti se staly zdrojem naděje a radosti pro rodiče i pro celou komunitu. Pro některé ženy, které zakusily během války sexuální podmíněné násilí, však návrat do normálního života nebyl možný. Sex pro ně byl utrpením a s muži nechtěly mít nic společného. Přeživší Lidia Brown-Abramson k tomu řekla:

„Něco se ve mně zlomilo. Bylo mi špatně. Ten pocit ve mně zůstal roky. Nemohla jsem se na muže ani podívat... Něco uvnitř mě mi bránilo. Nesnášela jsem tělesnou stránku sexu, nebyl pro mě důležitý. Jsem ráda, že ho nepotřebuji. Dovedu si představit, že mnoho žen mělo podobné zkušenosti...šokující, to znásilnění... strašné.“ (Tec, 2003, 311.)

Některé ženy měly k mateřství ambivalentní postoj kvůli tomu, co zažily za války, vlastní děti mít nechtěly. Bály se, že židovské dítě nepřežije nebo že je nezvládnou ochránit. Na ženy však byl vytvářen velký tlak, aby napomohly s obnovením židovské rasy. To znamenalo téměř nesnesitelnou situaci pro ty z nich, které otěhotnět nemohly nebo potratily. Role žen se vrátila k předválečnému standardu, ženy měly být opět hlavně matkami a pečovatelkami, zatímco muži byli předurčení pro pozici živitele rodiny. Po opuštění uprchlických táborů je čekali další zkoušky, museli si vybudovat novou kariéru, naučit se nový jazyk a přivyknout novým způsobům. Někteří přeživší nebyli schopni adaptovat se na nový život po válce a spáchali sebevraždu. Jiní roky trpěli nočními můrami a vzpomínkami na hrůzy, které prožili.

3 Svědectví jako žánr

Elie Wiesel označil 20. století za století svědectví. Měl samozřejmě na mysli literaturu o holokaustu, i když 20. století, bohaté na dramatické a tragické události, dalo vzniknout i mnoha jiným knihám z tzv. literatury traumatu.

Žánr svědectví ale nevznikl až ve 20. století, objevuje se mnohem dříve. Za první svědecké výpovědi můžeme považovat i samotná evangelia v Bibli. Někteří přeživší a vědci zabývající se holokaustem mají pocit, že je koncentračnická literatura naprosto výjimečná, ale není to tím, že by vznikl nový žánr. Jeho jedinečnost je podle nich daná tím, jaká zvěrstva se zde popisují. Podávání svědectví nabylo během času mnoha podob, ať už se jedná o literární svědectví, video rozhovory s přeživšími, nebo o literaturu faktu. Žánr svědectví je z tohoto hlediska hybridní, protože používá více médií (filmy, komiksy, obrazy, seriály, video rozhovory) k zachycení výpovědí. Není v něm ani jasně vymezená hranice mezi historiografií, biografií a uměním. Mezi svědectvími můžeme nalézt novely, romány, konfesní poezii, divadelní hry, deníkové záznamy i filozofické eseje. V této rozmanitosti však hlavní jedinečnost svědectví netkví, pes je zakopán jinde.

Čím jsou svědectví výjimečná? Pokud budete číst konvenční memoáry, pravděpodobně vás četba zaujme a budete si ji užívat. Běžné paměti většinou zachycují život slavného člověka nebo se zabývají obdobím, které je pro něj nejdůležitější z hlediska životních proher a úspěchů, tím, co ho ovlivnilo, co o něm, kdo kdy řekl a podobně. Svoji biografii takový člověk píše pro to, že se o něm ostatní lidé chtějí něco dozvědět, píše ji s určitou hrdostí, aby se pochlubil svými úspěchy a přiblížil sám sebe i lidem, kteří mu nejsou blízcí. Při čtení svědectví přeživších budete také fascinováni a zaujati, četba pro vás ale nebude příjemným zážitkem. Naopak, pocity, které vyvolává, jsou spíše na pomezí úzkosti a zhnusení. Budete s hlavním hrdinou prožívat příkoří, stydět se za to, že jste člověkem, a přát si, aby to všechno byla noční můra a na začátku knihy bylo malým písmem napsáno, že se jedná o fikci.

Svědék hromadných vražd a nelidského zacházení nepíše své memoáry proto, aby ostatním přiblížil svou osobnost a životní příběh. Píše z *morální povinnosti*, kterou cítí vůči těm, co byli v lágru spolu s ním, ale nepřežili. Přežití je hlavním příběhem jeho života, ale není oslavou a často není pocíťováno ani jako triumf. Přežil jsem. Proč zrovna já? Proč všichni ti ostatní nepřežili? Udělal jsem něco, co jsem neměl? Přežil jsem na úkor někoho jiného? A záleží na tom? Když jsem porušil pravidla tam, kde žádné zákony neplatily? Přežití se tak pro svědka stává morálním břemenem. Přežil, a tak musí svědčit. Dluží to těm, co vyletěli komínem. Všem těm, kteří byli umlčeni.

Paměti přeživších z táborů mohou začínat poklidně. Čtenář ale ví, že harmonické vyprávění brzo skončí a nahradí ho transporty a výčty hrůz, které neberou konce. Stejně jako svědek, i my jen bezmocně přihlížíme lidským jatkům. Stejně jako on, nechceme uvěřit tomu, že se to skutečně děje. Přece není možné, aby se člověk k člověku choval tak násilně, opovržlivě, nelidsky. Na konci nepřichází žádná velká katarze, která by všemu přestátému utrpení dala smysl. Osvobozením tábora noční můra nekončí. Člověk je snad mimo přímé ohrožení života, ale není vítězem, není hrdinou. Nikdo ho neoslavuje a nevítá. Některá svědectví osvobozením z lágru končí, jiná mapují i další život přeživšího a ukazují jaké škody věznění v lágru zanechalo na jeho duši. „Obyčejný příběh“ obvykle nabídne čtenáři nějaké rozuzlení, nějaký závěr. V tomto aspektu svědectví selhávají. Svědci se často vyjadřují v tom smyslu, že pro ně pobyt v lágrech nikdy neskončil. Není to tak, že by vzpomínky na lágry občas narušily fungování normálního poválečného světa. Oni jsou stále v lágru, jen občas probleskne skrz plot a ostnatý drát obraz normálního světa (Eagelstone, 2012, 129-130).

Svěddecké výpovědi bývají vystavěny kolem osoby svědka, bude přesnější nazývat ho vypravěčem. Ve slavných pamětech sledujeme osudy mladého Elieho Wiesela, nebo Any Novac. Můžeme jen hádat, do jaké míry je tato mladá hrdinka nebo hrdina skutečný. Nakolik odpovídá reálné postavě autora. Na co je ve vyprávění kladen důraz a co zůstalo skryto. Zájmem každého autora svědectví je, dostat jej k co největšímu počtu čtenářů. Zde je prostor pro nakladatele, aby zasáhl a dílo zkrátil nebo upravil. Každý text je také ovlivněn dobou svého vzniku a společenským klimatem (bezprostředně po válce, v 60. letech a později). Některá svědectví vycházela opakovaně v nezměněné formě, jiná však byla pro vydání významně zkrácena nebo přejmenována, právě pro to, aby je čtenáři lépe přijali. Pokud by dílo nebylo čteno, jako by neexistovalo. Pokud by nebylo čteno, je jedno nakolik bude pravdivé a fakticky správné. Co tedy dělá svědectví čtivým? Podle Roberta Eagelstona, britského literárního kritika, je v případě fikce nejdůležitější mít možnost ztotožnit se s postavou vypravěče. V případě svědectví, která jsou často psána stylem fikce, je identifikace s postavou vypravěče epistemologickým (nikdo se nemůže stát nebo ztotožnit s postavou svědectví) i etickým problémem (čtenář by se neměl ztotožňovat s postavou, protože to umenšuje odlišnost svědkových zkušeností, čtenář je může začít vnímat jako normální). Podle Eagelstona je základním znakem svědectví jakási *dvojakost*. Kdy forma vyprávění svědectví, napomáhá identifikaci s ním, zatímco jeho obsah jí ztěžuje či znemožňuje. Odkazuje pak na knihu *Literature or Life?* Jorga Sempruna, kde vypravěč opakovaně klade otázku, zda jsou lidé, kteří tábory nezažili, schopni pochopit, co se tam odehrálo. Toto je možná nejvýznamnější znak

svědectví: autoři se snaží všemi prostředky přiblížit čtenářům svou zkušenost, ale přesto se mezi událostí a čtenářem rozevívá propast, kterou nelze překročit (Eagelstone, 2012, 132).

Za nejvýznamnější znaky svědectví bych tedy označila absenci katarze a uzavření vyprávění. Dalším rysem je morální břemeno přežití a potřeba svědčit. Mnoho přeživších se již během věznění rozhodla, že budou svědčit za ty, co zemřeli. Pro některé to byla dokonce hlavní motivace k přežití. A nakonec je to ona **nesdělitelnost**, i přes to, že se svědci snaží, cítí, že se jim nedaří popsat, co zažili. Pochopit je může jen ten, kdo zažil to samé. Oni jsou extrémním prožitkem navždy změněni, i když už nejsou vychrtlí na kost, i když si z předloktí nechali odstranit neuměle vytetované číslo, i když už nemají na prsou žlutou hvězdu. Přesto v nich věznění zůstává, zažrané pod kůží, zakusující se do morku kostí.

4 Analytická část – Analýza vybraných svědectví z holokaustu

4.1 Metodologie

Ve druhé části práce budu analyzovat dvě vybraná svědectví přeživších holokaustu. Mým cílem je zjistit, jak tragická zkušenost oba aktéry ovlivnila a formovala, a jak se s ní vyrovnávali. Dvě vybraná svědectví budu porovnávat i z hlediska genderu. Chci porovnat nakolik tato svědectví zapadají do tzv. kánonických svědectví, která odpovídají genderovým stereotypům o chování žen a mužů v táborech. Při tomto srovnání budu opět vycházet z hlavních stanovených témat a genderových odlišností popsanych v první části práce.

U Elieho Wiesela a Edith Egerové se také pokusím najít jednu zásadní událost, která je během věznění v koncentračních táborech nejvíce ovlivnila a formovala. Oba příběhy zakreslím v pojmových mapách.

Před analýzou těchto svědectví je mým záměrem stanovit hlavní témata, která se ve svědectvích přeživších opakují.

Před samotným hledáním témat jsem stanovila časovou osu příběhu a na ní vyznačila hlavní témata, která se v koncentračnické literatuře objevují opakovaně (četla jsem svědectví Viktora Frankla, Emre Kertésze, Arta Spiegelmana a Edith Egerové ještě před psaním práce). Výpovědi začínají obvykle krátkým popisem života před válkou, poté se věnují věznění a válečným zkušenostem, končí většinou osvobozením.

K výběru těchto témat jsem použila 17 svědectví, která jsou uvedena v kapitole *Témata svědectví mužů a žen (chronologicky – dle časové osy příběhu)*. Stanovila jsem časovou osu a na ni zanesla témata výpovědí, která jsme považovala za hlavní. Tato vybraná témata jsem poté hledala ve svědectvích, která jsem četla. Výsledky tohoto hledání shrnuji v tabulce, kde je zaznamenáno, která témata se vyskytují v daných knihách. Očekávám, že se tato témata budou objevovat i ve svědectvích určených k podrobnější analýze a komparaci a budou sloužit jako osnova, podle které budu při analýze a komparaci postupovat. Většina svědectví není přeložena do češtiny a byl problém sehnat výtisky knih v českých knihovnách. Starší i novější anglické knihy jsem čerpala z on-line archivu Internet Archive, což je nezisková organizace, která umožňuje registrovaným čtenářům bezplatně prohlížet oskenované výtisky knih. Díky tomuto archivu jsem sehnala i špatně dostupné knihy. Některá svědectví se mi ale opatřit nepodařilo a musela jsem je z práce vyřadit.

Před srovnáváním svědectví, uvedu krátké životopisy obou autorů. Elieho Wiesela a Edith Egerovou jsem vybrala po literární rešerši a na základě podobných znaků: oba byli nějak zatíženi formováním v rodinném prostředí. Elie Wiesel se otce bál, měl ho za přísného a vzdáleného, veškerý svůj čas věnoval studiu Talmudu a Kabaly, víra v Boha pro něj představovala celý svět. Edith Egerová byla v rodině za černou ovci, považovala se za nechtěnou a méněcennou. Od matky poslouchala, jak je ošklivá, a ani otec to nijak nevyvracel. Její sportovní úspěchy nechávaly rodiče i sestry chladnými. Uprostřed puberty, s ještě nedokončeným vývojem osobnosti, byli oba deportováni do Osvětimi. Edith i Elie ztratili matku hned první den v táboře. Edith přišla i o otce, zůstala s ní jen sestra. Elie měl u sebe svého otce. Oba museli velmi rychle dospět. Oba přeživší se po válce opakovaně vraceli ke zkušenostem, které prožili, a oba je dokázali integrovat do svého životního příběhu natolik, že nespáchali sebevraždu a dokázali je uplatnit i v profesní rovině. Oba sepsali svá svědectví a tématu holokaustu se i nadále věnovali.

4.2 Hlavní témata svědectví mužů a žen

4.2.1 Témata svědectví mužů a žen (chronologicky)

V následujících odstavcích se budu podrobněji věnovat tématům objevujícím se ve svědectvích mužů a žen. Cílem je vybrat témata, pokud možno ryze mužská a ryze ženská. Tento výběr bude základem pro další část práce. Svědectví použitá k nalezení témat uvádím v následujícím seznamu:

- Améry, Jean (2011). *Bez viny a bez trestu*. Práh
- Bettelheim, Bruno (2021). *Lidé nejsou mravenci: Postřehy psychoanalytika z koncentračního tábora*. Portál
- Bitton-Jackson, Livia (1999). *I Have Lived a Thousand Years: Growing Up in the Holocaust*. Simon Pulse
- Bloch, R. Gottfried (2014). *Nesvobodné asociace: Psychoanalytik vzpomíná na Holokaust*. Irene Press
- Borowski, Tadeusz (1976). *This Way for the Gas, Ladies and Gentlemen*. Penguin books
- Delbo, Charlotte (2014). *Auschwitz and After*. Yale University Press
- Frankl, Viktor (2016). *A přece říci životu ano*. Karmelitánské nakladatelství
- Fried, Hédi (2017). *Questions I am Asked About the Holocaust*. Scribe
- Harth, Kitty (1983). *Return to Auschwitz*. Atheneum

- Lasker-Wallfish, Anita (2000). *Inherit the Truth 1939–1945: A Memoir of Survival and the Holocaust*. Cromwell Press Group
- Lengyel, Olga (1947). *Five Chimneys: A Woman Survivor's True Story of Auschwitz*. Academy Chicago Publishers.
- Levi, Primo (2019). *Je-li toto člověk*. Leda
- Levi, Primo (1989) *Potopení a záchránění*. Index
- Nomberg-Przytyk, Sara (1986) *Auschwitz. True tales from a grotesque land*. The University of North Carolina Press
- Novac, Ana (2010) *Krásné dny mého mládí*. Paseka
- Perl, Gisela (2019) *Byla jsem doktorkou v Osvětimi*. Víkend
- Zyskind, Sara (1983) *The stolen years*. Signet

4.3 Tabulka s výskytem témat k analyzovaným svědectvím z děl uvedených výše

V tabulce jsou zanesena všechna hlavní témata, která jsem vybrala na základě četby několika svědectví. Tato témata jsem poté hledala v ostatních výpovědích. V prvním sloupečku uvádím autora svědectví – kniha odpovídá seznamu výše. V závorce pod jménem autora uvádím jeho pracovní zařazení v táboře. Pokud jsou uvedena dvě, znamená to, že dotyčný prvně nějakou dobu pracoval jako obyčejný dělník, později byl zařazen na lepší práci, dle svého oboru. Lékaři obvykle pracovali v táborové nemocnici a měli lepší podmínky pro přežití než řadoví vězni. Členové komanda Kanada patřili k těm nejlépe zabezpečeným z hlediska materiálního, pracovali ve skladech a třídili věci po lidech, kteří skončili v krematoriu, měli tak přístup k mnoha věcem a mohli je směňovat za jídlo. Hudebníci patřili k prominentním vězňům a měli lepší podmínky než běžní vězni. V políčkách jsou uvedeny stránky knihy, kde se téma vyskytlo. Ve sloupečku ženské problémy uvádím * a iniciály autorů. Pro vysvětlení viz vysvětlivky pod tabulkou.

Hlavní témata svědectví:	Život před vězněním	Transport	Příjezd	Ztráta identity	Iniciace	Adaptace	Ženské problémy	Táborová typologie	Strádání	Apely	Smrt
Améry, Jean (řadový)	62	106	27	62		28		19,25	26,41-54		33-37
Bettelheim, Bruno (řadový)		20	24	28, 104	24	44		50, 74-82, 115	97,15)	36	141
Bitton-Jackson, Livia (řadová)	15-38	5,50,59,97,140	60,99	65,68,101	63-64	79	80,15*(BL)	85,114,150	81,91, 103,104, 119-121,130,136,137,143	67,82,112,127	89-90, 109-110,149,163-164
Bloch, R. Gottfried (lékař)	17-34	58	69			84,9	80,116,133*(BG)	71,74	71,76	76	78,84
Borowski, Tadeusz (Kanada)		36	35,37		42,85	92	43,86,93*(TB)	49	80,105-142,157,174-176	85,147	40-41,45,74,76,94,96,144
Delbo, Charlotte (řadová)	130-132	5,172	3-4, 167	17-19	7-9, 175		166*(DCH)	36,98-100	34,44-52,54-57,68-75,142-145	22-23,53,101	24-29,40,67,89,111
Frankl, Viktor (řadový, lékař)	8,9	21	21-24	28	24-29	34-41		61,104	43	39	34-36
Fried, Hédi (řadová)	18-19	14	27		47-48		43-45*(FH)	36,51-54	31-35,49-50,76-78	33	37-38,46
Harth, Kitty (Kanada)	15,32,112-114	59-60,77-78	80	81	81	92		90,104-105,137,140,150	107-110,132-134	84,136	89,115-127,152-165,168-172
Lasker-Wallfish, Anita (čelistka)	20-69	74	75	77	76	166		82,86,87	81,83,92-97		91,102
Lengyel, Olga (lékařka)	10-13	14-19	20-22	107	23-29	33-36,53	86,104,109,110,169,170,175,176,186*(LO)	49,143-151	50-52,59-60,84,91-96,116-131	43-47	17,37-38,72-78,114-115
Levi, Primo (řadový, chemik)	11	17	19	29-30	23-28	45-50		121-135	93-100,,161-167,169-170	37	174
Nomberg-Przytyk, Sara (lékařka)		15,27	28	30,56	29,31-32	34,41	100-103,130,160,169*(NS)	28,38-39,85,89	47,64,68-70-73,113,139,201-205	77,91	41,82-84,111,114-117,147,164
Novac, Anna (řadová)	7	31,138,175	140	17	32,152	37,40,43	155*(NA)	45,49	22,71,72-76,146-150	16,28,105	117,137-138,156,174
Perl, Gisella (lékařka)	16-18	15,19	20	23,37,50	21-22,36-41	30	56,6567-68,71,74-80,116-117,122-124,129*(PG)	69-70	26-30,31-35,45,51,56,63,99,106,108,155	27,6	93,156
Zyskind, Sara (řadová)	1-135	139,142-144,165	145	170,216	147,17	168-169		160,19	136,170-176,194	159	188,220-221,225

Hlavní témata svědectví:	Sny a vzpomínky na domov	Hovory mezi vězni	Náboženství	Básně, písně	Vztahy	Sexualita	Odboj	Osvobození, pochody smrti	Nesdělitelnost	Potřeba svědčit
Améry, Jean (řadový)		23,24	29-31	23	21, 97-98		88		7	8,87
Bettelheim, Bruno (řadový)	94,159	127			125	93	155			
Bitton-Jackson, Livia (řadová)	139-140	70,83,86,96,123,144,165-167	39,47,50,56,131	131,141	71,73,74,107-108,111,118,145,156,162		93,95	148,152-155,157-160,168-169	13,174-175	14
Bloch, R. Gottfried (lékař)	139	92, 100, 105	100	93	90	76	131	136-148,174,180	188	199
Borowski, Tadeusz (Kanada)	30,65	33-34, 46-47,57-58,67,71,88	31	59,158	50-53,63,89-91	44,88,178		161-163	97-104,168-169	180
Delbo, Charlotte (řadová)	17,56	19, 102, 155, 167,192		168, 187	17,37-39,68,79,80,105,154,158,162	20,21, 95-96, 117-122, 160		196-206, 219-223	239,242, 254-267, 271	279
Frankl, Viktor (řadový, lékař)	42	43,58	48	56	67	46		108-114		
Fried, Hédi (řadová)	55		88-89		29,30,39,40,56,57	41-42	24-26	60-62,67-68,72,73	58,65,82,85	69
Harth, Kitty (Kanada)		87,99		138,182	20,21,94,131,139,143-146,205,228	16,103	165	174-20)	14,17,18,111,220	219,227,229,233
Lasker-Wallfish, Anita (čelistka)		78,8	21,75	84	79,85,88,89,113		70, 88	97-106	19,8	18
Lengyel, Olga (lékařka)	150,157,187	40,41,58,64,67,68,88,90,112,162-163,193	109,11	180	36,39, 98-100, 132-138,142,188-190	55,56, 105, 17	82, 152-161	195-202		79, 203-207
Levi, Primo (řadový, chemik)	53,69,76-77,101	207,210,233, 22(PZ)		231	72, 188,197,210	193-19)	202	235, 50 PZ	24,25 PZ	5,PZ
Nomberg-Przytyk, Sara (lékařka)		22, 35, 44,71,80, 87, 107, 195,196	140, 150	25, 36, 43,163	17, 42, 60-63, 75, 92-96, 121-125,167,175	88,128,143-145	24,53,66,90,135-138,154,171	180, 187-193, 197, 206-218	105	
Novac, Anna (řadová)	79-80, 108,169	21,61,63,86,118,120,122,125-128,142,15	76,115,149	213	25,51, 59-60,92,95,161,221	70,102,134,223	218	176-216		9,53
Perl, Gisella (lékařka)	12,13,31,53,97,157	29,53-54,71,91,100	166	53,61-62,94	81-89,110,125-128,173	37,52,56,69,72,84,168	44,75,149,160	131-156,159,161	154	8,44,46
Zyskind, Sara (řadová)	222	156-157,167,223	152		154,164,178-185,187,192,199,219	214		200-210	228	

4.3.1 Vysvětlivky k tabulce – podrobnější rozpis sloupce ženské problémy:

- ***(BL) Bitton-Jackson, Livia** 80 – menstruace (ztráta), 150 – matky s dětmi (společně na smrt)
- ***(BG) Bloch, Gottfried** - 80 – pokusy (lékařské experimenty – sterilizace apod.), 116 - matky s dětmi, 133 – těhotenství
- ***(TB) Borowski, Tadeusz** – 43 – matka zapřela dítě, aby se zachránila 86 – prostituce (sex za jídlo), 93 – těhotenství (znamenal smrt pro matku)
- ***(DCH) Delbo, Charlotte** - 166 – matky s dětmi (společně na smrt)
- ***(FH) Friéd, Hédi** - 43-45 – menstruace (ztráta)
- ***(LO) Lengyel, Olga** - 86 menstruace (ztráta, obavy z neplodnosti), 104 těhotenství, 109-110 pokusy, 169-170,175-176 pokusy, 186 nevěstinec (některé ženy se tam musely v noci prostituovat a ve dne potom ještě pracovat)
- ***(NS) Nomberg-Przytyk, Sara** - 100-103 - potraty, 130, 160, 169 – pokusy
- ***(NA) Novac, Ana** - 155 – ztráta ženskosti
- ***(PG) Perl, Gisella** - 56,65, 67-68 potraty (nutnost usmrtit novorozence, jinak smrt pro matku i dítě), 71,74-80 – těhotenství (nutnost usmrtit dítě, hned po porodu), 116-117 – pokusy, 122-124,129 – menstruace (ztráta, obavy z neplodnosti)

4.4 Život před válkou a uvězněním

Většina svědectví začíná vzpomínkami na život před válkou. Dozvídáme se, co přeživší prožil před tím, než byl označen za podčlověka, jaké měl dětství, případně jaké měl povolání. Z jaké rodiny a odkud pochází. Úvod svědectví lze tedy považovat za jakousi krátkou biografii života před uvězněním. Tato část by se mohla jevit jako zbytečná, ale poskytuje nám cenné informace o osobě autora, o jeho zázemí, o pohledu na svět, o prostředí, které ho formovalo. Primo Levi pocházel ze středostavovské italské rodiny, stal se chemikem. Viktor Frankl byl lékař a akademik. Elie Wiesel pocházel z chasidské komunity a zabýval se studiem Talmudu, Charlotte Delbo byla francouzská intelektuálka apod. Tato úvodní část bývá nejvíce harmonická, člověk je členem rodiny, někdy členem náboženské komunity, svět je ještě bezpečným místem. V ulicích se mohou setkat se stupňujícím se antisemitismem, ale doma jsou ještě v bezpečí. Někteří uvažují o útěku do Palestiny nebo o úkrytu pro sebe a své blízké. Někteří opouštějí své domovy, ale jiní zůstávají, stále doufají,

že nebude tak zle. Že zprávy o zabíjení nejsou pravdivé, že válka skončí dříve, než se dostane k jejich domovům. Někteří židé strávili před transportem několik let nebo měsíců v ghettech. Paradoxně ti, kteří přicházeli z ghet, kde přivykli nedostatku stravy, měli větší šanci na přežití než ti, kteří šli do transportu rovnou z domova.

4.5 Transport

Po prozrazení, či zatčení přichází prudká změna. Zajatci schytávají první rány. Nechápu, jak je možné náhle beztrestně uhodit jiného člověka? Stále ještě nechápu, co se děje. Čeká je cesta to tábora, přeplněným vlakem, okolo sta lidí je namačkáno na sebe v jednom vagónu pro přepravu dobytka. Na cestu, která trvá několik dní mají jen jedno vědro s vodou a jedno vědro místo toalety. Lidé začínají umírat. Ale ještě stále se pokouší věřit tomu, že když přečkají cestu, zachrání se. Pokud se někdo pokusí říct ostatním pravdu o tom, kam jedou a co je čeká, označí ho za blázna a umlčí ho.

„Vlak, který se k nám přiřítíl nebyl osobní, byly to nákladní vozy sloužící k přepravě dobytka. Každý vagón měl jen malé zamřížované okýnko vzadu u stropu. Zmocnila se mě hrůza. Viděla jsem vojáky, jak s brutální silou strkají lidi do vozů.“ (Zyskind, 1983, 139)

4.6 Příjezd

Po příjezdu do tábora čeká nově příchozí první šok, setkají se s příslušníky SS a staršími vězni. Poprvé vidí lidi proměněné v bezpohlavní masu těl, holohlavé s prázdnými pohledy. Odmítají uvěřit tomu, že je pro ně připraven stejný osud, pokud budou patřit mezi ty „šťastnější“. Čeká je první *selekce*, mnoho z nich netuší, co to znamená. Mají se radovat, pokud je pošlou doprava nebo doleva? Selekcí nebyli podrobena nežidovští vězni, pro Židy byla povinná. Táborový doktor určil pohledem, jestli bude vězeň schopný práce nebo ne. *Selekce byla o něco horší pro ženy, pokud byla žena viditelně těhotná nebo u sebe měla malé dítě, šla automaticky do plynu. Děti mladší 15 let a osoby starší 50 let čekal stejný osud, pokud nezalhaly o svém věku.*

„Víceméně všichni z našeho transportu jsme propadli symptomu šílené víry v omilostnění a věřili jsme, že vše dobře dopadne.“ (Frankl, 2018,24)

Ve vyhlazovacích i pracovních táborech se selekce konaly pravidelně během věznění. Tyto prohlídky byly obávané a vězni se na ně často pokoušeli připravit, chtěli vypadat zdravější a

silnější. Někdo přidal do kroku, jiný si pokusil nahnat trochu barvy do tváře tím, že se oholil střepem. Pro, ty kteří šli doleva, skončila cesta v plynových komorách. Ti, kteří pro tentokrát uspěli, směřovali dále do tábora. Čekal je proces dehumanizace.

„Zmizeli tak nečekaně a v jediném okamžiku naše ženy, naši rodiče, naše děti. Skoro nikdo se s nimi nemohl rozloučit. Chvíli jsme je viděli jako temnou masu na druhém konci rampy, potom jsme už neviděli nic“ (Levi, 2019, 21).

4.7 Ztráta identity

Vězni, kteří prošli selekcí, byli nahnáni do budovy, do velké prázdné místnosti, kde čekali na další povely. Voják SS nařídil vězňům, aby se svlékli do naha a oblečení i boty dali na stranu. Poté do místnosti vchází komando, které má na starosti holení. Všechno ochlupení musí pryč, včetně vlasů. V některých svědectvích se objevují zmínky o obzvláště ponižujících prohlídkách tělesných otvorů, kvůli ukrytým cennostem. Poté byli nazí ponecháni v umývárně, kde čekali, až jim dovolí se osprchovat. Někteří vězni se domnívali, že je tak jako tak zabijí. Že nejde o nic jiného, než je co nejvíce ponížit, a pak stejně půjdou na smrt. Šlo ale hlavně o to připravit člověka o jakoukoliv individualitu. Všichni dostali pruhované uniformy a čapku. Místo svých bot obdrželi bagančata s dřevěnou podrážkou. Vězni přišli i o své jméno, od chvíle, kdy jim bylo na předloktí vytetováno číslo, se stávají bezejmennými häftlingy (německý výraz pro vězně). Většina z nich stále netuší, co se děje, ti, kteří neumí německy, jsou docela ztraceni. Tato procedura byla ponižující jak pro muže, tak pro ženy. Pro ženy ale znamenala, kvůli ztrátě vlasů, i ztrátu ženskosti.

„Oholení vlasů ovlivnilo vzhled každé ženy. Jednotlivci se stávají hromadou těl. Vysocí, tlustí nebo hubení: Neexistuje žádný rozlišovací faktor – je to absence vlasů, která proměnila jednotlivé ženy v podobná těla. Věk a jiné osobní rozdíly se rozplynou. Výrazy tváří zmizí. Místo toho se na tisíci tvářích jednoho nahého, nevzhledného těla objeví prázdný pohled. Za pár minut se ani naše čísla nejeví tak podstatná – naše dimenze ztrácí na významu. Stáváme se monolitickou masou. Nedůležité.“ (Bitton-Jackson, 1984, 79)

Primo Levi ve své knize *Je-li toto člověk* popisuje uvedení do tábora takto: *„A tu jsme si poprvé všimli, že se nám v naší mateřštině nedostává slov, abychom pojmenovali takovou urážku, takovou destrukci člověka...níž už se nedá klesnout, nelze si představit ubožejší úděl. Nic tady není naše, vzali nám oděv, boty, dokonce i vlasy...vezmou nám i jméno.“ (Levi, 2019, 29)*

Vězni jsou tak připraveni o všechno, o své blízké, o svůj domov, o své zvyky, o rodný jazyk. Ztrácejí kusy sami sebe a nemají je čím nahradit.

„Stále ještě nikdo nemůže uvěřit tomu, že tu je člověku odebráno úplně všechno. Pokusím se získat si důvěru jednoho ze starých vězňů. Přišourám se k němu, ukážu mu na papírový svitek v náprsní kapse svého pláště a říkám: „Poslyš, mám tady u sebe vědecký rukopis – já vím, co řekneš, já vím: přežít, zachránit holý život, to je to největší, co je možno si od osudu vyprosít. Ale já si nemohu pomoci. Jsem takový blázen, že chci víc. Chci si ponechat tento rukopis, nějak jej zachovat – je v něm celé mé životní dílo. Rozumíš mi?“ Slovem hojně užívaným ve slovníku vězně zařve: „Hovno!“ A tu vím, jak se věci mají. Udělám to, co je vrcholem celé této první fáze psychologických reakcí: za celým svým dosavadním životem udělám tlustou čáru. (Frankl, 2018, 27)

4.8 Iniciace

Pro mnohé vězně bylo uvěznění v táboře takovým šokem, že nebyli schopni uvěřit tomu, co se odehrávalo před jejich očima. Někteří popisovali první dny v táboře jako horor, jiní jako sci-fi film. Ve svých svědectvích události popisují, jako by se děly někomu jinému a oni je jen nezúčastněně sledovali.

„Je zvláštní, jak se mi vybavují vzpomínky na toto období. Některé chvíle se mi úplně vytratily z paměti, jiné jsou zamřené, potom v duchu vidím velmi zřetelné obrazy, jako první rozpoznání tohoto neblaze proslulého místa.“ (Bloch, 2014, 69)

Vězni stále netušili, co se stalo s ostatními, nedokázali si představit, že by Němci zabíjeli děti. Starší vězni jim, ale často sdělili krutou pravdu, a zasadili jim tak další ránu. Starší vězni nováčkům příliš nepomáhali. Často si z nich naopak utahovali a využívali jejich nezkušenosti a naivity. Vězni se museli rychle naučit, že v táborech neplatí pravidla, která platila venku. Nic tu nemuselo dávat smysl, ani práce, ani příkazy dozorců. Naučit se poslouchat rozkazy v němčině a polštině bylo životně důležité. Dostat se do dobrého komanda na práci také. Vězeň se musel brzy naučit rozlišovat v hierarchii tábora, kdo je privilegovaný, kdo je kápo, a kde je jeho vlastní místo. Židé byli ze všech vězňů nejnižší. Primo Levi věnuje velkou část svého svědectví popisu vztahů mezi vězni, kápy a blokovými staršími. Za vedení tábora zodpovídalo SS, vše ostatní ale bylo v rukou privilegovaných vězňů – to oni dohlíželi na pracovní komanda, dodržování disciplíny a trestání vězňů. Často používali extrémní násilí, někdy i sexuálně motivované násilí, kterému čelily hlavně ženy. Vězni každodenně vystaveni násilí a brutalitě rychle ztráceli zábrany a soucit s oběťmi.

Znásilnit někoho už se nezdálo být tak hrozné. Byl to další způsob, jak oběť ponížít a potrestat. (Waxman, 2017, 92).

4.9 Adaptace

Vězeň se musel naučit přežít. Zvyknout si na malé porce jídla, zimu, těžké práci, apely, nedostatečné hygienické podmínky, naprostý nedostatek soukromí i na to, že byl degradován na pouhou fyzickou schránku, která má posloužit k práci. Pokud vězeň není schopný práce, čeká ho smrt. Lidé živeni jen kouskem chleba a vodovou polévkou trpí hladem. Myslí na jídlo, skoro pořád. Jak si jej opatřit více, sníst chleba hned ráno při nástupu nebo si kousičky uždíbovat během dne? Hlavně, aby mi ho nikdo neukradl. Jídlo se stává středobodem jejich života. Mnozí přežívají od jídla k jídlu. Vězni sebou nosí veškerý svůj majetek. V táboře se krade, vždy a všude. V noci spí s věcmi pod hlavou. V umývárně je drží mezi koleny. Ukradená porce jídla může rozhodnout o přežití, za ztrátu košile hrozí bití, nemít čapku na apelu se rovná rozsudku smrti. Je třeba naučit se krást, pokud je příležitost, uvyknout bití i všudypřítomnému násilí. Přestat se pozastavovat nad utrpením jiných, nevšímat si umírajících.

Vězni musejí přivyknout na tvrdé pryčny, musejí se dovolovat, když chtějí na záchod, žijí uprostřed vlastních výkalů a jsou nuceni vykonávat potřebu před ostatními vězni. Rychle se naučí, jak důležité je jídlo i voda. Pochopí, že všechno se k něčemu hodí, na výměnu, na vyspravení hazuky, na ochranu před zimou. Musí se také naučit mnoho nesmyslných nařízení: sprchovat se v určitých dnech, mýt se nazí do půl těla, nespát v blůze, bez spodků nebo s čepicí na hlavě, nevyjít z baráku bez zapnuté blůzy, nepřiblížit se k ostatnímu drátu. Ráno dokonale ustlat postel, večer se nechat zkontrolovat, jestli nemají vši, jestli si myli nohy. Kontroluje se i počet knoflíků na blůzách. Jako životně důležitá se ukázala schopnost vybrat na první pohled padnoucí boty, uprostřed tlačénice (večer probíhala výměna bot, po vybrání boty se dál měnit nesmělo). Z nepadnoucích bot nebo dřeváků vznikaly rány a otoky nohou, které vedly k pracovní neschopnosti. Otoky se špatně léčily, a tak vězeň riskoval posláním do plynových komor (Levi, 2019, 38-42).

„Posledních šest měsíců mi připadalo jako celý život. Bylo to období, kdy se kruhy smrti stále zužovaly, přibližovala se k nám víc a víc, až zasáhla hluboce do našich řad a poznamenala každého z nás. Nikdo z nás už nebyl normální, ale v tomto iracionálním prostředí by vlastně sotva bylo normální zůstat stejný jako dřív.“ (Bloch, 2014, 105)

Někteří vězni nebyli schopni pochopit, že v táboře nedostanou odměnu za dobře odvedenou práci. Že nemá cenu pokoušet se zavděčit kápům, protože ti jimi pohrdají. Mnoho lidí navyklých z normálního života pracovat, jak nejlépe uměli, se snažilo i v táboře podávat dobré výkony. Pracovat rychle, bezchybně. Tento přístup ale vedl ke smrti. Člověk skončil vyčerpaný. Za práci nedostal žádnou odměnu, žádné porce jídla navíc a ohrožoval i zbylé členy komanda, protože i oni museli pracovat rychleji. Pro vězně bylo výhodnější nechat se zbít než se vyčerpávat tvrdou prací.

V případě žen byla situace ještě o něco více neutěšená, životní podmínky byly nesrovnatelně horší než v mužských táborech. Ženské tábory byly přelidněné, na jeden blok připadalo až 1000 žen, hygienické podmínky byly katastrofální. Jejich bloky neměly žádnou podlahu a nebyly nijak izolovány. V zimě v nich byla zima a v létě nesnesitelné vedro. Ženy netrápily jen vši, ale také krysy. Latríny směly užívat jen v určitou hodinu, jinak měly k dispozici jen dva kbelíky pro celý barák.

Pokud chtěl vězeň zvýšit své šance na přežití, musel se naučit porozumět lágrovému žargonu a naučit se „organizovat“. Přeživší Kitty Hart tento pojem vysvětluje takto: *„Znamenalo to ukrást, koupit, vyměnit, získat. Cokoli jste chtěli, museli jste mít něco, co za to můžete vyměnit. Někteří lidé trávili každý bdělý okamžik "organizováním": okrádáním spoluvězňů, podplácením ostatních, vyměňovali kůrku chleba za plechovku vody za zmačkaný list papíru na vycpání rohu kavalce.“* (Hart, 1983, 66)

V táboře byla tzv. burza, kde se každý den po práci dalo sehnat prakticky cokoliv. A to přesto, že vyměňování čehokoliv bylo v táboře přísně zakázáno. Někteří vězni z hladu vyměnili svoji košili za jídlo. Později je čekal trest v podobě bití, protože bez košile nesměli být, a všem bylo jasné, co s ní udělali. Pokud to vězňům prošlo, brzy košili vyměnili znovu (Levi, 2019, 104). Vězni byli tvrdě trestáni jen za pašování materiálu, který patřil lágru. Pokud dokázali pronést náradí nebo jinou potřebnou věc do tábora z venku, trest je nečekal. Takto ukořistěné věci mohli v táborové burze směnit za cokoliv. Obchodovalo se s košťaty, mazadlem na boty i se lžícemi. Každý si totiž musel svou lžici opatřit sám, při nástupu do tábora se nevydávaly (Levi, 2019, 113). Přeživší Sara Selver – Urbach si všimla změny v prožívání citů u vězňů, v odlidštěném světě lágru vznikl i speciální táborový jazyk:

„Už jsme nebyli tou lidskou společností, jakou jsme byli v ghettu. Pravda, tam jsme také dávali najevo zlobu a nenávisť, ale tady v koncentračním táboře se pocity proměnily, vztahy mezi lidmi se změnily, byli to naprosto cizí lidé, kteří mluvili různými jazyky. A používali slova, celý lexikon

výrazů, které si hned osvojili! Zvláštní jazyk sestávající z těch nejhrubších a nejvulgárnějších výrazů a definic, zbavený všech lidských citů. Byl to jiný svět, jiná planeta, kde vládly jiné pojmy a zákony.“
(Waxman, 2006, 66–67)

Ženám i mužům však pomáhalo, pokud u sebe měli někoho blízkého, ať už to byl člen rodiny nebo přítel. Někteří lidé si po ztrátě blízkého člověka našli nový blízký vztah. Některé ženy například adoptovaly opuštěné starší děti bez matek a staraly se o ně. Jiní vězni se však uzavřeli do sebe, soustředili se sami na sebe a nezajímali se o nikoho jiného, ani o své rodinné příslušníky. Tábor byl místem, kde otec přestal být otcem a bratr bratrem. Našly se i matky, které opustily své děti, aby měly lepší šanci na přežití. To nabourává původní tvrzení o ženách, které byly v táborech soudržné a starostlivé: některé byly a jiné ne.

U vězňů se měnilo i vnímání času, většina z nich odmítala přemýšlet o budoucnosti, oni žádnou neměli, mohli zemřít každým okamžikem. Zaměřovali se tak hlavně na přítomný okamžik a přežívali jen z hodiny na hodinu. Táborový život byl životem v bezčase, čas tu neměl žádnou cenu, budoucnost byla nejistá, hodiny, dny a měsíce se bezcílně vlekly. Život se zúžil na příchody a odchody, práci, spánek a jídlo. Nezkušení vězni se ptali, jak dlouho to bude trvat, mazáci se tomu jen smáli. Většina lidí v táboře oscilovala mezi beznadějí a optimismem. Minulost a budoucnost je potřeba vymazat, nemyslet na ně. Už po dvou týdnech v táboře mají všichni chronický hlad, který je nikdy neopouští.

„Moje tělo už mi nepatří. Mám nadmuté břicho a vyzáblé údy, tvář odulou ráno a vpadlou večer. Někteří z nás mají zažloutlou, jiní sinalou pleť. Když se nevidíme tři čtyři dny, sotva se poznáme.“
(Levi, 2019, 43)

4.10 Ženské problémy – menstruace, těhotenství, lékařské pokusy, směna sexu za jídlo

Ženy v táborech řešily typicky ženské problémy. Většina žen přišla o menstruaci s nástupem do tábora, ty, které ji měly, byly terčem závisti ostatních. Pro ženy byla ztráta menstruace další ranou, přišly o další část své ženskosti. Měly strach, že jim do jídla přidávají bromid, aby byly trvale neplodné. Obávaly se o svou další existenci, protože neplodnost by pro ně znamenala nenaplnění jejich role matek a pečovatelek. Samotná menstruace přinášela další problémy. Ženám bylo vyhrožováno zastřelením, pokud budou chyceny s mundúrem se skvrnami od krve. Zároveň ale neměly nic, čím by mohli zakrvácení oděvu zabránit (Waxman, 2017, 93). Přeživší Olga Lengyel v knize *Five Chimneys: A Woman Survivor's True Story of Auschwitz* píše, že SS přidávalo vězňům

do jídla prášek bromidu, tato chemikálie měla zastavit menstruaci a také snížit libido vězňů. Dozorci pravděpodobně věřili tomu, že to zvýší pracovní výkonnost vězňů (Lengyel, 1983, 83).

Některé ženy se uchýlovaly k sexu za jídlo nebo další výhody (poskytnutí ochrany, materiální výhody, léky). Jiné byly znásilněny vojáky nebo spoluvězni. Musely doufat, že neotěhotní. Těhotenství znamenalo rozsudek smrti, v táborech tak byly na denním pořádku pokoutní potraty. Pokud žena nenašla nikoho, kdo by jí s potratem pomohl, musela porodit v ústraní a dítěte se co nejrychleji zbavit. Někdy to za ní udělaly spoluvězeňkyně, aby ji ušetřily alespoň nějaké bolesti. I pokud se novorozenec narodil pod lékařským dozorem, byl odsouzen k smrti. Pokud by lékař nechal dítě žít, čekala by ho krutá smrt spolu s jeho matkou.

Ženy i muži byli vystaveni lékařským pokusům. V Osvětimi byl však blok číslo 10 vyhrazen pro speciální pokusy na ženách. Lékaři chtěli vyvinout metodu sterilizace, která by byla snadno proveditelná a účinná. Pokusy se prováděly bez anestezie a často končily smrtí nebo zmrzačením obětí. Oběti, které sterilizaci přežily, často spáchaly sebevraždu, poté co byly propuštěny zpět mezi spoluvězně. Takto postižení jedinci ztráceli svou sexuální identitu, necítili se již jako plnohodnotné ženy nebo muži. (Lengyel, 1983, 180).

„Doktor Clauberg mi nařídil, abych si lehla na gynekologický stůl. Viděla jsem Sylvii Friedmannovou (vězeňskou sanitářku), jak připravuje injekční stříkačku s dlouhou jehlou. Dr. Clauberg mi jehlou aplikoval injekci do dělohy. Cítla jsem, že mi břicho praskne bolestí, začala jsem křičet tak, že mě bylo slyšet v celém bloku. Doktor Clauberg mi hrubě řekl, abych okamžitě přestala křičet, jinak mě vrátí do tábora, do Birkenau [tj. do plynové komory] . . . Po tomto experimentu jsem měla zánět vaječnicků.“ (Czech, 1990, 810)

Důstojník SS Schumann prováděl experimenty na mužích i ženách, používal k nim rentgen a vězni často utrpěli vážné popáleniny. Rentgeny měly také způsobit neplodnost. Ženy na tyto experimenty byly vybírány hned při příjezdu, na provádění experimentů se podílely židovští lékaři i sestry. Snažili se ženy přesvědčit, že jsou ty šťastné, které unikly plynovým komorám. Tyto ženy však byly používány jako pokusní králíci, a nakonec byly usmrceny smrtící injekcí. (Waxman, 2017, 95-96). Pokusy na těhotných ženách proslul i doktor Mengele, který zkoušel, zda se nakažlivé nemoci přenesou z matky na plod. Po narození dítěte posílal své oběti do plynu. Pokud nechal děti naživu, bylo to jen proto, aby na nich mohl provádět své vědecké pseudo-experimenty. Zkoumal například jak dlouho přežije novorozenec bez potravy. Nechvalně známým se stal hlavně díky experimentům s dvojčaty (Waxman, 2017, 101).

4.11 Portréty – táborová typologie

4.11.1 Dozorci a vojáci z řad SS

Dehumanizace se netýkala jen samotných vězňů, ale i dozorců a vojáků z řad SS. Tzvetan Todorov ve své knize *Mezní situace* píše, že jen 5–10 % dozorců z řad SS bylo sadisty, které těšilo utrpení jiných. Ve svědectví přeživších se toto tvrzení opakovaně vyskytuje.

„Není větší omyl než vidět v příslušnících SS tlupu sadistů, kterým pud, vášeň nebo žádostivost velí mučit a týrat tisíce lidí. Jen málokterí z nich se chovali tímto způsobem.“ (Langbein, 2004, 277)

Podle Todorova těch 5-10 % lidí tvoří jedinci s fyzickými vadami, těžkým psychickým postižením nebo těžkým osudem. Těchto jedinců bylo příliš málo na to, aby rozpoutali zlo, které se týkalo milionů lidí. Odhady počtu fanatických stoupců nacismu se příliš neliší, bylo jich také jen okolo 10 %. Převažující skupinou byla tzv. sorta přizpůsobivců, ochotných sloužit jakémukoliv učení, pokud jim přinese osobní prospěch (Todorov, 2000, 128). Podle Arendtové byl na vině především totalitní systém společnosti. Ve své knize o Eichmannovi použila výraz *banalita zla*. Tento termín byl interpretován jako zlehčování zla. To však Arendtová na mysli neměla, chtěla ukázat, jak snadné je sejít z cesty. Eichmann totiž nebyl perverzní sadista, ale až děsivě normální člověk, který neměl rád zabíjení. Když musel přihlížet vraždění Židů, dělalo se mu zle. Když byl na prohlídce v Osvětimi, nedíval se kolem sebe, protože nechtěl nic vidět. Pro totalitní stát je důležité zvolit si nepřítel a rozdělit společnost na my a oni. Nepřítel je potřeba zničit. Je to jako ve válce, s tím rozdílem, že tady nejsou nepřitelem vojáci, ale civilisté, kteří nebojují. Dozorci, stejně jako civilní obyvatelstvo, trpěli slepotou. Nechtěli nic vidět. Proto konec konců byly vynalezeny plynové komory, které neobsluhovali němečtí vojáci, ale vězni. V mnoha svědectvích přeživších se objevuje stejná zkušenost: neviděli nás, ignorovali nás, nebo si mysleli, že jsme něco provedli a proto trpíme (například Levi, Wiesel). Přece jsme nebyli zavřeni do táborů jen tak. Himmler, Eichmann, Höss i Speer záměrně nepoužívali slova jako vražda – mluvili o konečném řešení, o tisících jednotek, ale ne o tisících mrtvých. Viděli jen čísla a nic za nimi. To jim mělo pomoci vést zároveň normální život. Stejně tak měli život na veřejný a soukromý rozdělený i běžní občané. Viděli přece, že jejich sousedé někam mizí a nevrací se, viděli podivné postavy v mundúrech. Bylo snazší a pohodlnější zavřít oči. Nevidět. Mnoho lidí bylo přesvědčeno o tom, že pomoci nemohou, kdyby zasáhli, potrestali by je a stejně by oběti nepomohli. Museli sami sobě namlouvat, že jsou bezmocní, aby dokázali přihlížet. Přesto však přeživší odmítají kolektivní vinu německého národa i když k němu někteří došli až po letech (Todorov, 2000, 130–149).

„Vidí, jak jsme příšerně zotročováni, vidí nás bez vlasů, beze cti a bez jména, den, co den bité, den ze dne odpudivější a nikdy nezahlédnou v našich očích sebemenší záblesk vzpoury, smíru nebo víry. Znají nás jako zloděje a lidi prolhané, zablácené, otrhané a hladové, zaměňují následek za příčinu a usuzují, že si své vyvržení zaslужujeme.“ (Levi, 2019, 166)

„Je třeba říci zcela zásadně, že největší vinu má systém a vlastní struktura totalitního státu.“ (Levi, 1993, 43)

4.12 Táborová typologie podle Prima Leviho

4.12.1 Müselmani

Vězni, kteří se nezvládli přizpůsobit životu v lágru, se měnili v trosky s prázdnými pohledy a bez vlastní vůle. Byli kost a kůže, dívali se do země a v očích se jim nezračilo nic, jen prázdnota. Byli snad příliš unavení i na to, aby ještě trpěli. Jen se tiše vlekli tam, kam je ostatní nasměrovali. Takových vězňů bylo mnoho. Tito lidé byli označováni za živé mrtvé – protože bylo pravděpodobné, že neprojdou další selekcí. Ostatní se těchto slabších vězňů stranili, nechtěli se jim podobat, nechtěli se ani zdržovat v jejich blízkosti, snad vyděšení pohledem na to, co by je samotné mohlo jednou potkat. V táboře byl každý vězeň hlavně sám za sebe, a tak müselmanům nikdo nepomáhal. Pro kápa neměli cenu, neznali klíčky, jak obstarat něco navíc, nedokázali zařadit zařazení do lepšího komanda. Je jasné, že brzo zmizí. Na to, aby se člověk stal müselmanem nebylo potřeba být nějak obzvláště nepřizpůsobivý, spíše naopak. Mezi müselmány končili hlavně ti, kteří poslouchali příkazy, pracovali, jak měli, jedli jen své přiděly a dodržovali pravidla. Pokud někdo žil podle táborové disciplíny, přežil obvykle tři měsíce. Stačilo, aby člověk neuměl německy a než se stihl naučit porozumět příkazům, byl zesláblý tak, že už ho nemohlo nic zachránit (Levi, 2019, 121).

Podle Leviho v táborech přežívali jen ti, kteří měli nějaké vhodné povolání nebo uměli řemeslo – lékaři, krejčí, ševci, muzikanti, kuchaři, mladá přitažliví homosexuálové anebo krajané a přátelé někoho důležitého z lágru. Další kategorií přežívajících byli krutí a tělesně zdatní káповé a blokoví starší; nakonec přežívali ještě ti, kteří sice neměli žádnou zvláštní funkci, ale svou podnikavostí a lstivostí si dokázali zajistit materiální výhody a přízeň vězňů i kápů. Levi je rozděluje na hospodáře, kombinátory a prominenty. Zbytek byli müselmani.

„To oni, müselmani, potopení, tvoří jádro tábora, to oni, anonymní, neustále obnovovaná a stále stejná masa ne-lidí, mlčky jdou a trpí, neboť v nich pohasla jiskra života a jsou už příliš prázdní,

než aby doopravdy trpěli. Člověk váhá, má-li je nazvat živými, a váhá, má-li nazvat smrtí jejich smrt, které se nebojí, protože jsou příliš vyčerpaní, než aby si ji uvědomovali.“ (Levi, 2019, 121)

4.12.2 **Prominenti**

Do této skupiny patřili funkcionáři z vedení tábora od vrchního häftlinga přes kuchaře až po zametače a šéfy ve sprchách a latrínách. Mezi árijské prominenty se počítali všichni häftlingové, stačil jejich původ, a dostali funkci. Často se jednalo o zločince vybrané z věznic v Německu, aby vykonávali dozor nad židovskými vězni. Byli to krutí a hloupí lidé. Další kategorií byli političtí vězni z Německa, Polska a Ruska. Nebyli o nic lepší než zločinci. Prominentů židovského původu bylo o poznání méně, ale existovali. Mezi zotročenými vězni se vždy našel někdo, kdo neodolal nabídce stát se kápem a získat tím moc. Tito káповé bývali obzvláště krutí a nemilosrdní, aby si funkci udrželi. Někdy svůj hněv na vězňitele obrátili vůči vlastním lidem.

Mezi prominenty se však počítala i početná kategorie vězňů, která se pokoušela přežít, za každou cenu. Někteří bojovali jako zvířata, poslouchali jen instinkty a zapomněli na to, že bývali lidmi. Jiní soupeřili proti všem, snažili se získat výhody pro sebe, bez ohledu na ostatní. Málokdo si dokázal uchovat morálku. Ti nejlepší nepřežili (Levi, 2019, 124).

4.12.3 **Sepšel – kombinátor**

Sepšel byl polský Žid, který přežil pogrom v Haliči. Ztratil ženu a pět dětí. Připravili ho i obchod s koňskými postroji. V lágru je už čtyři roky a protlouká se, jak se dá. Smýšlí o sobě jako o pytli, který musí plnit. V lágru si nevydobył takové postavení, aby mohl polevit. Musí být pořád ve střehu, jeho hlavní obživou je směňování věcí, občas něco ukradne v Buně (továrna kde vězni pracovali) a prodá to. Pomůže dělníkům a ti mu dají polévku. Pokud se mu naskytla příležitost, neváhal udat spoluvězně, který s ním kradl v kuchyni, aby se pokusil zavděčit blokovému staršímu. Doufal, že získá místo umývačů hrnců. Marně.

4.12.4 **Inženýr Alfred L. - prominent**

Kdysi býval ředitelem velké chemické továrny, v Osvětimi měl z počátku jen jednu výsadu, směl čistit hrnce polských dělníků a za to dostával půl porce jídla navíc. Alfred L. měl plán, jak se stát důležitým. Přesvědčený o tom, že když bude vypadat jako prominent, tak se jím brzy stane. Pravidelně se holil, pral si košili, dbal na to, aby mu mundúr padl a sehnal si i padnoucí dřeváky. To vše za cenu nemalých obětí, platil svým denním přidělem chleba. Ke spoluvězňům se choval vždy zdvořile a na velitele bloku se snažil zapůsobit tím, že si bral první porci polévky, tu nejřidší. Když se hledal vedoucí chemického komanda, Alfred se okamžitě přihlásil a byl vybrán, snad i díky

svému odlišnému zjevu. Nově příchozí chemici u něj museli absolvovat zkoušku, byl neobyčejně přísný a zbavil se každého, kdo mohl jeho pozici ohrozit (Levi, 2019, 128).

4.12.5 **Elias Lindsin – hospodář**

Leviho kolega z chemického komanda měl méně než metr padesát, zato byl samý sval. Tvrdil, že je mu 33 let a má 17 dětí. Pracoval s velkým nasazením, a tím upoutal pozornost polských dělníků i Němců. Nosí více pytlů s cementem než kdokoliv jiný, balancuje s cihlami na hlavě, zpívá. Je schopen přeprat chlapa o hlavu většího. Občas pro pobavení prominentů hraje hrbáče. Pořád něco dělá, pořád mluví. Je považován za blázna. Když má za úkol dohlížet na práci komanda, je hrubý a surový. Často se také vytrácí něco „organizovat“ a vrací se s plným žaludkem. Když má příležitost, krade. V lágru se mu daří, umí dobře organizovat a pracovat a když se to o něm rozkřiklo, už po něm nikdo práci nechtěl. Zdá se, že je v lágru šťastný.

4.12.6 **Henri – prominent**

Intelektuál s klasickým vzděláním, umí několik jazyků. Je mu 22 let. V Buně přišel o bratra a od té doby je bezcitný. Vyvinul vlastní teorii přežití stávající z kšeftování, soucitu a krádeže. Získal si na svou stranu anglické zajatce a v táboře kšeftuje s anglickým zbožím. Henri si je vědom toho, že dokáže u druhých vzbudit soucit a používá ho, aby pronikl mezi anglické zajatce. Henri umí poznat typ člověka, ví, jak na něj zapůsobit a získat si jeho sympatie. Na svou stranu si tak získal mnoho vlivných přátel, včetně kápů a jednoho esesmana. Málokdy se uchyluje ke krádežím. V kontaktu s vězni se snaží být srdečný, občas se zdá, že opravdu něco cítí, po chvíli ale ztuhne, stáhne se, omluví se a jde pryč. Je tvrdý a otažitý, prohnáný, nepochopitelný. Po rozhovoru s Henrim se člověk nemohl ubránit dojmu, že ho využil. Henri válku přežil (Levi, 2019, 139).

4.12.7 **Häftlingové**

Vězni, kteří nepatřili mezi prominenty, se mohli udržet naživu tím, že bojovali o přežití. Bojovali s únavou, hladem, zimou a netečností. Museli být vynalézaví, trpěliví a mít pevnou vůli. Někdy nezbylo než zahodit důstojnost, vypnout a bojovat o přežití jako zvíře. K přežití se používalo obzvláště kšeftování, soucit a krádeň. V případě kšeftování šlo o to obstarat něco, po čem byla poptávka a prodat to úspěšně jiným vězňům. U soucitu šlo o to vzbudit soucit a sympatie, tak aby ostatní vězně litovali. Na to aby to vězeň dokázal, musel mít zvláštní talent. Krádeň se rozumělo uzmutí jakékoliv věci nebo jídla, pokud se k tomu naskytla příležitost.

Viktor Frankl měl o něco prozaičtější typologii. Rozlišoval jen na lidi, kteří měli v životě ještě nějaký smysl a důvod proč přežít, a na ty, kteří už o všechnu vůli žít přišli. Tvrdil, že nejčastěji vězni umírali kolem Vánoc, protože se často upínali na sváteční čas, jako na dobu, kdy už budou doma. Když válka neskončila, ztráceli vůli žít a hromadně umírali. Sám Frankl vyzdvihuje roli rukopisu ke své knize, kterou toužil po válce vydat. O rukopis přišel, snažil se však alespoň zapamatovat co nejvíce pasáží: právě vydání knihy mu mělo dodat sílu přežít, protože v tom spatřoval smysl (Frankl, 2021,96).

Někteří vězni, včetně Prima Leviho, se již v táboře rozhodli, že podají svědectví, pokud přežijí. Podle Franklovy teorie by se jednalo o podobný motiv. Frankl také vyzdvíhoval autonomii člověka, o kterou nebyl připraven ani v táboře. Totiž o možnosti rozhodovat, jak bude na určitou událost nahlížet a jak na ni bude reagovat. Vězni, kteří se snažili rozhodovat a kontrolovat své reakce, když mohli, měli mít také větší šance na přežití, protože jim tento malý kousek vnitřní svobody zajistil alespoň nějakou sebeúctu. V táborových podmínkách však mnohdy záleželo také na štěstí a vězni si často nedovolovali doufat v přežití a budoucnost vůbec neplánovali. Na rozdíl od normálních vězňů, neměli jasno v tom, zda je někdy pustí. Z tábora je mohla vykoupit jen smrt (Frankl, 2021, 84).

4.13 Strádání

Vězni trpěli téměř stále hladem. Jiným hladem, než kterým trpí ten, který drží den dva půst: jejich hlad byl jiný, nepopsatelný. Pokud se jim ho podařilo utišit, byť na chvílku, mysleli na své blízké, kde jsou, jak se jim daří, žijí ještě vůbec? Takových chvil ale nebylo mnoho, pokud vězně nesužoval hlad, byla to zima, když nebyla zima, alespoň pršelo nebo bylo nesnesitelné horko. Podle Leviho byla zima nejhorší, a 7 z 10 lidí ji nepřežilo. Možná tedy za jejich smrtí nebyla ztráta smyslu života, ale zima a hlad, které už nedokázali snášet. Přežít zimu znamenalo protrpět si ji minutu za minutou. Zima, kterou pociťovali vězni, nebyla normální zima. Stejně tak výrazy jako únava a strach znamenaly v táboře něco jiného než venku. Tato nepřesnost ve výrazech je způsobená tím, že se v lágru mluvilo jazykem svobodných lidí, těch z venku. Levi byl přesvědčený o tom, že pokud by lágry existovaly déle, zrodil by se v nich lágrový jazyk, který by dokázal vysvětlit lágrovou zimu, hlad i únavu.

V ženských svědectvích z táborů se často objevuje i stížnost na žízeň, kterou trpěly především vězeňkyně, které měly horečky a průjemy. Žízeň se snažily zahnat po jídání sněhu, nesměl je u toho

ale vidět dozorce. Ženy, které byly nemocné a vyčerpané, nekončily na marodce, ale v bloku číslo 25, kde byly ponechány svému osudu. Stačilo, aby omdlely během apelu, aby se pohybovaly příliš pomalu. Esesák je odvedl do bloku 25, když za nimi zapadly dveře, znamenalo to pro ženy jistou smrt. Některé šly klidně, smířeně, jiné se bránily. Za pár dní se objevily, nahé, mrtvé loutky ve sněhu přede dveřmi s číslem 25 (Delbo, 1995, 19).

Delbo popisuje, že měla žízeň prakticky pořád. Ústa vyschla tak, že nemohla ani mluvit. Ráno dostávaly malý šálek čaje, který nestačil na zahánění žízně. Byla tak zoufalá, že chtěla vypít mýdlovou vodu z kbelíku, ve kterém si blokoví starší myli nohy. Nakonec se nenapila, pokusila se ale utéct z řady a napít se ze zamrzlého potoka. Její spoluvězeňkyně ji vytáhly z koryta a schovaly mezi sebe. Bylo bláznovství pokoušet se napít, když za nimi byl esesák se psem. Další den jednu ženu ubijí k smrti za stejný prohřešek. Voda, která je v potoce, může způsobit tyfus. To je ale žíznivě ženě jedno. Její počínání sleduje nemocná dívka s horečkou, která už nemá sílu na to, aby seběhla k potoku. Upírá na Delbo svůj pohled, ta se odvrací a dopíjí vodu. Sotva vyprázdní hrnek, začne se stydět (Delbo, 1995, 72). Žízeň pro ni byla horší než hlad, za trochu čaje vyměnila svůj příděl chleba. Dobu, kdy trpěla žízní, popisuje jako nejhorší období v táboře. Zachránily ji její kamarádky, které ji hlídaly, aby zas neutekla z řady, a dokonce jí dávaly pít svůj čaj, protože měly strach, že se jinak zblázní (Delbo, 1995, 73).

V pamětech Charlotte Delbo se objevují i další výjimečné okamžiky. Například když se ženy z jejího bloku rozdělily o chleba se židovskými muži. Delbo vysvětluje, že mnoho žen bylo nemocných a nemohly jíst, proto měly přebytek chleba. Jednou se přiblížily k mašínujícím mužům (židé museli chodit do rytmu, ostatní vězni ne) a nabídly jim svůj chléb. Muži se po chlebu vrhli jako vlci, rvali se o jídlo a na ženy se ani nepodívali (Delbo, 1995, 21). Levi ve svých pamětech zmiňuje, že občas potkávali ženy, ale ty jim ženy ani trochu nepřipomínali. Později pracoval v laboratoři po boku německých děvčat, ta jím pohrdala. On si díky tomu jen víc uvědomil, jak moc sešel.

Kromě hladu, žízně a zimy, čelili vězni častému bezdůvodnému bití. Byli tvrdě trestáni za drobné prohřešky (nedodržení rytmu při pochodování z tábora, vybočení z řady), někdy byli bití bez důvodu. Bití bylo často kombinováno s urážkami, výsměchem a ponižováním.

„Apatie, otupení citu, vnitřní netečnost a lhostejnost vězně (příznaky druhé fáze psychických reakcí), který též brzy otupí vůči dennímu, ba hodinovému bití. Tato necitlivost je nezbytně nutný pancíř, který na sebe s postupem času navléká věžňova duše... Tělesná bolest způsobená ranami není to

podstatné, u nás dospělých vězňů stejně tak jako u trestaných dětí. Jde o duševní bolest. To, co v té chvíli bolí nejvíc, je rozhořčení nad nespravedlností a bezdůvodností.“ (Frankl, 2018,37)

4.14 Apely a selekce

Součástí života v lágru byly také pravidelné apely, nástupy vězňů, nejčastěji ráno před prací a večer po práci. Někdy se nástupy protahovaly na dlouhé hodiny. Nejčastěji pokud někdo z vězňů uprchl nebo byl chycen při sabotáži či vzpouře. Při apelu museli vězni nehnutě stát po mnoho hodin. Zmrzlí, promoklí, hladoví a vyčerpaní, někdy i dlouho do noci. Ten, kdo nevydržel stát, byl zastřelen. Vězni museli také přihlížet popravám chycených uprchlíků a záškodníků. Charlotte Delbo popisuje, jak SS svolali apel, aby se zeptali, zda někdo není zesláblý. Pokud měl někdo pocit, že apel nezvládne, měl se přihlásit. Jejich bloková starší na ně mrkala, aby se nehlásily. Jedna nešťastnice si toho nevšimla, skončila v bloku číslo 25 (Delbo, 1995, 23).

Selekce byly další obávanou procedurou. Jednalo se o pravidelné „zdravotní“ kontroly vězňů, které prováděli doktoři z řad SS. Někdy samotný doktor Mengele. Ten, kdo nevypadal dostatečně zdravě, mohl být pohybem ruky poslán do plynu. První selekce probíhala již při nástupu do tábora. Vězni se selekcí obávali a pokoušeli se vypadat zdravěji. Muži se holili, ženy si mazaly červeň z cihel do tváří.

4.15 Smrt

Vnímání smrti se u vězňů postupem času mění. Zprvu jsou šokováni mrtvolami a umírajícími, které vidí kolem sebe. Později ale otupí. Smrt je všudypřítomná a není už děsivá. Vězně už nechává v klidu smrt tisíců lidí v plynových komorách. Neznepokojuje je dým stoupající z komínů krematoria. Některými z nich ještě dokáže otrást smrt člověka, kterou musí bezprostředně sledovat. Ať už jde o vězně, který kráčí k šibenici. Nebo o vězně, který je zabit dozorci za nějaké domnělé nebo opravdové provinění. Během pochodů smrti vězni umírali po stovkách. Mnozí byli tak vyčerpaní, že už neměli sílu vzdorovat a lehli si do sněhu. Nad jejich smrtí už se nikdo nepozastavoval.

„O naprosté bezcennosti jednotlivého lidského života v lágru si může udělat představu jen ten, kdo tam sám žil. I ten nejotupilejší si tuto neúctu k člověku nejčastěji uvědomoval při transportu nemocných. Vyzáblá těla byla jednoduše naházena na dvoukoláky, které pak museli vězni celé

kilometry ve vánici táhnout do jiného lágru. Byl tu nějaký mrtvý? Pak ho přihodili k nim: seznam musel souhlasit. (Frankl, 2021, 69)

4.16 Sny a vzpomínky na domov

Primo Levi ve svém svědectví popisuje sen, který mělo během věznění mnoho vězňů. Dal by se snad označit za *kolektivní*. Vězeň se v něm vrátil domů, nadšený z toho, že je konečně zas mezi svými blízkými, si sedne k nim ke stolu. Vypráví o tom, co zažil během věznění v lágru, jaké útrapy ho potkaly a co všechno musel přečkat. Po chvíli si všimne, že ho nikdo neposlouchá a nevěnuje mu pozornost. Lidé dokonce vstávají od stolu a odchází. Sen má zřejmě vyjadřovat to, čeho se vězni obávali nejvíce. Pokud přežijí nikdo jim nebude věřit, čeho byli svědky. A pokud nepřežijí, nikdo se nikdy nedozví, co se s nimi stalo.

Dalším možným výkladem snu, by mohlo být to, že se vězeň sice z tábora vrátil, ale ne jako živý. Zbyl z něj pouhý stín, který ostatní, ti živí, nevidí a neslyší.

Mezi další sny patřily sny o jídle, neustále hladoví vězni snili o všech možných dobrotách, některým při tom dokonce cvakaly zuby.

Delbo píše, že se jí zdálo o tom, jak se vrátila domů ke své matce. Prochází kuchyní, je si jistá, že je tentokrát opravdu doma, teď se jí to nezdá. Volá matku, pokládá ruce na dřez, ten je ale velmi studený, a to ji vytrhuje ze sna. Návrat do reality byl děsivý (Delbo, 1995, 56).

„O čem sní vězeň v lágru nejčastěji? Nejčastěji se mu zdá o chlebě, dortech, cigaretách a o dobré teplé koupeli ve vaně. Když odpadlo uspokojení těch nejzákladnějších potřeb, prožívá jejich naplnění v primitivním snu.“ (Frankl, 2018, 42)

4.17 Hovory mezi vězni

Jean Améry si ve svém svědectví stěžoval na samotu, byl intelektuál a neměl si s kým promluvit. Stejně na tom byl i Primo Levi, dokud nepotkal dalšího Itala, kterého dříve znal. Lidé se mezi sebou nebavili o rodinách ani svých láskách.

Vězni často mluvili o tom, že se blíží konec války a budou osvobozeni. Každou chvíli se našel někdo, kdo rozhlásil nové datum, kdy zaručeně všechno skončí. Z pochopitelných důvodů vězni těmto fámám důvěřovali. Znovu a znovu.

Dalším oblíbeným tématem bylo jídlo, a to jak mezi muži, tak mezi ženami. Muži si vykládali o tom, co budou jíst, až se vrátí domů. Ženy si mezi sebou vyměňovaly své oblíbené recepty.

„Pozorujme větší skupinu vězňů, která stojí pohromadě na pracovišti a nikdo ji ostře nesleduje: ihned mluví o jídle. Tu se jeden začne svého souseda, který pracuje vedle něj ve výkopu, vyptávat na jeho oblíbené jídlo. Pak si začnou vyměňovat recepty na vaření a sestavovat jídelníček pro den, kdy se vzájemně seznou k malé slavnosti doma, po osvobození.“ (Frankl, 2018, 43)

Vězni ze stejných transportů – tudíž ze stejné oblasti, měli tendenci držet pospolu a scházet se jednou týdně po práci. Alespoň z počátku věznění, později se raději nevidali, aby nemuseli přihlížet tomu, jak zchátrali.

4.18 Náboženství

Někteří Židé se i v lágru pokoušeli dodržovat náboženské tradice jako byl Šabat. Ženy si opatřovaly svíčky ze zbytků tuku a olejů. Modlitební knížky, tefilin a další bylo možné opatřit od vězeňkyň, které pracovaly v tzv. Kanada komandu. Toto komando mělo na starosti třídít věci zavražděných a jeho pracovnice byly táborovou smetánkou, protože měly dostatek materiálních věcí, které mohly směňovat s ostatními.

Někteří Židé ztratili víru v Boha, když viděli, co dopustil. Jiní brali věznění v lágrech jako zkoušku, ve které mají obstát. Některým lidem náboženství pomáhalo získat alespoň část svého starého života. Nově příchozích se ptali na datum, aby měli přehled o svátcích. I méně nábožensky založení lidé se pokoušeli zachovat tradice a alespoň během Chanuky si zazpívat pár písní a zapálit několik improvizovaných svíček.

4.19 Básně, písně, knihy a divadlo

Někteří vězni vynaložili velké úsilí na to, aby se jim podařilo získat knihu. Jiní vězni nacházeli útěchu ve slovech známé básně nebo písně. Mezi vězni panovalo přesvědčení, že dokud si jsou schopni zapamatovat části knih nebo básní, nejsou ještě zcela zničeni. Někteří vězni pořádali dokonce i v Osvětimi umělecká vystoupení (Bauer, 2009,135).

„Čas od času se konaly improvizované kabarety. Jeden barák se přechodně vyklidí, dovnitř se natahá (nebo stluče) pár lavic a sestaví se „program“. Večer přijdou ti, kdo to mají v lágru

poměrně dobré, například káповé nebo ti, kdo nemusejí na práce mimo lágr... Zaspívá se pár písniček, odrecituje několik básní, padne několik vtipů vysmívajících se životu v táboře. To všechno má pomoci zapomenout. A pomáhá to.“ (Frankl, 2018,56-57)

4.20 Vztahy

Zatímco se někteří vězni uzavírali do sebe, jiní se snažili navázat blízký vztah. Ženy, které ztratily dítě, adoptovaly jiné, o které se v táboře staraly. Mezi svědectvími žen se nachází více popisů soudržnosti a přátelských vztahů. Charlotte Delbo zaznamenala, jak celý její transport držel při sobě a její kamarádky jí v podstatě zachránily život. V mužských svědectvích je více popisů rivality a bojů. Muži si mezi sebou příliš nepomáhali. Solidarita mezi vězni byla narušována tím, že káповé byli voleni z jejich středu. Levi je nazýval asociálními a nemilosrdnými monstry, která vyměnila svoje přežití za zradu svých druhů. Ani mezi běžnými vězni nepanovala příliš přátelská atmosféra, lidé byli zdivočelí hladem, zimou a bitím. Pravidlem pro přežití bylo bojovat jen sám za sebe. Pokud jste mohli ukrást chleba svému sousedovi, bylo správné to udělat. Pokud jste si na okamžik nedávali pozor na své věci, byli jste okradeni a byla to vaše vina. Pokud jste mohli něco ukrást a neudělali jste to, byli jste sami proti sobě. Nicméně i zde existovala přátelství mezi staršími muži a těmi mladšími. Většinou šlo ale o vztahy jeden na jednoho. My, proti nim.

Muži tak, na rozdíl od žen, neměli mnoho blízkých vztahů, ze kterých by mohli čerpat emocionální podporu. Soustřeďovali se spíše a své vlastní přežití, ženy oproti tomu vytvářely více přátelských vztahů, protože jim pomáhaly přežít. Naprosto výjimečné potom byly vztahy mezi muži a ženami, muži a ženy byli vězněni odděleně.

Charlotte Delbo popisuje, že ženy občas pozorovaly muže přes plot a házely jim papírky se vzkazy. Některé mezi nimi měli bratry nebo manžely, některé neznali nikoho z nich. Měly o ně strach, protože si uvědomovaly, jak křehká je jejich existence a nechtěly žít ve světě bez mužů. Snažily se nedávat najevo své obavy, chtěli jim jen ukázat, že jim na nich záleží. Ženy trpěly tím, že viděli muže zbavené důstojnosti, hladové a nešťastné. Muži zas špatně nesli to, že nemohou ženy chránit (Delbo, 1995, 117).

Ženy se pokoušely zachovat své návyky z doby před válkou, kdy se staraly o domácnost. Uklízely své bloky a tyto „domácí práce“ jim sloužily k zachování zdravého rozumu. Ženy byly také více orientované na komunitu. V táborech utvářely tzv. rodinné jednotky, které jim dávaly pocit bezpečí,

možnost lépe využívat materiální zdroje. Muži v Ravensbrücku umírali v roce 1943 více než ženy: je možné, že se ženám podařilo zabránit šíření nemocí, tím že uklízely (Hauth, 2014, 31).

„Kdyby nebylo mě, nebyla by naživu. Pomáhaly jsme si navzájem. Musely jsme se někoho držet... člověk musel někoho mít... Měla mě za nejlepšího přítele, za matku, za otce, za všechno... Já jsem ji považovala za svou dceru (Rose bylo tehdy čtyřadvacet a Rollie osmnáct). To jsem k ní cítila. Chránila jsem ji.“ (Ringelheim, 1985, 748)

Některé ženy uváděly, že tyto přátelské sesterské vztahy byly hlavním důvodem, proč přežít další den. Cítily se zodpovědné za svou náhradní rodinu, a tak chtěly žít. Zatímco ženy, byly schopné využít svou roli pečovatelek i v táborech, kde se staraly o druhé. Muži, kteří byli před válkou ochránci rodin, se v táborech nestávali ochraniteli jiných mužů. Snažili se chránit sami sebe. Podle Joan Ringelheim měli i muži přátele, ale nebyli ochotni pro ně nic obětovat.

Primo Levi se popsal přátelství v lágru jako vztah založený na tom, co může někdo pro druhého udělat (Levi, 2019, 89). Nebo jako pokus udržet slabšího vězně naživu o něco déle, to však znamenalo jen prodlužovat jeho utrpení (Hauth, 2014, 24).

4.21 Sexualita

V táborech nebyly sexuální tužby vězňů na hodnotovém žebříčku tak vysoko, jako v běžném životě. Přece jen bylo důležitější najíst se, napít se a přežít. Přesto hrála sexualita důležitou roli jak pro muže, tak pro ženy. Byl to pro ně jeden ze znaků jejich lidství, který jim nemohli nacisté vzít. Pro mnohé puzení k sexu znamenalo, že jsou ještě naživu. Slábnoucí sexuální touhu si vězni vykládali jako neplodnost, což bylo palčivé především pro ženy. Muži netrpěli ztrátou menstruace a neměli tak žádný biologický ukazatel snížení plodnosti. Muži i ženy v táborech měli chuť na sex slabou, ale přece. Z výpovědí svědků vyplývá, že se jim někdy zdály sny se sexuální tematikou. Muži i ženy v táborech občas masturbovali, podle historika Sommera mohli mít obavu ze ztráty sexuality a plodnosti. (Sommer, 2009, 197). Postavení vězně v mocenské hierarchii tábora odráželo jeho možnosti zapojit se do sexuálních aktivit. Ti, kteří měli zajištěn dostatek jídla, se mohli oddávat uspokojování dalších potřeb. Pro nejvýše postavené privilegované vězně (táboroví starší, kápoové, vězni pracující v kuchyni nebo v nemocnici) byl k dispozici vězeňský nevěstinec. Další vrstva byla tvořena střední třídou (blokoví starší, nižší úředníci, předáci, sestry) – tito vězni měli výhody plynoucí z jejich pracovní pozice. Mívali dostatek jídla a mohli se zaměřovat i na další potřeby včetně sexu. Často spolupracovali s SS, aby přežili. Nejvíce vězňů však patřilo k tak zvané „velké

mase“. Tito vězni museli tvrdě pracovat a trpěli nedostatkem jídla. Mohli mít sexuální tužby, ale neměli energii na to, aby je naplňovali. Nejníže postavení müselmani, mysleli už jen na jídlo (Hauth, 2014, 28).

„Jestliže podvýživa vede k tomu, že primitivní pudovost, zachvacující vězně v lágru ve druhém stádiu jeho vnitřní adaptace, vyzdvihuje do popředí vědomí potravní pud, pak nejspíš právě podvýživa je také hlavním vysvětlením příčiny, proč se pohlavní pud všeobecně odmlčí. Vedle počátečních účinků šoku pouze ona může mít na svědomí jev, který psychologa na tomto hromadném ubývání mužů uhodí do očí: na rozdíl od jiných míst, kde spolu bydlí pohromadě množství mužů (kasáren a podobně), se tu nevyskytují žádné ‚prasečinky‘“. (Frankl, 2018,46)

Ženy, které byly v lágru donuceny k „práci“ v nevěstinci, nebo ty, které využívaly sexu k získání jídla, byly po válce stigmatizovány, na rozdíl od mužů, kteří se chovali stejně (získávali sexem jídlo nebo ochranu). Tyto ženy byly spojeneckými vojáky označeny za spolupracovnice Němců a byl zpochybňován jejich status oběti. Teprve později spojenci pochopili, že byly donuceny. Mnoho žen o těchto zkušenostech raději nemluvalo, aby nebyly označeny za prostitutky, a to jak veřejnosti, osvoboditeli tak bývalými spoluvězni. (Hauth, 2014, 84).

Někteří vězni zažili v táboře období puberty a získávali tam první sexuální zkušenosti. Ti, kteří prošli pubertou v táborech, mohli mít později v civilním životě zkreslené představy o lidské sexualitě. Neměli totiž s čím srovnávat: jediné sexuální chování, které poznali bylo to vězeňské, a to považovali za správné. Po osvobození pro ně bylo těžké spojit si toto chování s láskou a potěšením (Hauth, 2014, 87).

4.22 Odboj

Židům bylo po válce často vyčítáno, že šli jako ovce na porážku. Nechali se nahnat do ghatt, poté do koncentračních táborů a nezmohli se na odpor. To ale není tak docela pravda, stačí si připomenout povstání ve varšavském ghettu, které se odehrávalo od 19. 4. 1943 do 16. 5. 1943. Židé bojovali proti příslušníkům wehrmachtu. Ghetto mělo být zrušeno v lednu 1943, Židé se přestali hlásit k transportům, a přestože jen málo z nich mělo zbraně, zahnali německé vojáky na ústup. Transporty byly dočasně zastaveny.

Někteří Židé se přidali k partyzánským sovětským oddílům. Bohužel Židé neměli podporu obyvatel ve státech východní Evropy a k partyzánům se přidali až v roce 1942. Tehdy už bylo pro mnohé

pozdě. Odboj trpěl také nedostatkem zbraní a vědomostmi, jak s nimi zacházet, nabízel tak často mladým mužům jen jinou formu smrti (Bauer, 2009, 171).

Další akty odporu se odehrály přímo v táborech, a to jak v koncentračních, tak v táborech smrti. Nejvíce známe jsou vzpoury vězňů v Sobiboru (srpen 1943) a v Treblince (říjen 1943). Povstání v Sobiboru bylo úspěšné, provoz tábora byl zastaven. Vzpoura se odehrála i v Osvětimi – Březince, kde členové Sonderkommanda povstali 7. října 1944 a podařilo se jim vyhodit do vzduchu část krematoria. Nikdo z tohoto komanda vzpouru nepřežil. Několik neozbrojeným povstání se odehrálo i v Sachsenhausenu a několika menších táborech, vězni se pokoušeli o hromadný útek.

Zatímco se ozbrojeného odporu účastnili výhradně muži, ženy se pokoušely hrát spíše psychologickou válku. Členky komanda Kanada, které probíralo věci po mrtvých, občas vložilo do podšívky nebo do kapsy vzkaz pro budoucího majitele, aby věděl, že se jedná o oděv po mrtvém z tábora. Ženy, které pracovaly v továrnách na zbraně, se pokoušely sabotovat výroby.

4.23 Osвобоzení a pochody smrti

Mnohá svědectví končí osvobozením tábora. Ještě před osvobozením však museli někteří vězni absolvovat pochody smrti. Když se vojska Rudé armády přiblížila příliš blízko, byli v Osvětimi ponecháni jen nemocní vězni. Ostatní byli vyhnáni na pochod ven z tábora. Rádi nechali siluetu krematoria za zády. Mezi vězni se navíc šířila fáma, že tábor bude zapálen a ti, kteří v něm zůstali a pokusí se utéct, budou zastřeleni. Toto se v některých jiných táborech skutečně stalo. Vězni byli nahnáni do baráků, ty byly zapáleny a strážce zastřelili každého, kdo se pokusil uniknout. Němci horlivě pálili papíry i mrtvé, chtěli se zbavit důkazů. Stovky tisíc vězňů bylo vyhnáno na pochody smrti, aby se přesunuli do jiných táborů jako byly Belsen, Dachau, Buchenwald, Sachsenhausen, Mauthausen či Ravensbrück. Někteří vězni skončili v továrnách na západě Německa.

Pochody smrti mnoho vězňů nepřežilo, museli jít mnoho dní ve svých chatrných uniformách, v dřevácích či nepadnoucích botách. Přenocovali v rozbitých budovách, kde byla uvnitř stejná zima jako venku, spousta lidí během noci umrzla nebo zemřela hlady a vyčerpáním. Přeživší SS hnali dál a dál. Když někdo nemohl, byl zastřelen. Kolem cest zůstávaly mrtvoly. Nikdo se nad tím nepozastavoval. Po několika dnech cesty se dostali do dalšího tábora, odkud byli přesunuti do vnitrozemí. K přesunu sloužily opět vagony pro dobytek, tyto ale neměly ani střechu. Vězni mrzli ve vagoněch a k jídlu měli jen sníh. Do vagonu nahnali sto lidí, ven jich vystoupilo jen tucet.

Primo Levi prožil osvobození na marodce v Osvětimi, popisuje jej takto: Na 20000 vězňů opustilo tábor 18. ledna 1945, většina z nich zmizela při evakuačním pochodu. Na marodce zůstalo okolo 800 lidí. Táborová kuchyně přestala vařit, ústřední topení přestalo fungovat, někteří esesmani zůstali, některé strážné věže byly stále obsazené. V noci spojenci tábor bombardovali, na druhý den byli Němci pryč. Přestala téct voda a elektřina nefungovala. V táboře zavládla anarchie, na kost vyhublí nemocní schopni pohybu prošťárávali baráky, hledali jídlo a dřevo. Někteří z nich nebyli schopní ovládat útroby a vyprazdňovali se, kde se dalo. Špinili sníh, jediný zdroj vody pro celý tábor. Levimu a dvěma dalším spoluvězněm se podařilo opatřit kamna, brambory a chleba. V baráku začalo být teplo a ve vězních se něco uvolnilo. Dali těm, kteří pracovali, část své porce chleba, což bylo to proti lágrovým zákonům.

„Ještě den předtím by byl takový návrh nepředstavitelný. Lágrový zákon říkal ‚sněž svůj chleba, a když to půjde i chleba svého souseda‘, pro vděčnost v něm nebylo místo. Ten přijatý návrh znamenal, že lág je mrtev. Bylo to první humánní gesto, které se mezi námi odehrálo.“ (Levi, 2019, 217)

Levi to označil za moment, kdy se z häftlingů začali pomalu stávat lidé. Další dny byli odkázáni na sebe, neuvědomovali si, že by se mohli nakazit nějakou smrtelnou nemocí, zůstávali na marodce. Z oken sledovali, jak Němci přehají, tanky, obrněné vozy, vojáci, pěší. Trvalo to tři dny.

Mezitím v táboře převládala neuvěřitelná špina, záchody byly ucpané, a lidé kteří měli úplavici zaneřádili každý kout nemocnice. Infekce se nešířila jen díky zimě.

Levi ještě jednou unikl smrti, když se vypravil se spoluvězněm do opuštěného tábora esesmanů. Půl hodiny po jejich odchodu se vrátila skupina esesmanů a postřílela 18 francouzských vězňů, kteří se usídlili v jídelně SS.

23. ledna se Levi poprvé dostal na svobodu skrz díru v plotě. Se spoluvězněm objevili silo plné brambor; to je zachránilo před smrtí hladem. Ze znovu nabyté svobody se však příliš neradovali, kolem nich byly hromady mrtvol, nemocní se neuzdravovali, všichni byli příšerně unavení. Mnozí nemocní umírali o samotě v opuštěných barácích. Všude byli mrtví a přízraky, které zbyly z lidí. Levi měl štěstí, díky svým spoluvězněm, díky tomu, že nebyl tak nemocen, nepropadl až na samé dno. Zůstal člověkem.

„Kdo zabíjí, je člověk, kdo činí bezpráví nebo je obětí bezpráví, je člověk. Ale není člověk, kdo nechá věci dojít tak daleko, že sdílí lůžko s mrtvolou, kdo čeká, až jeho soused konečně umře, aby si

mohl vzít jeho čtvrtinku chleba. Je, třebaže za to nemůže, dál od myslícího člověka, než nejprimitivnější pygmej z černé Afriky a nejodpornější sadista. Vědomí, že existujeme, sídlí z velké části v duších těch, kdo jsou po našem boku. A proto ten, kdo viděl, jak se člověk stal v očích jiného člověka věcí, zažil nelidskou zkušenost.“ (Levi, 2019, 234)

Tisíce vězňů umíralo ještě několik měsíců po osvobození, na infekce a podvýživu, na otravu jídlem, protože pozřeli nevhodnou stravu nebo se přejedli, když měli konečně tu možnost.

Někteří vězni se vydávali na dlouhou a složitou cestu domů rozbombardovanou Evropou, jiní zůstávali v táborech pro uprchlíky, které vznikaly v blízkosti koncentračních a vyhlazovacích táborů. Mnozí se snažili zjistit, zda přežil někdo z jejich rodiny, ale všude panoval chaos a osudy mnoha lidí zůstaly neznámé i roky po válce.

Někteří přeživší se neměli kam vrátit, kdysi byli Němci, ale teď? Do Německa se vrátit nechtěli a jinam také nepatřili. Jean Améry, původem Rakušan, ve spojitosti s tímto pocitem mluví o *bezdomovectví*. Po válce znovu odešel do Belgie, ale nikdy se tam necítil jako doma. Poté co ho roku 1943 zadrželo a mučilo gestapo, už se nikdy na světě necítil bezpečně. V Osvětimi se naučil vracet rány.

„Kdo prošel mučením, ten už nemůže být na světě doma. Potupu destrukce nelze vymazat. Důvěru ve svět, otřesenou již prvním úderem, v plném rozsahu však zcela zničenou mučením, nelze už nikdy obnovit. Že je bližní zakoušen jako nepřítel, utkvívá v mučeném jako navršený děs: přes něj nikdo nezahledne svět, v němž vládne princip naděje.“ (Améry, 2011, 83)

4.24 Potřeba svědčit

Vězni se obávali, že nepřežije nikdo, kdo by mohl podat svědectví. Chtěli přežít, ale chtěli také svědčit, aby se svět dozvěděl o tom, co se v táborech dělo, aby se nezapomnělo na ty, kteří nepřežili. Některým vězněným tato potřeba, podat svědectví, pomáhala přežít (Waxman, 2006, 87). Po válce mnoho z přeživších trpělo pocity viny, proč přežili oni? Zatímco tolik jiných nepřežilo?

Cítili povinnost vypovídat za ty, kteří už promluvit nemohou. Chtěli také vyprávět o tom, jak přežili, obhájit svůj život před sebou samým i před ostatními. Výpovědi svědkům nepřinášely úlevu, byla to nutnost. Úkol, který museli splnit, aby mohli usvědčit nacisty z jejich zločinů proti lidskosti. Nechtěli už být oběťmi, stali se raději přeživšími. Přijali tak závazek, vzdělávat další generace a

zabránit opakování podobné katastrofy. Nikdy nezapomenout na to, co se stalo a jak se to stalo, protože to by bylo znesvěcení památky všem mrtvých.

Primo Levi často zmiňoval, že ti nejlepší v lágrech zemřeli. Sám se těžko vyrovnával s tím, že přežil právě on. Necítil se být vyvoleným, nebo lepším než ti, co nepřežili. Neměl sice pocit, že přežil na úkor někoho jiného – konkrétního, ale že přežil na úkor všech těch mrtvých. Někteří přeživší hledali důvody svého přežití. Jiní měli obavy napsat cokoliv, co by poukazovalo na jejich nemorální chování. Báli se, že by tak odvrátili pozornost od pravých viníků. V mnoha svědectvích se tak můžeme dočíst, že přežití holocaustu dodalo přeživším jakousi univerzální moudrost a poznání, morální vyzrálost apod. Podle historičky Zoe Waxmanové jde ale spíš o snahu nevybočovat ze všeobecně přijímané role svědka a přeživšího. Přeživší holocaustu si musí vzít morální ponaučení ... musí se ukázat jako správný, aby si zasloužil přežít ... zatímco jeho pronásledovatelé mohou být nemorální až do morku kostí (Waxman, 2006, 162). Pravděpodobně není na nás, jako na příjemcích svědectví, abychom přeživší posuzovali svými současnými morálními měřítky. Není přece možné, uplatňovat morální zákony na místo, kde žádné zákony neplatily. Stejně tak není možné projít popelem, a neušpinit se.

„Připouštím, jsem zaujatý svědek, jak jinak bych ale z tohoto dobrodružství dokázala vyváznout, a nepřišla při tom o rozum? Sleduji hlavně sebe, tu táborovou nicku, a nicky okolo mě. Kdepak, jak bych mohla podat vyčerpávající obrázek tábora? (To je jako přelít moře naběračkou.) ...Nechce se mi psát. Ale musím! Nepíšu pro sebe, to se rozumí samo sebou. Kéž by moje zápisky mohly v den zúčtování posloužit jako svědectví!“ (Novac, 2010, 53)

4.25 Nesdělitelnost

Bezprostředně po válce čelili přeživší situaci, která zde ještě nebyla. Nikdo přesně nevěděl, co se za války dělo v nacistických táborech. Nikdo si nedokázal představit, čím vězni prošli. Jejich válečné zkušenosti se zařadili k těm ostatním. Přeživší byli nařčeni z toho, že přežili díky nemorálnímu chování a postoj veřejnosti vůči nim byl spíše nepřátelský a plný nepochopení.

Chtěli zapomenout, vybudovat si nový život. Zároveň ale zapomenout nemohli, byla by to urážka mrtvých. Chtěli podat svědectví už kvůli všem těm nevinným obětem. Potýkali se ale s limity jazyka, jak vysvětlit lidem, že jejich hlad nebyl obyčejný hlad? Že jejich žízeň nebyla obyčejná žízeň a ani zima nebyla jen zima? Jak zaznamenat bolest rodičů, kterým vzali dítě? Jak popsat normálními běžnými slovy něco, co se jakékoliv normalitě vymyká?

„Nevím, jak popsat hlad, ne ten typ hladu, který všichni znají, když přeskočí jedno jídlo. Ale hlad, který způsobuje skutečnou bolest, nebo jaké to je mrznout, bez vyhlídky na to, že se ještě někdy zahřejete; nebo pocit skutečného strachu a naprosté bídy.“ (Lasker-Wallfish, 1996, 16)

Uvěří někdo, že existovala továrna na smrt? Pochopí, co se tam dělo? A my, co jsme přežili, co jsme se vrátili? Vrátili jsme se opravdu? Nezůstala nějaká podstatná část nás samých za ostatními dráty? Ve stínu krematorií a masových hrobů? Jak bychom po tom všem, mohli v životě vidět nějaký smysl? Jak bychom mohli věřit ostatním lidem?

Primo Levi zastával názor, že ti, co přežili, nejsou pravými svědky. Ti, co přežili, nezažili hrůzu plynových komor, neviděli své blízké umírat. Nespadli až na dno, protože ze dna už nebylo návratu.

Všichni přeživší neprošli tábory smrti a někteří se o plynových komorách a krematoriích dozvěděli až po válce. To, že někdo přežil tábor, ještě neznamenal, že by ho celý znal. Přeživší se o hrůzách a rozsahu holokaustu dozvídali až po válce. Jejich zkušenost byla jen střípkem z mnoha.

Svědci, kteří psali výpovědi po válce, se potýkali s pravdivostí vzpomínek. Nebyli si jisti, jestli se vše odehrálo tak jak to popsali, ale snažili se vypovídat pravdivě.

„Dnes už nevím, jestli je všechno, co jsem napsala pravda. Ale vím, že je to pravdivé.“ (Delbo, 1995, 1)

„Vzpomínky, které se v nás přetrvávají, nejsou vyryté do kamene. Mají nejen sklon lety se smazávat, ale často se mění nebo dokonce rozrůstají, berou na sebe cizí obrysy.“ (Levi, 1989, 14)

Jednou z nejčastějších obav přeživších bylo, jestli jim budou lidé věřit. Jestli jim bude věřit společnost, která se k nim po válce obrátila zády. Mezi svědectvími se objevily i falešné výpovědi, které svým autorům získali respekt a obdiv. Když byl podvod odhalen, byla pravdivost ostatních svědectví zpochybňována (Waxman, 2006, 174).

Svědectví sepsaná po válce jsou ovlivněna tím, jak byl holokaust vykládán a prezentován společností, nicméně svědci sami události původně nějak chápali a prezentovali a teprve později byli konfrontováni s většinovým názorem, těch, co tam nebyli. Jejich vzpomínky byly ovlivněny odstupem i dalšími životními zkušenostmi, jinými svědectvími či reportážemi. Aby jejich výpovědi byly přijaty a čteny, upravovali je a zdůrazňovali témata, která byla vnímána jako ta správná, zatímco jiná byla upozaděna.

Někteří přeživší záměrně vynechali činy, které by mohli poškodit obraz zemřelých nebo Židů a nijak se tím netají. S přibývajícím časem se svědectví stávají zástupci svědků, kterých je dnes na živu jen pár. Časem se mění i pohled na samotný holokaust.

Nikdy asi zcela nepochopíme, co se odehrávalo v táborech, protože jsme je nezažili na vlastní kůži. Přesto je potřeba snažit se popsat nepopsatelné a vyslovit nevyslovitelné. Bylo by chybou, dělat z holokaustu jakéhosi nepojmenovatelného a nepochopitelného strašáka. Ne, nezažijeme stejné zoufalství a bezmoc jako vězni, ale můžeme se pokusit porozumět tomu, proč jej museli zažívat.

Proč umírali, proč trpěli a proč ostatní jen mlčky stáli opodál, s rukama v kapsách a slepýma očima. Pochopíme jen části, někde odvrátíme zrak, něčemu odmítneme uvěřit, přesto budou žít v nás, vzpomínky padající z nebe jako vločky popela.

5 Analýza svědectví Elieho Wiesela a Edith Egerové

V této části práce se budu zabývat osudy dvou přeživších holokaustu, které jsem vybrala na základě literární rešerše, pro jejich společné rysy. Jedná se o Elieho Wiesela a Edith Egerovou. Oba byli během války uvězněni ve vyhlazovacím koncentračním táboře Osvětim. Eliemu Wieselovi bylo 16 let a do Osvětimi byl převezen se svou rodinou. Po selekci mu nablízku zůstal jen jeho padesátiletý otec. Edith Egerová byla též jako šestnáctiletá deportována spolu se svými rodiči a starší sestrou, její nejstarší sestra přečkala válku v úkrytu. Po selekci jí zůstala po boku jen sestra. Oba protagonisté tak byli nuceni dospět za branami lágru. Ze svého „normálního“ světa byli vhozeni do koncentračnického anti-světa. Nevstoupili do něj jako nepopsané listy, oba měli za sebou roky strávené ve svých rodinách, oba byli poznamenáni výchovou a zvyky. Oba měli před sebou naplánovanou budoucnost, odlišnou od té, která je čekala. Osvětim jejich vývoj uspíšila, jejich původní identitu změnila a přepsala. Oba dva dokázali přežít, oba dva vydali své svědectví. Ani jeden z nich nespáchal sebevraždu. Zdá se, že oba dva dokázali traumatickou zkušenost přeměnit v něco užitečného, v něco, co jim posloužilo. Nemyslím tím, že by snad byli za tuto ránu osudu vděční, jen to, že se s ní naučili žít.

Prožili pubertu v Osvětimi. Jejich výpovědi nejsou ovlivněny občanským povoláním, nepřišli do tábora jako doktoři, chemici nebo novináři. Přišli nehotoví a nedokonalí, každý se svou minulostí. Zkušenosti z lágru zprostředkovávají optikou „dětí“ vytržených ze svého domova. Nepodávají nám nekonečný výčet hrůz, jejich Osvětim se liší od Osvětimi Prima Leviho nebo Viktora Frankla. Wiesel nepoužívá dlouhé popisy. Pomocí lyrických, ale strašidelných scén dává čtenáři zakusit hrůzu. Nechá čtenáře váhat, jestli se to, co popisuje, opravdu děje. Vážně se to stalo? Nebo to byl jen špatný sen? Vtip je v tom, že my víme, že se to stalo. Byl v lágru, viděl všechno to utrpení a zabíjení. Jeho vyprávění na mě paradoxně působilo opravdověji, než svědectví naplněná popisy hrůz a zvěrstev. Čtenář pak chtě nechtě otupí. Nebo knihu odloží a nedočte. Samozřejmě nejde o to, číst svědectví z Osvětimi jako oddychovou literaturu. Jde spíše o míru ztotožnění, která je u „obyčejných hrdinů“ snazší.

Frankl, Bettelheim i Levi na Osvětim nahlízejí jako na obří experiment a zkoumají život v ní, jako pohyb bakterií v petriho misce. Wiesel a Egerová nic takového nedělají, protože nejsou vědci. Jsou to pubertáči a tuto mladistvou perspektivu se jim v dílech podařilo zachovat i přesto, že je napsali později v dospělosti. Jako další ojedinělou vypravěčku bych ráda zmínila Charlotte Delbo, která je u

nás bohužel skoro neznámá: její knihy dosud nebyly přeloženy do češtiny. Delbo se stejně jako Wiesel zkusila vyrovnat s onou pověstnou nesdělitelností holokaustu svým specifickým stylem psaním. Svá svědectví o pobytu v lágru podává ve formě básní a krátkých povídek. Pracuje s rytmem, opakováním slov, s náznaky, klade důraz na city apod. Její výpověď působí mezi ostatními svědectvími jako zjevení. Zatímco se Franklova kniha zabývá smyslem života a zachováním rukopisu vědecké práce autora a Primo Levi sepsal své svědectví jako návod k přežití, Charlotte Delbo přibližuje atmosféra tábora opakovanými sugestivními popisy žízně a hladu. Píše o figurínách, protože je kdysi jako mladá viděla ve výloze obchodu, a teprve na konci kapitoly se dozvíme, že se jedná o lidská těla. Podobně jako Wiesel vzbuzuje ve čtenáři hrůzu, jen to dělá ještě o něco jemněji, v náznacích.

Elie Wiesel napsal své svědectví deset let po válce, bojoval s pocitem nesdělitelnosti. Původní verze byla napsána v jidiš a měla přes tisíc stran. V roce 1958 vyšla notně zkrácená kniha ve francouzštině, v roce 1960 v angličtině. Poté byla přeložena do dalších jazyků a stala se celosvětově známou. Edith Egerová sepsala své svědectví mnohem později. Originál vyšel v USA v roce 2017, v češtině kniha vyšla o dva roky později.

Na následujících stranách přiblížím životy Elieho Wiesela a Edith Egerové, poté se budu věnovat jejich svědectvím uveřejněným v knihách *Noc* a *Máme na vybranou*. Mým cílem je vybrat hlavní témata jejich knih a pokusit se na nich ukázat, v čem se shodují a v čem se liší. Porovnat je s tématy svědectví v první části práce a podívat se na to, jak jsou ovlivněny genderem.

5.1 Stručný životopis – Elie Wiesel

Elie Wiesel se narodil 30.9. 1928 v rumunském Sighetu do rodiny praktikujících židů. Měl dvě starší sestry a jednu mladší. Jeho otec provozoval koloniál a Wiesel ve svých pamětech zmiňuje, že jej moc nevídal a ani ho moc dobře neznal. Blízko k sobě měli jen o šabatu. U otce se cítil v bezpečí a šťastný, více než otce však zbožňoval matku a přiznává, že s ní chtěl trávit každou volnou chvíli a byl by rád, kdyby nepracovala a měla víc času na něj. Nejraději by ani nechodil do školy a učil se s ní. Mluví o ní jako o jediné skutečně blízké osobě, která mu rozuměla. Ve škole, kde studoval Talmud, si připadal nechtěný a neoblíbený. Tvrdil, že nebyl z bohaté rodiny, ale měli služebnou, jednou týdně krmili žebráky, často potom nevystačili s penězi (Wiesel, *Paměti*, 9-22).

V Sighetu se malý Elie setkal s antisemitismem, některé dny rodina raději nevycházela z domu, aby se vyhnula rumunským nacistům. Jako dítě se ptal, proč lidé nenávidí Židy, a jeho učitelé ho místo

odpovědi nechali studovat židovské dějiny, bibli, proroky a spisy o mučednících. Měl pochopit, že jako Žid stojí proti světu, měl se naučit vzdorovat a trpět.

V Sighetu vychodil obecnou školu s dobrými známkami a pokračoval ve studiích na gymnáziu. O události ve světě se příliš nezajímal. Teprve později se dozvěděl o Mnichovské dohodě, o Hitlerovi i Norimberských zákonech. To, že vypukla válka začal vnímat až s přílivem polských uprchlíků, jeho život zatím plynul dál beze změn. Hitler se se svými záměry ohledně židovského národa netajil, nicméně samotní židé se utěšovali tím, že se s Němci jedná o národ civilizovaný, s bohatou kulturou. Mysleli si, že zvěsti o zabíjení jsou nafouknuté povídačky. Neposlouchali varování a lidí, kteří se je snažili varovat, považovali za blázny. Wieselova rodina nepokusila ani o útěk do Palestiny, otec Elieho nechtěl přijít o majetek, ani se nepokusili schovat u služebné, která jim nabídla úkryt ve svém domě. Celá rodina se přesunula do ghetta a odtud byli v květnu roku 1944 deportováni do Osvětimi. Wiesel zůstal se svým otcem, jeho matka a mladší sestra byly poslány do plynu. Válku přežily i starší sestry.

Přežil pochod smrti z Osvětimi do Buchenwaldu, dokud byl naživu jeho otec, chtěl přežít hlavně kvůli němu, protože se domníval, že kdyby zemřel, zemře i on. Wieselův otec zemřel v Buchenwaldu a osvobození se nedožil. Elie se po válce přidal k transportu sirotků a odjel do sirotčince ve Francii. V roce 1948 začal studovat filozofii a literaturu na Sorbonně. Pracoval jako novinář pro noviny *L'Arche* a setkal se s laureátem Nobelovy ceny Francoisem Mauriacem, který jej přesvědčoval, aby sepsal své vzpomínky na věznění v lágru. Wiesel sepsal devět set stránkovou knihu *And the World Remained Silent*, která byla vydána v roce 1955 v Buenos Aires. 120stránková francouzská edice byla vydána pod názvem *La Nuit* v roce 1958, v roce 1961 byla kniha publikována v angličtině. Noc byla následována knihami *L'Aube*, 1960 (*Dawn*, 1961), která se zabývala židovskou revoltou proti britskému vedení Palestiny a *Le Jour*, 1961 (*An Accident*, 1962). Kniha *An Accident* se odehrává v New Yorku a Wiesel v ní popisuje nehodu taxíku, která ho dočasně upoutala na kolečkové křeslo. Během roku 1963, který strávil rekonvalescencí, se stal americkým občanem a v USA už zůstal. Pracoval zde jako reportér pro Spojené národy. Psal také pro noviny *Der forvert*, které vycházely v jidiš. Byl i dopisovatelem israelských novin *Yediot Ahronov*. V roce 1969 se oženil s Rakušankou Marion Ester Rose, která překládala jeho knihy. Spolu měli syna Šloma Elisha, pojmenovaném po Elieho otci.

Ve všech Wieselových knihách můžeme najít zmínky o jeho zkušenostech z doby války. Wieselova čtvrtá kniha *La Ville de la chance*, 1962 (*The Town Beyond the Wall*, 1964) se zabývá přihlížejícími

a šílenstvím. Postava šílence se ve Wieselových knihách vyskytuje často, a sám Wiesel prohlásil, že používá jen tři typy postav: šílence, starce a dítě.

„Každá postava je v různých dílech jinak významná, ale jsou přítomné, a s nimi i témata, která opakovaně obklopují všechny tři. Starý muž obvykle čelí ztrátě porozumění a problému přenosu tradice v důsledku zániku pravdy a reality. Šílenec bojuje s výpovědí o pravdě a doručení zprávy ve světě, který je prázdný, hluchý k jeho sdělení a zbavený humanity. Co se týče dítěte, to vždy nese mesiášský význam a často je nevinnou obětí radikálního útoku proti nevinnosti, čistotě a svatosti. Každá postava potřebuje druhou, aby byla tím, čím je, stejně jako budoucnost potřebuje minulost a pravdu.“ (Patterson, 2002, 215–215)

Wiesel napsal více než 55 knih. Jeho dílo zahrnuje literaturu faktu, beletrii i poezii a divadelní hry. Kromě psaní byl Wiesel aktivní také ve veřejném životě, často mluvil o holokaustu a byl zapáleným ochráncem lidských práv. Vyjadřoval se i k dalším politickým událostem, jako byla politika státu Izrael, genocida v bývalé Jugoslávii nebo genocida Arménů.

Byl také profesorem humanitních věd na Bostonské univerzitě. Pomohl založit United States Holocaust Memorial Museum ve Washingtonu. Byl zakládajícím členem asociace pro lidská práva v New Yorku a aktivně se v ní angažoval po celý život. Za své vystupování proti rasismu, násilí a represím byl v roce 1986 oceněn Nobelovou cenou míru. Získal i mnohá další ocenění včetně zlaté medaile Kongresu a Prezidentskou medaili svobody. V Londýně byl povýšen do šlechtického stavu za zásluhy ve vzdělávání o holokaustu. Wiesel zemřel v roce 2016, ve věku 87 let ve svém domě na Manhattanu.

5.2 Svědectví Elieho Wiesela

Na následujících stránkách se budu zabývat svědectvím Elieho Wiesela. Vycházet budu z jeho knihy *Noc* a z knihy *Paměti*.

Vyprávění v knize *Noc* začíná rokem 1941, kdy bylo Eliemu 12 let. Otce popisuje jako vzdělaného muže, který byl citově rezervovaný a staral se více o ostatní než o svoji rodinu, což mu měl Elie za zlé. O matce a sestřích se Wiesel skoro nezmiňuje. Rodiče měli obchod a svého syna vedli k tomu, aby se vzdělával. Elie přes den studoval Talmud a později se ještě po večerech věnoval studiu Kabaly. O jeho dětství se mnoho nedozvíme, jen tolik, že žil v Sighetu v židovské náboženské komunitě, kde život pokojně plynul.

„Jaro 1944. Skvělé zprávy z ruské fronty. Nebylo pochyb o tom, že porážka Německa se blíží. Byla to jen otázka času, snad měsíců nebo týdnů. Stromy rozkvetly. Byl to rok jako všechny ostatní, s jarem, zásnubami, svatbami a novorozenými dětmi.“ (Wiesel, Noc, 31)

Klidný život narušil první transport Židů, který skončil masakrem v lese. O tom, co se stalo s transportem Eliemu, vyprávěl Moše, tulák, který náhodu unikl smrti. Místní ho měli za blázna a jeho varování nechtěli poslouchat. Rok 1943 uplynul bez větších zvrátů. Lidé věřili, že nastanou lepší časy. Na jaře 1944 věřili v porážku Německa. Stále bylo možné uprchnout do Palestiny. Wieselův otec byl proti. Nechtěl přijít o majetek, cítil se příliš starý na to, aby někde v neznámé zemi začínal znovu. Ani to mu Elie pravděpodobně úplně neodpustil.

Zvrat přišel, když maďarskou vládu převzala fašistická strana. V Budapešti fašisté napadali Židy. Lidé ze Sighetu si mysleli, že se k nim vojsko nedostane, do tří dnů však přijeli Němci, chovali se slušně a lidé byli klidní. Začaly oslavy Pesachu, poté přišly první zákazy a první zatýkání Židů. Přesun do ghetta byl prvně přijat s nadšením, budou mezi svými. Už nebudou muset snášet urážky a nenávislné pohledy. Wieslova rodina žila nějakou dobu spokojeně v ghettu ve svém původním domě, který byl na území ghetta, takže se nemuseli ani stěhovat. Ukonejšeni tím, že se nic neděje, čekali příchod Rudé armády. Místo ní však přišlo nařízení k deportaci. První přesun byl jen do menšího ghetta. Odtud se dalo utéct, ghetto nebylo nijak střeženo. Wieslova rodina odmítla možnost ukrýt se u bývalé služebné, otec trval na tom, že on zůstane s matkou a ukrýt se mohou jít děti, čímž jim nedal moc na vybranou: které dítě by opustilo rodiče a šlo se schovat? Elieho otec tak, už podruhé, rozhodl o tom, co s rodinou bude. Zřejmě se domníval, že jim nic nehrozí, případně, že jde jen o zkoušku od Boha, který je ale nakonec zachrání. Stejně jako v legendě o Abrahámovi a Izákovi. Brzy následoval transport do Osvětimi. (23-54)

„Následujícího dne jsme napochodovali k nádraží, kde na nás čekaly dobytčí vagony. Nahnali nás do nich maďarští četníci, po osmdesáti na vagon. Dali nám pár bochníků chleba a několik věder vody. Zkontrolovali mříže v oknech, zda dobře drží. Potom vagony zapečetili.“ (Wiesel, Noc, 54)

„Třetí noc, když jsme v sedě spali, opření jeden o druhého a někteří z nás ve stoje, prořal ticho ostrý výkřik: „Oheň! Vidím oheň! Vidím oheň!“ Propukla panika. Kdo to křičel? Byla to paní Schachterová. Uprostřed vagonu, v bledém světle, které sem dopadalo okénky, se podobala suchému stromu v obilném poli. Rukou ukazoval ven a sténala: „Podívejte! Podívejte! Ten oheň!“

Strašný oheň! Smilujte se nade mnou, takový oheň.“ Lidé se mačkali na mříže. Ale neviděli nic, jen noc.“ (Wiesel, Noc,57-58)

Ve svých *Pamětech* i v *Noci* se Elie Wiesel zmiňuje o atmosféře ve vagonu, kterou popisuje jako nabitou erotickým napětím. Originální verze knihy byl napsána v jidiš, při překladu do francouzštiny mělo dojít ke špatnému překladu, a kvůli tomu bylo napsáno, že spolu mladí chlapci a děvčata souložili. Wiesel se proti tomu ohradil, podle něj došlo ke špatnému překladu a výkladu jeho slov a během cesty nedocházelo k ničemu jinému než k letným dotykům. On sám napsal, že se styděl. Poprvé byl v blízkosti cizí mladé ženy a odvážil se ji letmo dotknout. Své chování si sám před sebou omlouval probíhající pubertou. Dotyčná si ho ani nevšimla. I ve vagonu lidé stále doufali, že vše nakonec dobře dopadne. Mezi cestujícími byla starší žena, která začala blouznit. Popisovala hororové obrazy ohně. Lidé usoudili, že se zbláznila a má horečku. Tato žena umlkla až po příjezdu do Osvětimi, tam už onen oheň viděli všichni. Ve Wieselově knize *Noc* se již na začátku vyprávění ještě v jeho rodném Sighetu setkáme s podobnými hororovými obrazy, a znovu je má na svědomí „blázen“, který se snaží ostatní varovat. Ti ho, ale neposlouchají.

Po několika dnech cesty dorazil transport do Osvětimi. Lidé byli vyhnáni z vagonů a zamířili rovnou k první selekci. Netušili, že se bude rozhodovat o tom, kdo půjde dál do tábora a kdo skončí v plynových komorách. Muži a ženy byli odděleni. V tento moment viděl Elie naposledy svou matku a mladší sestru Ciporu.

„Uvítal nás esesák, nějaká vysoká šarže, s obuškem v ruce. Poručil: ‚Muži vlevo! Ženy vpravo!‘ Na zlomek vteřiny jsem ještě zahlédl matku a sestru, jak odcházejí napravo.

Seřadit do pětic. Zmatek za každou cenu zůstat spolu.

„Hele, kluku, kolik ti je?“ Otázku kladl nějaký vězeň. Neviděl jsem mu do tváře, ale jeho hlas zněl mírně a vřele. „Bude mi patnáct.“

„Je ti osmnáct.“

„Ne, ne,“ opakoval jsem. „Patnáct.“

„Pitomče, poslouvej, co ti říkám.“ Pak se zeptal otce, který odpověděl: „Padesát let.“ Ten druhý opáčil ještě zuřivěji.

„Ne, není ti padesát. Čtyřicet, jasně? Osmnáct a čtyřicet.“

Vidíte ty pece? Vidíte je? Vidíte ty plameny? (Ano, ty plameny jsme viděli.) Tam, tam vás odvedou. Tam je váš hrob. Ještě nechápete? Spálí vás! Upraží vás! Zbude z vás jen popel!“ (Wiesel, *Noc*, 65-73)

Elie zůstal jen s přísným otcem, kterého podle svých slov ani příliš neznal. Otec sloužil Bohu, tak oddaně, že zapomínal na rodinu a opomíjel vlastního syna. Museli se dostat až do Osvětimi, aby se sblížili a lépe poznali. Během čekání na selekci zažil Elie další hrozivé momenty. Popisuje hororovou scénu s jámami, kde byli spalovány malé děti i dospělí. Báł se, že on i otec skončí v krematoriu. Jejich řada se pomalu blížila k jedné z hořících jam. Elie nemohl uvěřit tomu co viděl, myslel, že je to jen noční můra. Není přece možné, aby ve 20. století někdo zabíjel muže, ženy a děti. Muži se začali modlit, odříkávali Kadiš (modlitba za mrtvé) sami za sebe. Elie v tu chvíli pocítil vzdor vůči Bohu, ale automaticky modlitbu odříkal. Nakonec jen prošli kolem jam a byli odvedeni dále do tábora. Plameny z jam, které té noci viděl, ale sežehly jeho víru. Od té chvíle Wiesel popisuje svůj život jako noční můru. Jedinou oporou mu je otec, drží se jej, hlavně aby se jeden druhému neztratili. Jako by ještě pořád věřil tomu, že ho otec může ochránit před ostatními vězni, před zlem. Otcí se přece nemůže nic stát, slouží Bohu, poslouchá ho. Po příjezdu do tábora následovala procedura, která z člověka udělala vězně.

„Přijaly nás desítky vězňů s holemi v rukou, mlátících naslepo hlava nehlava. Padaly rozkazy: „Donaha! Rychle! Raus! Nechte si jen pásek, boty vezměte do ruky...“ Rány padaly dál: „K holiči!“ S páskem a botami v ruce jsem se nechal zavléci k holičům. Jejich strojky nás zbavily vlasů, oholily všechn porost na těle. U vchodu sud s petrolejem. Dezinfekce. Namočit se musí každý. Pak teplá sprcha. Ve vši rychlosti. Po sprše znovu ven. A zase klusem. Další barák: sklad. Hory trestaneckého oblečení. Běžíme. V letu nám házejí kalhoty, haleny, košile a ponožky.“ (Wiesel, *Noc*, 74-77)

Pro Elieho to byl konec jeho dětství. Spolu s vlasy a civilním oblečením, přišel i o iluzi bezpečného a spravedlivého světa. Jeho víra v Boha byla otřesena. Doteď byl studentem Talmudu s naplánovanou budoucností, ze dne na den se stal polovičním sirotkem a ocítl se v prostředí plném brutality, ať už ze strany dozorců nebo starších vězňů. Náhle si nebyl jistý tím, kým je.

„Během několika vteřin jsme přestali být lidmi. Kdyby situace nebyla tak tragická, mohli bychom se tomu smát. Jak jsme směšní! Podíval jsem se na otce. Jak se změnil. I ze mě se stal někdo úplně jiný.“

Student Talmudu i dítě, jímž jsem do té doby byl, shořeli v plamenech. Zůstala jen forma, jež se mi podobala.“ (Wiesel, Noc, 77-78)

Po krušných prvních dnech v táboře, přišla úleva. Elie měl štěstí na prvního kápa, který byl laskavý a lidský. Uvěřil, že by to v Osvětimi nemuselo být tak zlé. Těžko říct, jak se mu podařilo zapomenout na jámy, které viděl při příjezdu. Ve volných chvílích si vězni zpívali, mluvili o Bohu a snažili se navzájem přesvědčit o tom, že jejich blízcí ještě žijí. Elie a jeho otec se navzájem ujišťují, že matka i mladší sestra jsou určitě někde v táboře. Nalhávají si, že Cipora je už velká (bylo jí 7) a maminka, že je ještě mladá (nejspíše šla do plynu, spolu s dítětem). Pravděpodobně oba tušili, že jsou ztracené. Zatímco starší sestry mohly mít šanci na přežití. Elie ztratil víru v absolutně dobrého a všemocného Boha. Věřil už jen v jeho existenci a přestal se modlit.

„Dny plynuly. Ráno: černá káva. V poledne: polévka. (Od třetího dne jsem už jedl s chutí cokoli.) V šest hodin večer: apel. Pak chléb a nějaká maličkost. V devět hodin: večerka. V Osvětimi jsme zůstali tři týdny. Neměli jsme, co na práci. Hodně jsme spali, odpoledne i v noci. Hlavní bylo vyhnout se třídění, zůstat co nejdéle, nebylo to tak těžké: stačilo nehlásit se mezi kvalifikované dělníky. Začátkem třetího týdne vyměnili šéfa bloku, protože projevoval přílišnou lidskost. Nový blokový byl tvrdý: jeho pomocníci působili jako opravdová monstra. Dobré časy skončily.“ (Wiesel, Noc, 87–89)

Elie Wiesel a jeho otec byli přiděleni na práci do Buny (továrna, kde pracovali Osvětimští vězni). Měli štěstí, jejich práce nebyla náročná. Elie se pomalu seznamoval s táborovým životem, pochopil význam tzv. „organizování“, když po něm jeden z vězňů chtěl jeho zlatou korunku. Odmítl ji vydat, s tím, že by ji později rád vyměnil za jídlo. Kápo se s odmítnutím nesmířil a začal šikanovat jeho otce. Nakonec Elie podlehl a korunku obětoval.

„Už jsem se zajímal jen o talíř každodenní polévky, o svůj kus ztvrdlého chleba. Chléb, polévka – to byl celý můj život. Stal jsem se pouhým tělem. Nebo snad ještě méně: hladovým žaludkem. Jen můj žaludek cítil plynutí času.“ (Wiesel, Noc, 103-104)

S otcem trávil většinu času, jejich vztah se však začal postupem času měnit. Otec pro Elieho přestává být neomylným vzorem, kterého se bál. První změny se odehrály hned po nástupu do tábora, starší vězeň uhodí otce, a Elie neudělá nic. Sám se diví, že nic nepodnikl a otci nepomohl. Konstatuje, že kdyby se to stalo před pár dny, vyškrábal by útočníkovi oči. Později, během práce v továrně, je Elieho otec zbit kápem za to, že pracuje příliš pomalu. Elie necítí zášť vůči kápoovi,

který otce zbil, ale vůči otci samotnému. Hněval se na něj, protože pracoval pomalu, a tím kápa vyprovokoval. Při práci v Buně se seznámil s dalšími mladými vězni podobného věku (tedy cca 15-16 let). Elie se však jako pubertální kluk vůbec neprojevoval. Neptal se ostatních vězňů na jejich zkušenosti s dívkami ani na nic jiného, co by se týkalo vztahů se ženami nebo sexu. Pravděpodobně byl stále silně ovlivněn výchovou v náboženské komunitě. Jen jednou se ve svém vyprávění zmiňuje o sexu, a to když přistihl kápa s dívkou. Elie reagoval smíchem. Nechápal, jak je možné, že je kápo vedl do práce jen proto, aby mohl jít na rande. Zřejmě vůbec neměl žádné sexuální tužby, nebo se na ně bál vědomě být jen pomyslet, protože by mohl nahněvat otce, potažmo Boha. Za to, že se smál, dostal od kápa tvrdý trest.

„Když jsem došel do zadní části budovy, zaslechl jsem z jedné menší místnosti šramot. Nahlédl jsem dovnitř a spatřil na slavníku Ideka s jakousi mladou polonahou Polkou. Pochopil jsem, proč nás Idek odmítl nechat v táboře! Odpochoval se stovkou vězňů jen proto, aby se vyspal s holkou! Přišlo mi to tak komické, že jsem se rozesmál.“

Elie Wiesel se stal svědkem několika poprav neposlušných vězňů. Když musel na apel placu přihlížet smrti těchto lidí, otřásl to s ním. Nejvíce ho zasáhlo oběšení malého chlapce, kterého popsal jako malého „pipela“ (táborový slang pro malé kluky, kteří bývali miláčky kápů) s andělskou tváří. Na smrt tisíců v krematoriích si už zvykl, ale smrt lidí na šibenici, a ještě k tomu dítěte, kterou sledoval z bezprostřední blízkosti, s ním ještě pořád dokázala otřást. Někteří vězni se však zajímali jen o jídlo a poprava pro ně byla jen zdržením od večerní polévky.

„Slyšel jsem, jak mi tlouče srdce. Tisíce lidí, které denně umírali v kremačních pecích v Osvětimi a Birkenau, mne přestaly znepokojovat. Ale tento člověk, opřený o šibenici, na níž měl zemřít, mne vyváděl z míry.“ (Wiesel, *Noc*, 119)

Koncem léta se vězni sešli k hromadné modlitbě k Novému roku. Elie se modlitby účastní, nicméně je na Boha silně rozhněván a vznáší vůči němu jedno obvinění za druhým, slova odříkává spíše mechanicky, než že by jim přikládal nějaký význam. Připadá si sám, opuštěný na celém světě. Bez víry v Boha, bez lidí, bez lásky a bez slitování. Po hromadné modlitbě vyhledá otce, popřejí si Nový rok a Elie si uvědomí, jak moc jeho otec zestárl. Označí ho za zlomeného. Možná ho v tom okamžiku poprvé napadlo, že by jeho otec doopravdy nemusel přežít.

„Deset tisíc lidí se shromáždilo ke slavnostní bohoslužbě, blokoví šéfové, káповé, úředníci smrti. „Posvěťte Věčného...“ Zaslechli jsme hlas předříkávajícího. Nejprve jsem si myslel, že je to vítr. „Posvěceno budiž jméno Věčného!“

Tisíce úst opakovalo požehnání, tisíce postav se zmítalo jako stromy v bouři. Posvěceno budiž jméno Věčného!

Proč, proč Jej vlastně chválím? Všechny póry v těle se proti tomu bouřily. Protože nechal spálit tisíce dětí v kremačních jámách? Protože udržoval v chodu šest pecí ve dne v noci, o šábese i o svátcích? Protože ve své všemohoucnosti stvořil Osvětim, Birkenau, Bunu a další továrny na smrt?“
(Wiesel, Noc, 127)

S příchodem zimy se situace v táboře zhoršuje. Vězni rychleji ztrácejí síly a umírají. Nemají žádné zimní oblečení, jen trochu teplejší košili. Ta je před zimou neochrání. Elie s otcem ztrácejí dobré místo v továrně a pracují venku, Elie v obávaném stavebním komandu, jeho otec jinde. Je to poprvé, co jsou v táboře odděleni. K neustálému pocitu hladu se tak přidává ještě mráz.

„Přišla zima. Dny se krátily a noci se staly téměř nesnesitelnými. Z a svítání nás ledový vítr drásal jak bič. Nafasovali jsme zimní šatstvo: o něco teplejší pruhované košile. Pro veterány to byla další příležitost k pošklebkům: „Teď uvidíte, jak doopravdy chutná lágr!“ Odcházeli jsme pracovat jako obvykle, avšak se zmrzlymi těly. Kameny byly tak studené, že nám k nim skoro přimrzaly ruce. Ale člověk si zvykne na všechno.“ (Wiesel, Noc, 142-143)

Vynořují se před nimi nové hrozby v podobě selekcí. Elie má obavy, aby si jeho číslo nezapsali a snaží se tak projít selekcí co nejrychleji. Jeho otec je ale zapsán na seznam těch, kteří mají skončit v krematoriu. Otec mu začne pragmaticky předávat svoje věci, ale Elie si je nechce vzít. Po opakovaném naléhání si je vezme. Odejde s pracovním komandem do práce, večer se vrátí do tábora a ke svému překvapení se shledá s otcem, který druhou selekcí prošel. Ne všichni spoluvězni však měli takové štěstí, někteří byli označeni za tzv. müsulmany, a smrti neunikli.

„Opustil nás Akiva Drumer, oběť selekce. V poslední době mezi námi beznadějně bloumal se skelnýma očima a každému líčil, jak zeslábl: „Už nemohu...Je konec...“ Nedal se nijak povzbudit. Neposlouchal nás. Pořád jen opakoval, že je s ním konec, že už není schopen bojovat, že nemá ani sílu, ani víru. Jeho oči se najednou úplně vyprázdnily, staly se z nich dvě otevřené rány, dvě studny plné strachu.“ (Wiesel, Noc, 140-141)

V polovině ledna mrazy se podlomí Elieho zdraví. Nemůže došlápnout na nohu, která mu otekla. Nezbyvá mu nic jiného než se vypravit za lékařem. Má štěstí, protože se ho ujme laskavý doktor, který se k němu chová vstřícně a vysvětlí mu, že musí podstoupit operaci. Po zákroku si Elie myslí, že o nohu přišel, ale lékař ho ujistí, že do čtrnácti dní bude v pořádku. Elie má tak možnost zůstat chvíli v teple. Už po dvou dnech se ale po táboře začne šířit zpráva o evakuaci. Fronta se blíží a vězni musí pryč. Kdo zůstane, bude zastřelen, tábor je podminován a bude vyhozen do povětří. Elie vyhledá otce a radí se s ním co dělat, na marodku se odmítne vrátit, i přesto, že nemá nohu zhojenou. Otec ho váhavě sleduje a naznačí, že by měli raději zůstat, v nemocničním bloku by se mohli ukrýt oba. Měl obavy, že syn cestu nezvládne. Elie se ale bojí, že je zastřelí, a tak rozhodne, aby se vydali na pochod. V tuto chvíli Elie přebírá velení, otec už je starý a zlomený. Na jeho názor už tolik nedá a trvá na tom, aby odešli, protože i další lidé z marodky, včetně lékařů, odcházejí. Hořce dodává, že ti, kteří zůstali na marodce, byli osvobozeni za pár dnů Rudou armádou. To ale Elie v čase rozhodnutí nevěděl, myslel si, že otce vede do bezpečí. Další den spolu s otcem opustí tábor a vydají se na pochod smrti.

„Foukal silný ledový vítr. Pochodovali jsme beze slova protestu. Esesáci nás nutili k rychlejší chůzi.

„Rychleji holoto, prašiví psi!“

Černá noc. Čas od času padl výstřel. Esesáci měli rozkaz střílet na ty, kdo nedokázali udržet rytmus běhu. S prstem na spoušti si takovou příležitost nenechali ujít. Jakmile se nějaký prašivý pes na vteřinu zastavil, okamžitě ho sklátila salva z pušek. Mechanicky jsem kladl nohu před nohu a vlekl své vyhublé, ale pořád ještě tak těžké tělo.“ (Wiesel, Noc, 155-156)

Během pochodu smrti umírá mnoho vězňů, nikdo se nad tím nepozastavuje. Elie je vyčerpaný a myslí na smrt, představuje si, jaké by to bylo, kdyby ho zastřelili a on se svalil do sněhu. Říká, že jediné, co mu v tom brání, je přítomnost otce, který je teď slabým a starým. Co by si otec bez něho počal? Běží bok, po boku. Otec je vyčerpaný, sotva popadá dech. Elie cítí, že mu musí být oporou. Pokusit se ho ochránit i přes to, že otec neochránil jeho, ani jeho mladší sestru, ani milovanou matku. Dvakrát odmítl možnost uprchnout, poprvé kvůli majetku, podruhé odmítl odejít do úkrytu k bývalé služebné. Elie se o tom v *Noci* vůbec nezmiňuje, ale musel si uvědomovat, že mohli uniknout a kvůli rozhodnutí otce se to nestalo. Po 70 kilometrech přichází povel k odpočinku. Vězni se zhroutnou do sněhu, mnoho z nich umrzne. Elie přežije jen díky tomu, že ho otec budí a nenechá ho zmrznout. Jeho starý otec mu zachraňuje život, zatímco Elie by boj o život nejradyji vzdal. Všude kolem nich umírají lidé. Jeden rabín hledá svého syna, a Elie si uvědomí, že syna

zahlédl. Později mu dojde, že syn viděl, jak se mu otec (rabín) vzdaluje, jak ztrácí pozici a dochází mu síly, a že vědomě otci utekl. Aby se zbavil břemene a měl větší šanci na přežití. Elieho to vyděsí, modlí se k Bohu, ve kterého ale už nevěří, aby nikdy nic takového neudělal.

„Napadla mne strašná myšlenka: syn se chtěl otce zbavit! Cítil, že otec slábne, domníval se, že to je konec, a opustil jej, aby setřásl zátěž a osvobodil se od břemen, jež zmenšovalo jeho šance na přežití. Navzdory všemu jsem se začal z celého srdce modlit k Bohu, v nějž už jsem nevěřil: „Můj Bože, Pane světa, dej mi sílu, abych nikdy neudělal to, čeho se dopustil syn rabiho Elijahu.“ (Wiesel, Noc 165-166)

Pochod smrti končí v Gleiwitzu, zde jsou vězni zavřeni na tři dny bez jídla a pití v baráku. Před další cestou musí projít selekcí. Elieho otec je poslán na smrt, ale díky zmatku, který Elie vyvolá, se otci podaří přeběhnout na druhou stranu. Elie riskoval a otce zachránil, není pro něj přípustné, aby otce opustil. Během rozruchu je pár lidí zastřeleno. Elie se nad tím nepozastavuje, otec je zachráněn, a to je hlavní. Esesáci zbývající vězně dovedou na nádraží, kde je po několika hodinách čekání naloží do vlaků pro dobytek, tentokrát jsou vagony bez střechy. Během této cesty mnoho lidí umrzne. Vězni jsou hladoví a někteří se chovají jako zdivočelá zvíř. Elie sleduje, jak se další syn pere s otcem o kousek chleba. Nakonec syn otce zabije a chce chleba sníst, ale než to stačí udělat, zabijí ho další dva vězni, kteří scénu také sledovali. Elie u této scény zdůrazňuje, že mu bylo patnáct let. Jako by chtěl zdůraznit, že mu je teprve patnáct a už viděl ze světa tolik ošklivosti. Po deseti dnech cesty dorazí transport do Buchenwaldu. Z vlaku vystoupí jen hrstka přeživších, včetně Elieho a jeho otce. Elieho otec však během převozu do Buchenwaldu ztratil tolik sil, že prosí Elieho, aby ho nechal zemřít. Elie ho musí přesvědčovat, aby se nevzdával a nutit ho k pohybu, aby neumrznu. Vězně rozežene poplach, Elie se později dostane do baráku a usne. Teprve druhý den ráno si vzpomene, že otce někde ztratil. Napadne ho, že by bylo lepší, kdyby ho už nenašel. Slabý a nemocný, otec je pro něj břemenem, a měl by myslet na sebe, aby zvýšil své šance na přežití. Elie se za tyto myšlenky stydí, ale opakovaně ho napadají. Chce se zbavit otce, ale zároveň se bojí toho, co by se stalo, kdyby k tomu došlo.

„Při poplachu jsem běžel s davem a o otce se nestaral. Věděl jsem, že je na konci sil, v agonii, a přesto jsem ho opustil. Šel jsem ho hledat. Zároveň mě však napadlo: „Kdybych ho tak nenašel! Kdybych se tak mohl zbavit toho těžkého břemene, abych byl schopen ze všech sil bojovat o vlastní

přežití, starat se sám o sebe.“ Vzápětí mne zaplavil pocit studu. Bylo mi hanba, že žiji, styděl jsem se za sebe sama.“ (Wiesel, Noc, 188)

Elie Wiesel o sobě mluvil jako o obráceném Abrahámovi – je to jedna z možných interpretací jeho knihy *Noc*. V legendě má Abrahám obětovat syna Izáka, aby tak dokázal svou poslušnost a víru v Boha; když se rozhodne syna obětovat, Bůh se slituje a místo Izáka se spokojí s beránkem. Elie jako Izák má naopak obětovat otce. Cítí, jak ho k tomu nutí celý svět, jeho pozice v táboře, ostatní vězni, stav jeho otce – přirovná ho ke zvířeti. V Osvětimi není žádný Bůh, který by nabídl milost a není tam ani nikdo, kdo by měl slitování. Elie znovu otci vyčítá, že na něj byl v dětství přísný, ale zároveň je rád, že se mu dostalo uznání.

„Otče! Hledal jsem tě tak dlouho...Kde jsi byl...Spal jsi? Jak se cítíš?“ Měl horečku. Jako divoké zvíře jsem si uvolnil cestu ke kotli s kávou. Podařilo se mi získat jeden kalíšek. Trochu jsem upil a zbytek nechal otci. Nikdy nezapomenu na vděčnost, jež se mu rozzářila v očích, když spolkl tu břečku. Uznání zvířete. Těmi několika doušky teplé vody jsem si u něj získal větší uznání než za celé své dětství.“ (Wiesel, Noc, 188-189)

Elie se pokouší otce zachránit, odvede ho za lékařem, ale ten mu odmítne pomoci. Vězni, kteří s ním sdílejí ubikace, ho přesvědčují, aby otce obral o jeho příděl chleba a polévky. Zdůrazňují mu, že by měl myslet sám na sebe. Nechávat jídlo nemocnému je nerozum, který se mu může vymstít. Elie o tom chvilku uvažuje a představuje si, jaké by to bylo, kdyby měl víc jídla pro sebe. Není schopen vlastnímu otci sebrat jídlo a hluboce se stydí za to, že ho to napadlo. Raději bude hladovět, než by otce okrádal.

Wiesel se přesto snaží otci pomoci, později si mu otec stěžuje, že ho spoluvězni bijí a okrádají. Elie jim nadává a snaží se otce chránit. Zjišťuje ale, že to není možné. Že otce nebude moci zachránit. Nejenže mu zmizela matka, teď přijde i o otce. Během dětství ho vnímal jako přísného a vzdáleného, miloval matku. Chtěl být jen s ní. V této konstelaci můžeme vidět původní Oidipový komplex. V táboře pak došlo k jeho znovuoživení v okamžiku, kdy přišel o matku a zůstal jen s otcem, měl pravděpodobně nevědomě zlost na otce, že nedokázal správně vyhodnotit situaci a rodinu zachránit, a také se obával trestu ze strany Boha, i když už v něj podle svých slov nevěřil. Mohl mít obavy i z obětování ze strany otce, protože dobře znal legendu o Abrahámovi.

„Dobře mě poslouchej, chlapče. Nezapomeň, že jsi v koncentráku. Tady bojuje každý sám za sebe a nemůže myslet na druhé. Ani na svého otce. Tady nemáš ani otce, ani bratry, ani přátele. Každý si žije a umírá za sebe, sám.“ (Wiesel, Noc, 194)

Stav Elieho otce se zhoršuje, blouzní v horečkách a volá syna k sobě. Elie se ale bojí k němu jít. Otce mlátí esesák za to, že ruší, a Elie se ani nepohne. Namlouvá si, že nemocný už rány necítí. Nechá svého otce umírat samotného. Ví, že ho nemůže zachránit, a tak rezignuje. Zavře oči a usne, druhý den už na místě otce leží někdo jiný.

„Lejzre [jidiš zdrobnělina Eliezera], synku, pojd' ke mně... chci ti něco říct...jen tobě...pojd' sem, nenechávej mě samotného...Lejzre...“ Slyšel jsem jeho hlas, vnímal smysl slov a chápal tragický rozměr toho okamžiku, ale nepohnul jsem se z místa. Bylo to otcovo přání – mít mne vedle sebe ve chvíli agonie, kdy se duše odděluje od smrtelného těla – ale já ho nevyslyšel. Báł jsem se. Báł jsem se bití. Lejzre, Lejzre! Pojd' ke mně, nenechávej mě samotného...“ Jeho hlas přicházel tak z daleka a zároveň tak zblízka. Jenomže já se nehýbal. Nikdy si to neodpustím. Nikdy neodpustím světu, že mě zahnal do úzkých, že ze mě udělal d'ábla, nejnižší a nejprimitivnější instinkt.“ (Wiesel, Noc, 14-15)

Elie po smrti otce není schopen plakat, je zlomený, ale zároveň se cítí svobodný. Zbavil se zátěže, zbavil se břemena, které celou dobu nesl na ramenou. Oidipický komplex smrti otce končí. Nevědomé přání zbavit se otce zde nabylo reálných obrysů.

„Neplakal jsem. Bolelo mne, že nejsem schopen plakat. Slzy mi vyschly. A kdesi uvnitř, kdybych probádal hlubiny svého ochablého vědomí, bych snad našel cosi jako: konečně svoboden!“ (Wiesel, Noc, 197)

Wieselův otec zemřel koncem ledna, od té doby až do dubna, kdy přišlo osvobození, zápisky chybějí. Elie jen konstatuje, že tou dobou nežil. Nic pro něj nemělo smysl a nic se ho nedotýkalo. Stal se z něj müsulman a kdyby nebyl v Buchenwaldu v dětském táboře, kde nepanovaly tak tvrdé podmínky, pravděpodobně by nepřežil. Smrt otce, která měla být osvobozením a měla Eliemu pomoci v přežití, se stala spíše zátěží. Předtím žil s otcem, potom pro otce, když jej chránil, a nakonec už jen vedle něj, když čekal až zemře. Po jeho smrti jako by ztratil důvod k životu. Elie Wiesel ve svých *Pamětech* i v *Noci* zmiňuje smrt otce a také to, že si nikdy neodpustil, že jej opustil. Zdrcující pro něj byla i informace, že Osvětim byla osvobozena. Kdyby otce nepřesvědčoval, aby odešli, mohli oba žít.

„Trávil jsem dny naprostým nicneděláním. S jedinou touhou: dosyta se najíst. Přestal jsem myslet na otce i na matku. Čas od času jsem snil. O troše polévky. O porci navíc.“ (Wiesel, Noc, 199)

Svědectví Elieho Wiesela končí osvobozením. Zesláblí vězni po přestálém utrpení nemysleli na pomstu ani na svoje blízké. Demoralizovaní hladem mysleli jen na jídlo. Když Elie spatří v zrcadle svou tvář, kterou viděl naposledy v Sighetu, vidí tvář mrtvoly. Tolik ho změnilo prožité strádání a snad i ztráta hodnot, které měl a vyznával před vstupem do táborů.

„Ze všeho nejdřív jsem se vrhli na jídlo. To byl náš první projev jako svobodných lidí. Nemysleli jsme na nic jiného. Ani na pomstu, ani na rodiče. Jen na chleba. Ani poté, co jsme zahnali hlad, se nechtěl nikdo mstít.“ (Wiesel, Noc, 202)

Elie Wiesel své vlastní přežití označil za náhodu, považoval se za příliš plachého a slabého. Odmítl tvrzení, že se jednalo o zázrak, protože on si ničím nevysloužil, aby byl zachráněn. Cítil však, že by měl dát svému přežití nějaký smysl, když už přežil (Wiesel, Noc, 8). Tento smysl pravděpodobně našel právě ve svědecké výpovědi a ve svých knihách, kde se věnoval tématu holokaustu. *Noc* byla první a je jeho nejznámějším dílem.

Svou roli definoval jako roli svědka, někoho, kdo žije proto, aby svědčil za ty, co nepřežili, aby varoval další generace.

„Dnes už nevím, čeho jsem svých textem chtěl dosáhnout. Vím jen, že bez tohoto útlého svazku by můj život spisovatele – nebo prostě můj život jako takový – nebyl tím, čím je: životem svědka, který cítí morální a lidskou povinnost zabránit nepříteli, aby si odnesl poslední, posmrtné vítězství vymazáním svých zločinů z paměti lidstva.“ (Wiesel, Noc, 9)

Pro přeživšího, který se považuje za svědka, není nic jednoduššího: jeho povinností je vypovídat za živé i za mrtvé, a to především pro příští generace. Nemáme právo připravit je o minulost, jež patří do naší společné paměti. Zapomnění by bylo nebezpečné a urážlivé. Zapomenout na mrtvé by znamenalo zabít je podruhé. (Wiesel, Noc, 21)

„Od určitého okamžiku mi bylo jasné, že dějiny se jednou dostanou před soud a já budu muset svědčit ve prospěch obětí, ale nevěděl jsem jak. Na srdci mi ležela spousta věcí, ale neměl jsem slova, jimiž bych je vyjádřil. Byl jsem si vědom omezenosti svých prostředků a jazyk mi začínal být na obtíž. Museli bychom vymyslet nějaký jiný jazyk. Jak rehabilitovat a polidštit slova, zrazená, zkorumpovaná a zmrzačená nepřitelem? Hlad, žízeň, strach, transport, selekce, oheň a komín: tato

slova znamenají určité věci, ale tenkrát znamenala něco jiného. Já, který jsem psal ve své mateřštině, jež byla také zavražděna, jsem se zastavoval u každé věty a říkal si: „To není ono.“ A začínal jsem znovu. Jinými slovy, jinými obrazy, jinými němými slzami. Ale pořád to nebylo ono.“ (Wiesel, *Noc*, 9-10)

To hlavní, co se Eliemu Wieselovi v koncentračních táborech událo, to, co poznamenalo jeho vývoj a to k čemu se ve svých knihách opakovaně vrací, paradoxně není všechno prožité strádání, ale to, že nakonec zapřel svého otce. Poznání, že se on sám stal tím, kdo obětuje, místo toho, aby byl obětován, ho poznamenalo, ale nezlomilo. Vinu za toto selhání totiž nepřipisoval sobě, ale nemilosrdnému světu koncentračního tábora, lhostejnosti ostatních a absenci Boha. Žil s pocitem viny, že opustil otce, ale ne s pocitem viny za to, že přežil. Odmítl, že by jeho přežití mělo nějaký smysl nebo že by se snad jednalo o boží vůli. To mu umožnilo, aby si tento smysl definoval sám. Našel ho v tom, že psal svědectví o holocaustu a angažoval se v ochraně lidských práv. Když se sám oženil a plánoval založení rodiny, váhal, jestli přivést do tohoto světa dítě. Měl obavy, že ho nedokáže ochránit, že selže, stejně jako selhal jeho otec.

5.3 Interpretace *Noci* Elieho Wiesela

Při interpretaci příběhu *Noci* jako inverzního Abraháma jsem vycházela z knihy *Legacy of Night: the Literary Universe of Elie Wiesel*, kde je za hlavní motiv považována tzv. akheda (z hebrejštiny – svázání, obětování). Odkazuje na biblickou legendu z knihy *Genesis*, kde se Abrahám na příkaz Boha chystá obětovat syna Izáka. Abrahám se synem vyjde na horu, kde postaví oltář, sváže Izáka a položí ho na dřevo. Když se ho chystá usmrtit, zjeví se Bůh a řekne mu, aby na syna nevztahoval ruku. Abrahám se otočí a za sebou v křoví vidí berana chyceného za rohy. Berana obětuje Bohu jako zápalnou oběť na místo Izáka. V případě Elieho Wiesela se mluví o obrácené akhedě, protože Elie jako Izák má obětovat otce (Abraháma), aby zachránil sám sebe. Elie toho ale není schopen a odmítá otce opustit. Pomáhá mu, i když ví, že tím snižuje svou šanci na přežití, i když sám sobě vyčítá, že mu pomáhá, a následně se za výčitky stydí. Ke konci mu nezbývá nic jiného než otce obětovat. Je už slabý, nemocný a není možné ho zachránit. Elie jen bezmocně pozoruje, jak otec slábne. Na jeho záchranu nepřispěchá nikdo ze spoluvězňů, ani Bůh. Elieho otec umírá sám, pohltí ho plameny krematoria, stejně jako na počátku knihy pohltily plameny Elieho víru. Chvilkový pocit zbavení se břemene, který nastal, ale brzy vystřídá prázdnota a zoufalství (Fine, 1983, 22).

Přítomnost otce v *Noci* bývá interpretována také jako symbol zbývajícího lidství. Proto se ho Elie tak křečovitě drží a nechce ho ztratit. Otec je jedinou památkou na lidskost, která Eliemu zbyla.

Proměna, kterou Elieho otec prochází, bývá popisována také jako ztráta otcovské autority. Na počátku příběhu je postava otce přísná a vzdálená, Elie ho poslouchá, obdivuje a bojí se ho. Na konci knihy se otec mění v bezmocné, vystrašené dítě, které Elie ochraňuje před ostatními a stará se o něj.

Konflikt mezi otcem a synem a obrácení jejich rolí se opakuje napříč celou knihou. Ať už jde o zřeknutí se (jiného) otce synem nebo syna, který otcovi dává rozkazy a trestá ho za to, že si špatně ustlal nebo syna, který zabije otce pro kousek chleba (Fine, 1983, 23).

Další knihou, kterou se zabývá interpretacemi *Noci* Elieho Wiesela, je sborník Harolda Blooma *Modern critical interpretations Elie Wiesel's Night*, odkud jsem čerpala následující výklady:

Noc jako ztráta víry v Boha. Na počátku je hluboce věřící chlapec, na konci už jen živá mrtvola. S tím, jak slábne otec a jeho autorita, slábne i víra v Boha. Elieho víra dostává zásadní ránu, hned první noc, kdy je svědkem vražd dětí. Od té doby je svět zahalen do tmy. Život s stává noční můrou a víra v Boha, tak jak ji Elie znal, již není udržitelná. Ne ve světě s koncentračními tábory (Roth, 2001, 32).

Smrt malého dítěte na popravišti bývá vykládána jako smrt samotného Boha. Přihlízející se ptají: „Kde je Bůh teď?“ A jeden z nich odpovídá: „Tady, támhle visí na šibenici.“ jako by ve světě lágrů nebylo místo pro Boha a víru v něj. Wiesel nepřináší žádné rozzuzlení, žádnou útěchu nebo řešení. *Noc* je jen pravdou, která musí být řečena (Roth, 2001, 33).

Noc bývá vykládána také jako příběh o ztrátě a přežití, kdy mladý hrdina prochází peklem – ghettem, Osvětimí a Buchenwaldem. On sám přežije, ale svět, který znal, je pro něj mrtvý. Jedná se o opak tzv. *Bildungsroman*, kde hrdina dospěje a stává se členem společnosti. V případě *Noci* hrdina sice dospěje, ale je spíše živým mrtvým. Nezapadá do světa a ani mu nerozumí (Avni, 2001, 129).

V *Noci* lze spatřovat i onu nesdělitelnost zkušenosti, s kterou Wiesel bojuje. Na počátku se objeví v podobě blázna, který přichází Židy varovat. Nikdo mu nevěří a nikdo ho neposlouchá. Stále dokola vypráví svůj příběh, bez toho, že by mu někdo uvěřil a porozuměl. Natož, aby ho někdo bral vážně.

5.4 Stručný životopis Edith Egerové

Edith Egerová, původním jménem Elefántová, se narodila 27.9. 1927 v maďarské židovské rodině v Košicích. Její matka byla ženou v domácnosti, zatímco otec byl krejčí. Edith měla dvě starší sestry, Magdu, která vynikala krásou, a Kláru, která byla hudebně nadaná, od útlého dětství hrála na housle. Edith se oproti sestřám cítila méněcenná, i když měla nadání na sport a tanec. Byla z něj ale vyloučena kvůli svému původu. V roce 1939 musela rodina opustit svůj byt a přestěhovat se do menšího, k moci se dostali nylašovci (maďarští fašisté) a začali posílat židovské muže na nucené práce. Editin otec Lájoš mezi nimi zatím nebyl. Spousta židovských rodin emigrovala do USA, Editini rodiče měli pocit, že by se v Americe museli příliš uskromnit, a tak raději zůstali, kde byli, a o odjezdu neuvažovali. Edith denně cvičila pět hodin balet a gymnastiku, tím unikala od znepokojujícího okolního dění. V patnácti letech Edith seznámila se svým prvním přítelem, Erikem. Jejich vztah byl od začátku vážný, plánovali spolu budoucnost. Roku 1943 byl Editin otec poslán na nucené práce. Vrátil se domů na jaře 1944 – po více než půl roce nasazení. Edith mezitím oslavila 16 let. Politická situace se dále zhoršuje, učitel hudby z Budapešti u sebe schová Kláru. Úkryt nabídne i zbytku rodiny. Zároveň je varuje před tím, že si pro ně Němci přijdou; zbývající členové rodiny však zůstanou doma. Brzy na to přišli vojáci a rodina byla převezena do tábora, který byl zřízen na okraji města. V táboře měli být všichni košičtí židé. Edith se zde znovu shledala s Erikem, svoje prarodiče už ale nenašla. V táboře kolovaly zvěsti, že byli přesunuti do internačního tábora Kenyérmezo, kde měli do konce války zůstat s celými rodinami (Egerová, 2019, 22-42).

Po měsíci je Edith s rodinou transportována do Osvětimi. Během první selekce přijde o oba rodiče. V Osvětimi je zařazena ke komandu Kanada, které má za úkol třídít věci po věznicích. Následuje několik pochodů smrti, a nakonec Edith skončí v Mauthausenu, kde ji roku 1945 najdou američtí vojáci i s její sestrou Magdou (Egerová, 2019, 43-77).

Po válce se Edith vrátila do Košic, a tam zjistila, že Erik i rodiče zemřeli v Osvětimi. Několik týdnů strávila v sanatoriu, kde potkala bývalého partyzána Bélu Egera. Dvojice se přestěhovala do Československa. Zemi však v roce 1949 po komunistickém převratu opouští už jako manželé Egerovi s malou dcerou. Emigrují do USA. Útočiště nacházejí v texaském El Pasu. Edith pracuje jako učitelka, Béla jako účetní. Oba bojují s novým jazykem i prostředím. Vychovávají tři děti, dvě dcery a jednoho syna. Edith Egerová o tom, co prožila za války, dlouho nemluvila. Rozhodla se studovat psychologii a v roce 1969 získala doktorát. Otevřela si psychoterapeutickou praxi a pomáhala vojákům s posttraumatickým stresovým syndromem. Seznámila se s Viktorem Franklem, podstoupila terapii u jungovského psychoterapeuta a časem se odhodlala o své minulosti mluvit. V

roce 1990 se vrátila do Osvětimi (Egerová, 2019, 132-226). Na naléhání Phillipa Zimbarda sepsala svůj příběh a uveřejnila ho v roce 2017. Kniha vyšla pod názvem *The Choice*, česky *Máma na vybranou* (2019), a stala se bestsellerem. Po úspěchu první knihy napsala ještě knihu z žánru osobního růstu: *The Gift* v češtině *Dar volby*. Stále se věnuje psychologii a pořádá kurzy osobního rozvoje (Egerová, 2018).

5.5 Svědectví Edith Egerové

Edith Egerová své vyprávění začíná tím, že jí matka říkala, že je dobře, že je alespoň chytrá, když už není hezká. Bývala na ni přísná, ale ona si přesto chvíle, které strávila s matkou o samotě, užívala. Byla ráda, že ji má jen pro sebe. Popisuje hlavně vztahy v rodině. Otec pracuje jako krejčí, matka je v domácnosti. Vztahy mezi rodiči jsou chladné. Matka zdá se není spokojená s tím, že si vzala krejčího. Malá Edith to nechápe, otec ji připadá vždy dobře naladěný a zábavný. Edith má krásnou starší sestru Magdu, se kterou později bude v Osvětimi, a Kláru, která tábora unikne díky svému hudebnímu talentu. Edith se oproti svým sestrám cítí méněcenná, ale později si uvědomí, že její pozice v rodině má i jisté výhody. Na rozdíl od Magdy může jíst co chce, matka ji nehlídá figuru. A na rozdíl od Kláry nemusí celé dny cvičit na housle. Rodiče ji střídavě zahrnují náklonností, a každý zvláště se jí svěruje se svými problémy. Edith z toho nabyde dojmu, že jejich manželství není šťastné. Matku popisuje jako věčně nespokojenou ženu, která se skoro nikdy nesmála.

„Zvykla jsem si být ta tichá, neviditelná sestra. Dřív mi ale nedocházelo, že i Magda by si možná od role rodinného klauna někdy bývala ráda odpočinula a ani Klára nemusela být tak nadšená, že je zázračné dítě.“ (Egerová, 2019, 32)

Edith se může věnovat tomu, co si sama vybere. Začne chodit na balet. Sama zmiňuje, že je nejšťastnější sama ve svém vlastním světě, kde si vymýšlí vlastní choreografie. Mezi její zájmy patří i četba, v literárním kroužku potká svou první lásku – Erika. Mezitím se mění situace v zemi. Antisemitismus sílí a Edith musí začít nosit žlutou hvězdu, nesmí do kina ani do parku, večer pro Židy platí zákaz vycházení. Její rodina sice není ortodoxní a její otec jí rád vepřové (pro Židy zakázané), přesto všichni slaví náboženské svátky a považují se za Židy. Edith vnímá nošení hvězdy jako ponižující, cítí se jako by něco provedla. Útěchu nachází ve vztahu s Erikem, který je také Žid, a tak čelí překážkám spolu. Její otec je jednoho dne odvečen do pracovního tábora, po půl roce se vrátí domů. Nemluví o tom, kde byl, ani co se tam dělo. Život se vrátí do normálních kolejí. Edith se začne věnovat gymnastice, v tomto sportu je opravdu dobrá a stává se členkou olympijského

týmu. Získává sebedůvěru, ale nakonec je z týmu vyloučena kvůli svému původu. Doma se stupňují problémy mezi matkou a Magdou, která se již nechce matce podřizovat. Matka ji zakazuje jíst, kolik by chtěla, kvůli její postavě. Zakazuje jí chodit s chlapci, zatímco Edith může jíst, co chce, a Erika jí také nikdo nezakazuje.

Zásadní zlom přichází s ukrytím sestry Kláry. Ta zůstane u učitele hudby v Budapešti. Rodina dostane varování před chystaným zatýkáním židů. Rodiče Edith dříve odmítli emigrovat a do úkrytu nejdou ani nyní. Předpověď se naplní a rodina je odsunuta do tábora na kraji Košic. Nějakou dobu tam přežívají, Edith se dokonce může vídat s Erikem. Plánují spolu, co budou dělat po válce. Doufají, že je převezou do tábora v Maďarsku, kde zůstanou do konce války. Po měsíci stráveném v táboře, jsou transportováni do Osvětimi. Edith je šestnáct let (Egerová, 2019,49-53).

„Převáželi nás jako zvířata. V jednom vozu nás bylo přes sto. Každá hodina jako by trvala týden. V té nejistotě se čas ještě víc vlekl. Mozek nám rozdíraly pochybnosti a neutichající rachot kol po kolejích. Dostali jsme jeden chleba pro osm lidí. Kbelík vody. A kýbl na vyprazdňování. Všude byly cítit výkaly a pot. Hodně lidí cestou umřelo. Spali jsme ve stoje, opření jeden o druhého, živí i mrtví, tělo na tělo.“ (Egerová, 2019, 54)

Rodina je naložena do vagonů pro dobytek. Nikdo neví, kam je vezou. Edith se drží v blízkosti rodičů, kteří k sobě nenacházejí cestu ani teď. Edithin otec se přestal holit a kvůli tomu vypadá starší, Edith se ho snaží přesvědčit, aby se oholil. Ne proto, že by tušila, že mu to může zachránit život, ale proto, že na něj byla zvyklá jako na upraveného muže, který si dával na vzhledu záležet.

„Máma moc nemluvila. Ani si nestěžovala. Nechtěla umřít, tak se uzavřela sama do sebe. „Poslechni, Dicuko,“ řekla mi jednom v noci, „nevíme, kam jedeme. Nevíme, co nás čeká. Ale pamatuj si, že to, co si nosíš v sobě, ti nikdo nemůže vzít.“ (Egerová, 2019, 55)

Matka sice udělila Edith radu, kterou se během věznění v táboře řídila, nicméně jí zřejmě nebyla velkou oporou. Edith však nacházela útěchu alespoň v tom, že jsou spolu.

„Dveře od dobytčáku se prudce otevřely a dovnitř zasvítilo ostré květnové slunce. Chtěli jsme zoufale ven... Přečetla jsem si nápis: Arbeit macht frei. Slyšeli jsme, jak hraje hudba. Táta hned dostal lepší náladu. „Vidíte,“ usmál se. „Nemůže to tady být tak strašný.“ Vypadal, jako by se nejradši roztančil, kdyby na nástupišti nebyla taková tlačení. „Jenom tu budeme chvíli pracovat, než válka skončí.“ (Egerová, 2019, 55-56)

Po příjezdu do Osvětimi zaslechl otec hudbu, a to mu dalo novou víru. Ostatní vojáci se k nováčkům zatím chovali slušně, a ti tak byli nakloněni věřit v dobrý konec.

„Stáli jsem s mámou a Magdou v dlouhé řadě žen a dětí. Pomalu jsme postupovaly. Za chvíli jsme měly stanout před mužem [Mengele], který měl moc rozhodnout o našem osudu pouhým mávnutím ruky...Ptal se téměř laskavým hlasem, kdo se necítí dobře, a toho pak poslal nalevo. „Komu je víc než čtrnáct let a míň než čtyřicet, zůstane v téhle řadě,“ řekl nám jiný velitel. „Komu je víc než čtyřicet, jděte doleva.“ Směřem vlevo se odpojovala dlouhá řada starších žen s dětmi v náručí...Když jsem přišly na řadu, Mengele mávnutím ruky poslal mámu nalevo. Šla jsem za ní. Chytil mě za rameno. „S matkou se brzy uvidíte,“ řekl mi, „jenom se osprchuje.“ Pak nás odvedli do jiné části tábora.“ (Egerová, 2019, 56)

Brzy však dobré chování končí, Edith a Magda vezmou matku mezi sebe a chystají se projít první selekcí. Matka měla předčasné šediny a anděl smrti (Mengele) ji poslal nalevo. Edith chtěla jít s ní, ale Mengele jí v tom zabránil. Ukonejšena jeho slovy, že se s matkou brzy uvidí, následuje sestru Magdu. Tento okamžik v knize zdůrazňuje. Označuje ho za obraz svého života. Byl pro ni důležitý i proto, že si dávala smrt matky za vinu. Matka měla prošedivělé vlasy, ale jinak vypadala mladě. Mengele se Edith zeptal, zda jde o sestru nebo o matku a ona řekla, že o matku. Tím prozradila její věk, a lékař SS ji poslal doleva. Edith samozřejmě nevěděla, že by měla lhát. Není ani jisté, že by matka selekcí prošla, kdyby tvrdila, že je její sestrou. Egerové se tento moment podařilo vytěsnit, vrátila se k němu až v roce 1990, kdy navštívila Osvětim.

„Řekli nám, že se tu máme sejít s matkou.“ Upřela na mě chladný pohled. V jejích očích nebylo zrnko soucitu. Jen zloba. Pak ukázala na kouř, který stoupal z jednoho komínu v dálce. „Tu tamhle spalujou,“ pronesla pomalu. „Takže už o ní klidně můžeš mluvit v minulém čase.“ (Egerová, 2019, 57)

Edith se vzápětí dozvídá od starší vězeňkyně, že její matka pravděpodobně skončila v krematoriu. Tato dívka se k ní chová krutě a pohrdavě, okrade ji o náušnice a neprojeví ani trochu soucitu. Vysvětluje to tím, že ona už byla v táboře, zatímco Edith ještě normálně žila a chodila do školy. Edith je ze zprávy o smrti matky v šoku a odmítá jí uvěřit, Magda je jí v tu chvíli oporou a Edith se k ní přimkne. Má dojem, že může přežít jen, když bude blízko ní. Vztah dvou sester prochází zásadní proměnou.

„Nejdřív nás nahnali do prázdných sprch, kde se rozléhala ozvěna. Sebrali nám vlasy. Ostříhané nás vyhnali ven, kde nás nechali stát a čekat na mundúry. Kápa a esesáci se nám posmívali a jejich surová slova jako by nám rozdírala holou, mokrou pokožku. Ještě horší ale byly jejich pohledy. Jejich nenávistné úšklebky jako by nám trhaly kůži na cáry a rvaly žebra z těla. Ze vši té na jedné straně chlípnosti, a přitom totální přezíravosti se mi dělalo mdlo. Vždycky jsem si představovala, že první muž, který mě uvidí nahou, bude Erik.“ (Egerová, 2019, 59)

Potom co se dozvěděla o smrti své matky a pravděpodobně i otce, i když se o něm v knize nezmiňuje, musela absolvovat tzv. iniciaci. Nejhorší pro ni nebyla ztráta vlasů, ale to, jak se k ní vojáci a kápové chovali. V šoku byla i její sestra Magda, která si velmi zakládala na svém vzhledu. V rodině za něj byla velmi oceňována a krása byla její hlavní charakteristika. Po této proceduře je nechaly několik hodin čekat nahé na přidělení táborových uniforem.

„Vojáci se k nám chovali surově a krutě, přitom ale jako by jim nikdo nevelel. To, jak si prohlíželi naše těla, nijak nesouviselo s tím, kdo jsme, jako by nás už celý svět vymazal z paměti. Nic nedávalo smysl. I nekonečné čekání a naprostá absence vši logiky ale zřejmě byly předem promyšlené. Člověk si jen stěží mohl zachovat integritu, když jedinou jistotou tu byly ostnaté dráty, ponížení, smrt a nasládlý dým, který bez ustání stoupal k popelavě šedému nebi.“ (Egerová, 2019, 60)

Edith velmi brzo pochopila v jak bezútěšné situaci se nacházejí. Pochopila, že přišla o oba rodiče a že je na místě, kde bude bojovat o přežití. Sestry jsou přiděleny na blok, dozví se pravidla pro vězňe a dostanou misku. Na pryčně jich leží namačkáno pět. Vedoucí baráku je dívka, která Edith řekla o smrti její matky. Musela se rychle naučit, že v táboře neplatí pravidla, která znala z dřívějšího života a přivyknout neustálé hrozbě smrti, kterou vězňům ve dne v noci připomínaly dýmající komíny krematorií.

„Uhlazený vrah a milovník umění. Po večerech obcházel baráky a hledal vězně, kteří by ho pobavili...Pozorně si nás prohlížel. Magda se o mě otřela hřbetem ruky. Najednou Mengele vyštěkl otázku, a než jsem vůbec pochopila, co se děje, postrčila mě sousední dívka, která věděla, že jsem v Košicích chodila na balet a gymnastiku, směrem k němu. Anděl smrti se na mě zkoumavě zadíval. Nevěděla jsem kam s očima... „Zatanči mi,“ řekl Mengele, „moje malá baletko.“ (Egerová, 2019, 62)

Edith Egerová se během prvních dní v táboře setkala s doktorem Mengelem, když procházel bloky a rozhodoval, které ženy pošle na smrt. Edith mu na jeho rozkaz zatančila, v tu chvíli dle svých slov na všechno zapoměla a jen opakovala kroky, které uměla z paměti. Podařilo se jí překonat strach z toho, že udělá chybný krok a Mengelemu se znelíbí. V duchu jím pohrdala, a dokonce ho litovala, protože on bude vždycky jen vrahem. Od Mengeleho za vystoupení dostala bochník chleba, rozdělila se s ostatními dívkami ze své pryčny. Vnitřně se v ní udála zásadní změna, zachránila před Mengelem nejen sebe a svou sestru, ale i ostatní dívky. Dle svých slov byla vděčná, že přežila bez úhony.

„Během prvních pár dnů v Auschwitz jsem si osvojila základní pravidla přežití. Ten, komu se podaří ukrást chleba dozorcům, je hrdina, ale ten, kdo by ukradl chleba spoluvězni, je vyvrhel a čeká ho smrt. Aby tu člověk mohl fungovat, musel mít ohled na druhé, spolupracovat s nimi, soutěžení a prosazování sama sebe by nikam nevedlo. Kdo chtěl přežít, musel se naučit překonat, ovládnout své potřeby a k něčemu se upnout. (Egerová, 2019, 64)

Edith se upnula na svoji sestru, ale přátelské vztahy se snažila udržovat i s dalšími dívkami. Pro sebe si vytvořila jakýsi vnitřní svět, kde se mohla schovat. Často myslela na Erika a povzbuzovala se myšlenkami na to, jak se po válce shledají. Popisuje také, jak si vyměňovaly recepty, vyprávěly si o hostinách, které by pořádaly, a dohadovaly se o přísadách. Během práce ve skladech Kanada (sklad, kde byly svršky nově příchozích) nebo v krematoriích – některé vězeňkyně musely sbírat vlasy, zlaté zuby, a dokonce i kůži – si neustále povídaly, jako by byly na trhu, sestavovaly jídelníčky apod. To jim zřejmě pomáhalo udržovat odstup a zachovat si zdravý rozum. Vězeňkyním se často zdálo o jídle (Egerová, 2019, 64-66).

„Jednou večer jsme v baráku uspořádaly soutěž krásy. Chodily jsme po molu v šedých beztvarych hábitech. V Maďarsku se říká, že krása je hlavně v ramenou. V tom tedy nikdo neměl na Magdu, uměla skvěle pózovat. Samozřejmě vyhrála. Ještě se nám ale nechtělo jít spát. „Pojďte si udělat ještě lepší soutěž,“ prohlásila Magda. „O to, kdo má hezčí prsa!“ (Egerová, 2019,66)

Dívky, které spolu byly na bloku se snažily zabavit a uniknout tak, alespoň na chvíli realitě. Edith se odmítla nechat zlomit okolnostmi a rozhodla se nevzdat. Vyhrála soutěž o nejlepší poprsí a byla hrdá na své tělo, které před válkou hodiny trénovala. Starších žen se vyptávala na manželství a s úlevou zjistila, že mohou být i dobrá partnerství. Svazek svých rodičů považovala za nešťastný. Sama stále snila o budoucnosti s Erikem a snažila se zjistit, jaké to je, žít s mužem.

Začala také jinak uvažovat sama o sobě. Dříve ji poznámky její matky o tom, že je alespoň chytrá, zraňovaly, protože měla dojem, že nenaplnuje matčino očekávání. V Osvětimi ale pochopila, že jí to pomůže k přežití. Že se jí vždy podaří něco vymyslet, a tak zachránit sebe i sestru. Edith i ostatní vězeňkyně si opakovaly, že přežijí, jsou dobrými lidmi a nemohou za to, co se jim děje. Odmítla poslouchat řeči kápů a esesáků o tom, jak Osvětim nikdy neopustí živá. Neustále si opakovala, že je jednou musí pustit.

Edith se během sprchování znovu setká s doktorem Mengelem, ten si ji nahou odvede k sobě do kanceláře. Naštěstí musel na okamžik odejít a ona mu utekla. Žila pak v neustálém strachu, že si ji znovu najde. Hlavní útěchou jí byly vzpomínky na Erika a přítomnost Magdy. Od sestry se nenechala oddělit, ani když je vojáci zařadili do jiných zástupů. Edith chtěla být se sestrou a strhla pozornost na sebe, aby Magda mohla přeběhnout k ní. Netušili kam jejich řada povede, ale na tom nezáleželo, hlavní bylo zůstat spolu (Egerová, E., 2019, 66–73).

Edith s Magdou opustily Osvětim, a po několika dnech strávených v dobytčácích vystoupily v Německu. Sto děvčat bylo ubytováno v bloku dětského tábora, samy si vařily ze skromných zásob, spaly na palandách a přes den pracovaly v továrně na nitě. Ženy pracovaly pod dozorem stráží, přiděly jídla byly nepatrné a největší hrozbou se stal hlad. Živily se slupkami od brambor a dělaly si samy ze sebe legraci, že přežily plynové komory, ale zemřou při jedení slupek. Dívky se spolu stále bavily jako kdysi v Osvětimi. Dohadovaly se o tom, čím země je nejlepší apod. V továrně na nitě strávily několik týdnů. Poté následoval další transport.

„Musela jsem si vybrat. Mohla jsem utéct. Schovat se v lese. Přežít. Na svobodu to bylo jen pár kroků. Jenže co když je Magda naživu, přece ji nemůžu opustit, kdo by jí schovával chleba? A co když je mrtvá? Byla to jen vteřina, jako když klapne závěrka na fotoaparátu, cvak, do lesa, cvak, zpátky dolů. Rozběhla jsem se z náspu ke kolejím.“ (Egerová, 2019, 76)

Vězeňkyně byly použity jako živý štít, seděly na střeše vlaku s municí, aby odradily Brity od bombardování. Ti ale konvoj stejně bombardovali. Vlak zastavil, a Edith se naskytla příležitost k útěku, její pouto se sestrou ale bylo natolik silné, že ji nedokázala a nechtěla opustit. Vrátila se k vlaku. Magda byla naživu. Znovu je naložili na střechu. Edith ztrácela pojem o čase, myslela jen na Magdu. Po několika dnech vlak zastavil. Vězeňkyně musely pokračovat dál pěšky. Cestou pracovaly v továrnách. Edith onemocněla, a tentokrát to byla Magda, komu se naskytla příležitost k útěku, ani ona však sestru neopustila.

„Víš, jak se jim pomstím?“ svěřila se mi Magda. „Zabiju nějakému Němcovi matku, jako ji oni zabili mě. Vrátím jim to.“

Edith se zotavila, vězni putovali dál. Kolemjdoucí na ně plivali a Magda mluvila o pomstě. Často byly o hladu. Magda už nemohla dál. Edith to vyděsilo, její sestra byla vždy silná. Edith o ni měla strach, a rozhodla se sehnat něco k jídlu. Obešla stráž u vchodu do domu, kde byly uvězněné a vytrhla na poli pár mrkví. Přistihl ji voják wehrmachtu, namířil na ni pušku, ale nakonec ji nechal jít. Mrkev dala Magdě, a ta ji okamžitě snědla i s kousky hlíny. To, že jí Edith obstarala jídlo, ji povzbudilo. Od toho samého vojáka dostala Edith druhý den bochník chleba. Ten jim opět pomohl přežít pár dní. Znovu byly vyhnány na cestu, po několika měsících putování skončily v Mauthausenu. Mauthausen byl tábor pro muže, ti tu pracovali v kamenolomu a po schodech museli vynášet padesátikilové bloky žuly; schody měly 168 stupňů. Stráže nechaly dívky přenocovat na schodech. Čekaly už jen na smrt. Byly slabé a vyhublé, neměly už sílu se navzájem utěšovat. Všude kolem nich leželi mrtví. Edith vzpomínala na matku a na Erika, vzpomínala na to, jak poprvé dostala menstruaci a bylo jí líto, že nikdy nepozná tělesnou lásku. Myslela i na budoucnost, o kterou přišla – nikdy se nevdá, nikdy nebude mít děti. Nechtěla zemřít jako panna. Zkoušela myslet na Boha. Na rozdíl od Magdy Edith v Boha stále věřila. Nevinila ho z toho, co se dělo v plynových komorách a táborech smrti. Měla za to, že tábory i komory vymyslel člověk, ne Bůh. Znovu se vracela k úvahám o Erikovi, představovala si jak asi vypadá nahý muž, vzpomínala na to, jak se kdysi objali a ona cítila jeho vzrušení přes šaty. Nahého ho ale nikdy neviděla. Vstala a vypravila se k mrtvým. Muži byli nazí, a tak se ani nemusela nikoho dotknout. Prohlédla si nahého muže, a byla ráda, že nezemře nevědomá. Druhý den nebyly ženy poslány do krematoria, jak očekávaly, ale na další pochod smrti. Šlo jen o krátký úsek, ale vězeňkyně byly velmi slabé a mnoho jich po cestě umřelo. Edith myslela jen na hlad a nedokázala už jít dál, do tábora se dostala jen díky tomu, že jí pomohly dívky, s kterými se kdysi rozdělila o chleba.

„Mělo se do něj vejít několik set vězňů, kteří tu otrocky dřeli, teď se tu ale tísnilo přes osmnáct tisíc lidí. Nebyl to vyhlazovací tábor, neměli tu ani plynovou komoru ani krematorium. Nikdo z nás ale nepochyboval, že nás sem poslali zemřít. Jen stěží se dalo rozlišit, kdo byl ještě naživu a kdo už byl mrtvý. Předávali jsme si mezi sebou nemoci. Tyfus, úplavici, vši, hnisající rány. Živoucí mrtvolky, tělo na tělo.“ (Egerová, 2019, 93)

Gunskirchen byl pobočný tábor Mauthausenu, když do něj Edith se sestrou dorazily, byl přečpaný vězni. Edith po pár dnech v táboře onemocněla, nemohla vstát. Později zjistila, že měla zlomenou páteř. Věděla, že je na konci sil a vzpomínala na rodiče i na sestru Kláru. V lágru byla svědkem

mnoha krutých scén mučení, které se jí v horečkách vybavovaly. Někteří vězni ze zoufalství jedli maso mrtvých. Edith toho nebyla schopná, raději jedla stonky trávy. Většinu času prospala. Nebyla plně při vědomí a plynutí času si uvědomovala jen díky tomu, že vnímala, jak se střídá noc a den. Ona i sestra už jen vyčerpané ležely na hromadách mrtvol. Tábor osvobodili Američané, Edith v sobě našla zbytky sil, dokázala se pohnout a dát tak najevo, že ještě žije. Vojáci zachránili i Magdu (Egerová, 2019, 93-98).

„Nedokázala jsem cítit radost ani úlevu. Svoboda v tu chvíli znamenala jen nekonečnou cestu ven z lesa. Otupělost. Polospánek. Nebezpečí, že se člověk zadává jídlem nebo sní něco, co nemá. Svoboda znamenala propadlá břicha, vyhaslé oči, bolest, tyfus a vši.“ (Egerová, 2019, 101)

Po záchraně z tábora byla Edith v žalostném stavu. Nebyla schopna chůze a museli ji vést na dvoukoláku. Z tábora byly evakuovány do rakouského Welsu, lidé se propuštěných vězňů báli, nikdo je nechtěl vzít do domu. Magda a Edith byly ubytovány u německé rodiny. Během jedné noci za Edith přišli opilí vojáci, jeden z nich ji chtěl znásilnit. Vytáhl pistoli a chvíli jí hrozil. Po chvíli si vše rozmyslel a odešel. Druhý den za Edith přišel a prosil ji o odpuštění, měl zřejmě pocit viny, a tak se o ni celých šest týdnů staral. Po šesti týdnech ve Welsu mohly sestry odjet, vydaly se vlakem na cestu zpět do Košic. Magda stále toužila po pomstě. Edith to děsilo. Ona se mstít nechtěla.

„Dokud šlo o přežití, všechno bylo černobílé, neexistovala žádná „ale“. Jenže teď jsme se musely vrátit do každodenní reality. Máme co jíst. Ale nemáme ani korunu. Konečně jsi trochu přibrala. Ale cítím se mizerně. Jsme naživu. Ale máma je mrtvá.“ (Egerová, 2019, 111)

Edith a Magda se v Košicích shledali se sestrou Klárou. Ta se o ně začala starat, jako by byla jejich matka, zřejmě se sestrám snažila vynahrudit to, že byly v lágrech, zatímco se ona sama ukrývala. O rodičích se sourozenci nebavili. Později se Edith dozvěděla, že Erik nepřežil, zemřel v lednu v Osvětimi, den před osvobozením. Byl to konec nadějí na shledání. Myšlenky na Erika ji dlouhou dobu držely při životě a dávali sílu se nevzdat. Edith byla stále nemocná a byla odeslána na zotavenou do sanatoria, tam potkala svého budoucího manžela Bélu Egera. Vzali se v roce 1946 a měli spolu dceru Marianu. Béla Eger byl za války u partyzánů a pocházel z bohaté prešovské rodiny. Edith a Béla tak žili v luxusu, blahobyt ale netrval dlouho. Po nástupu komunistů k moci se rozhodli emigrovat do USA. Uprchli roku 1949. Původně měli jet do Izraele, ale Edith měla obavy z toho, že tam je příliš těžký život a není tam bezpečno. Proto nakonec zvolili USA. Do Ameriky emigrovala i sestra Magda (Egerová, 2019, 112-163).

Edith Egerová mnoho let tajila, čím za války prošla. Nechtěla mluvit o ničem, co se jí v táborech stalo, a svou minulost tajila i před svými dětmi, které nechtěla zatěžovat. Roky pracovala jako učitelka, starala se o rodinu a snažila se žít dál. Občas měla flashbaky, ale to bylo vše, čím se její zkušenosti z války projevovaly. Teprve roku 1966, když se odhodlala ke studiu psychologie na vysoké škole, se jí do ruky dostala kniha *Člověk hledá smysl* od Viktora Frankla. Přečetla ji jedním dechem a napsala o ní esej. Práci otiskli ve školním časopisu a někdo ji poslal Viktoru Franklovi. O dva roky později si s Edith Egerovou začali dopisovat. Kladla si spoustu otázek. Proč přežila. Jaký má její život smysl? Jaký smysl má utrpení, které prožila? Jak pomáhat sobě a druhým v těžkých situacích apod. Absolvovala terapii u jungovského terapeuta, ale stále trpěla pocity viny za to, že přežila a mívala flashbaky. V roce 1990 se vrátila do Osvětimi, i když ji od cesty ostatní lidé zrazovali. Někteří přeživší po návratu do Osvětimi spáchali sebevraždu, protože to, co se jim vybavilo, nemohli snést. Edith Egerové ale návrat na místo, kde ztratila matku a otce, pomohl. Uvědomila si, že se roky vinila ze smrti své matky.

Edith Egerová se tedy prvně pokusila od své minulosti zcela odstříhnout, stupňující se psychické problémy a pocity viny jí to, ale nedovolily. Po studiu psychologie roky pracovala s vojáky s psychickými traumaty a měla psychoterapeutickou praxi. Často se věnovala tzv. ztraceným případům. O tom, co prožila, přednášela vojákům a své zkušenosti se snažila využívat k tomu, aby pomáhala druhým. Neměla potřebu sepsat svůj příběh. Své svědectví publikovala až po naléhání psychologa Philipa Zimbarda, který o ní mluvil jako o „Anně Frankové, která přežila“.

Pro Edith Egerovou byla klíčová její zkušenost z Osvětimi, kde zjistila, že i ona – i když není tak krásná a talentovaná jako její sestry – má co nabídnout. Díky své chytrosti a vytrvalosti několikrát zachránila život své sestře, a tím se změnilo její hodnocení sama sebe. Přestala se považovat za méněcennou, a k tomuto pohledu na sebe se nevrátila ani po válce.

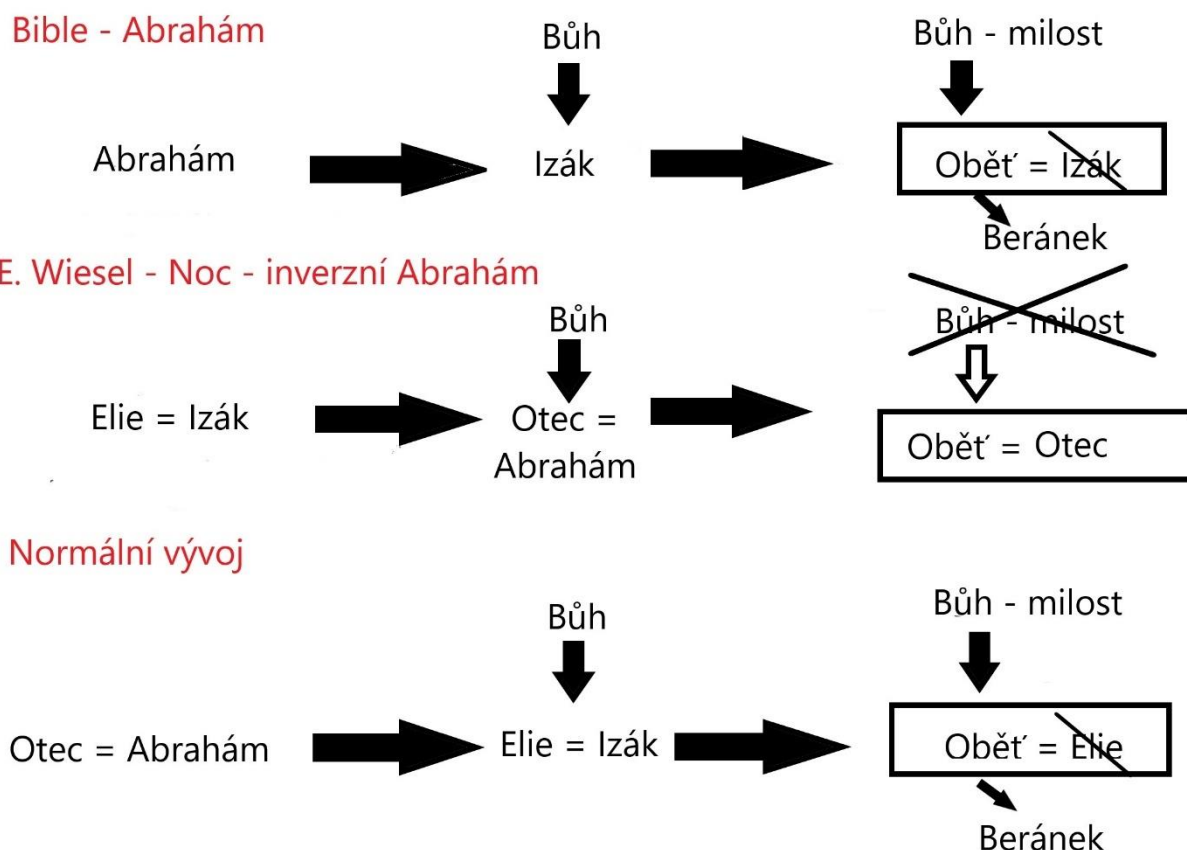
5.6 Vlastní interpretace příběhů Elieho Wiesela a Edith Egerové

5.7 Elie Wiesel – Obrácený Abrahám

Nyní uvedu vlastní interpretaci příběhu Elieho Wiesela. Přikláním se k dříve uvedené interpretaci jako obrácené akhedy, tedy příběhu o Abrahámovi a Izákovi (z knihy *Legacy of Night, the Literary Universe of Elie Wiesel* od Ellen S. Fine), který se ale v kulisách Osvětimi odehrává jinak, než by se odehrávat měl. Elie Wiesel pocházel z náboženské židovské komunity, a jako student Talmudu příběh velmi dobře znal.

Stejně jako v legendě o Abrahámovi je i v příběhu Elieho Wiesela klíčovým vztah otce, syna a Boha.

K přiblížení výkladu příběhu požívám pojmovou mapu:

Pro rekapitulaci prvně uvedu příběh Abraháma a Izáka, tak jak se odehrává v Bibli. Abrahám má obětovat Izáka na příkaz Boha. Abrahám v Boha bezvýhradně věří a uposlechne ho. Rozhodne se obětovat svého syna, protože si to Bůh přeje. Abrahám a Izák společně vyrazí na cestu na horu Morijsa. Cesta trvá několik dní. Když dorazí na vrchol hory, postaví Abrahám oltář a položí na něj dřevo. Izák leží svázaný na oltáři, a otec se jej chytá obětovat. V tom se zjeví Bůh a Abraháma zastaví. Místo Izáka má být obětován beran, který je kousek od oltáře uvězněn ve křoví. Abrahám zkouškou prošel, syna by obětoval. Bůh mu udělil milost a syna zachránil.

Druhá linka zobrazuje příběh *Noci* Elieho Wiesela, kde jde o tzv. obrácenou akhedu, tedy inverzního Abraháma – Izáka. Elie se s otcem ocitá ve světě koncentračních táborů. Hned první den jeho víra v Boha dostává zásadní trhliny, vidí umírat nevinné. Vidí umírat děti, svoji malou sestru i matku. Na všechno padá noc, svět se mění v noční můru. Snad je to jen sen? Elie se chce štípnout

do tváře, aby se probudil. Zjišťuje však, že to, co se děje, je skutečné. Přestává věřit ve všemocného a spravedlivého Boha. Modlí se k němu, ale zároveň vůči němu cítí zášť. Teprve v Osvětimi se syn s otcem opravdu sblíží, teprve tam získává Elie jeho pozornost a uznání. Role se pomalu obracejí, a zatímco otcova autoritativní role slábne, Elieho sílí. Elie musí dospět, stává se tím silnějším. Nechce otce ztratit a oba si pomáhají k přežití, Elie kolem sebe pozoruje jiné syny, kteří zapřeli otce, aby zvýšili své šance na přežití. Modlí se, aby to neudělal také. V tomto konfliktu můžeme vidět i znovu oživení oidipského konfliktu. Kdy se syn chce otce zbavit, ale zároveň se bojí, že by se otec mohl zbavit jeho.

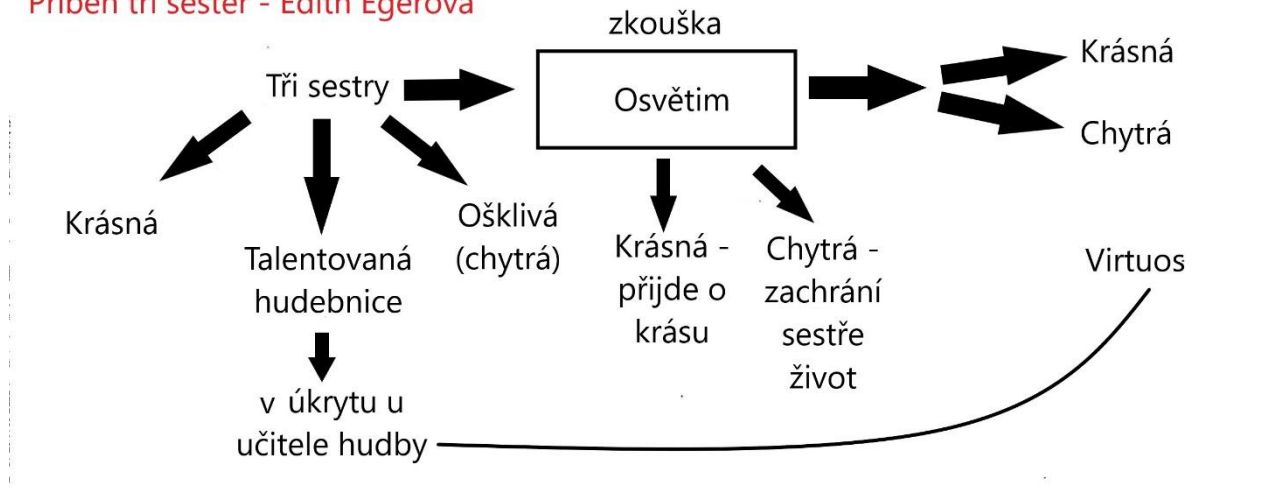
Elie nedokáže otce zavrhnout a pomáhá mu, i když vnímá jeho přítomnost mnohdy jako přítěž. Kéž by mohl být sám a bojovat sám za sebe. Okamžitě se za své přání zastydí. Elie s otcem prožijí pochod smrti, vydali se na něj, protože si Elie myslel, že to pro ně bude lepší. Nebylo. Nemohl to vědět, ale po válce si rozhodnutí odejít z tábora vyčítal. Jeho otec by možná přežil, kdyby nešli na pochod smrti. Kdyby neabsolvovali transport do Buchenwaldu. Tam už je Elieho otec na pokraji sil a nemocný prosí Elieho, aby ho nechal být. Elie ho odmítá opustit a podniká další kroky pro jeho záchranu. Doufá, že se někdo smiluje, někdo otci pomůže. Že ho Bůh zachrání. V kulisách koncentračních táborů však žádná milost nepřichází, a Elie nakonec blouznícího otce zapře. Měl strach, že by jeho samého zbili esesáci. Tím je oběť dokonána. Elie jako Izák obětuje otce – Abraháma. Bůh, který měl udělit milost, nepřichází. Elie ze smrti otce obviňuje celý svět, společnost, která ho dohnala k tomu, aby zapřel vlastního otce. Boha, který nepřišel, když měl. Sám také nese svůj díl viny, ale není to vina zničující. Snažil se, dělal, co mohl, aby otce zachránil, a nakonec selhal, v okamžiku, kdy už otce mohl zachránit jen Bůh. Snad díky tomu, že Elie Wiesel nevinil ze smrti otce sebe, ale okolnosti, dokázal s touto zkušeností žít.

Třetí řádek pojmové mapy ukazuje, jak by pravděpodobně probíhal život Elieho Wiesela, kdyby nebyl v Osvětimi. Jeho otec by zůstal Abrahámem, který obětuje syna. Izák by nebyl ten, který musí podstoupit zkoušku. Tu by podstoupil jeho otec. V normálním světě by se otec se synem pravděpodobně nikdy nesblížili tolik, jako když spolu bojovali o přežití. Otec by nemusel obětovat syna, protože v tomto světě není jen Noc. Je tu i Den, je tu Bůh, který je milostivý. Možná by Elieho otce zkoušel, ale ke skutečné oběti by nedošlo. Elie Wiesel by se možná stal spisovatelem, ale nepsal by o holokaustu. Zůstal by v Sighetu, ve své komunitě. O obráceném Abrahámovi by nikdo neslyšel.

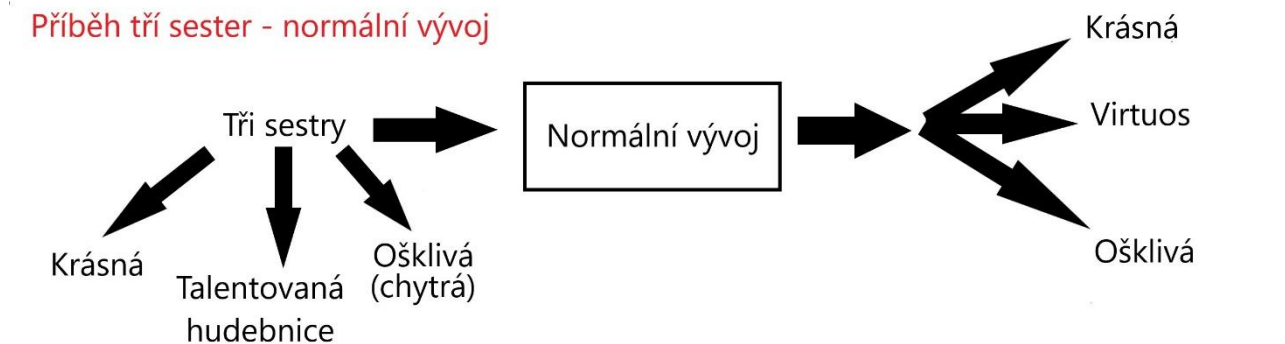
5.8 Edith Egerová – příběh Tří sester

K příběhu Edith Egerové nejsou k dispozici žádné interpretace. Budu tedy vycházet ze své pojmové mapy, na které jsem zakreslila hlavní změnu, ke které u Edith došlo.

Příběh tří sester - Edith Egerová

Příběh tří sester - normální vývoj

Edith Egerová měla v rodině pozici otloukánka, nejmladší sestry, která nic pořádně neumí a je považována za ošklivou. Její starší sestry jsou Magda – krásná, a Klára – talentovaná hudebnice. Klára koncentračnímu táboru unikne díky svému učiteli, který ji u sebe schová. Nabízí úkryt i ostatním členům rodiny, Edithina matka se ale ukrýt odmítá. Edith se do Osvětimi dostane se svou krásnou sestrou, během první selekce přijde o matku i o otce. Upne se na sestru, na jediného člena rodiny, který jí zbyl. Edith během prvních dní v táboře zachrání sestru i ostatní dívky před doktorem Mengelem. Na jeho přání mu zatančí, strhne tím pozornost na sebe, a ochrání tak ostatní. Tanec se jí povede, dostane bochník chleba a rozdělí se o něj s ostatními, což mělo v Osvětimi velkou cenu. Některé z dívek, se kterými se dělila, si ji pamatovaly a později jí pomohly při pochodu smrti, když už neměla síly jít dál. U Edith došlo k proměně vnímání sama sebe. Její sestra v táboře nebyla stejnou kráskou jako kdysi. Edith nebyla ošklivkou. Začala se vnímat jako ta chytrá, ta, co vždycky něco vymyslí a najde způsob, jak zachránit sebe i sestru. Později sestře znovu zachránila život a

sestra jí to později oplatila. Poté co se obě dívky dostaly z tábora, zůstala Edith tou chytrou i přesto, že se Magda znovu stala tou krásnou. Úzké pouto mezi oběma sestrami přetrvalo. Klára, která byla v úkrytu, stála mimo příběh a vrátila se do něj, až když bylo tzv. po všem. Edith, stejně jako Wiesel, cítila vinu za smrt rodiče, v jejím případě matky. Omylem vyhradila její věk.

Pokud by došlo k normálnímu vývoji, Edith by nebyla v Osvětimi s Magdou a Klára by nebyla v úkrytu, Edith by se nejspíše z role ošklivé sestry nevymanila. Byla sice úspěšná sportovkyně, ale na její hodnocení v rámci rodiny to nemělo vliv. Její zlomovou událostí tedy byla záchrana sestry a vědomí toho, že se dokáže sama o sebe postarat. Nebýt věznění v lágru, patrně by zůstala v Košicích, nevěnovala by se psychologii a neproslavila by se. Její vztahy se sestrami by možná zůstaly na stejné úrovni, to znamená krásná a talentovaná spolu, proti ní.

5.9 Výsledky analýzy svědectví Elieho Wiesela a Edith Egerové

Cílem práce bylo porovnat dvě svědectví přeživších holokaustu. Před samotnou analýzou jsem stanovila hlavní rysy svědectví jako žánru – mezi tyto rysy podle mne patří: absence katarze a ukončení příběhu, nesdělitelnost, morální břemeno přežití a potřeba svědčit.

Dále jsem stanovila témata svědectví z vybraných svědeckých výpovědí. Hlavní témata jsou: život před válkou a uvězněním, transport, příjezd, ztráta identity, iniciace, adaptace, ženské problémy, táborová typologie, strádání, apely a selekce, smrt, sny a vzpomínky na domov, hovory mezi vězni, náboženství, básně, písně, knihy a divadlo, vztahy, sexualita, odboj, osvobození a pochody smrti, nesdělitelnost a potřeba svědčit. Výskyt těchto témat ve výpovědích svědků jsem zanesla do tabulky. Podle těchto témat jsem postupovala při analýze svědectví Elieho Wiesela a Edith Egerové.

Ve svědectvích Wiesela i Egerové jsem našla témata, která jsem vybrala na základě literární rešerše v předchozí části práce.

Obě svědectví jsem porovnávala i z hlediska genderu. Hlavním zjištěním je v tomto případě to, že se zkušenosti příslušníků obou pohlaví příliš neliší a gender tak nebyl pro přežití v táboře zásadní. Ano, ženy měly horší hygienické podmínky a čelily problémům, které souvisely s jejich ženstvím (mateřství, menstruace, potraty apod.), ale nedá se říci, že by pro muže bylo odloučení od rodiny lehčí nebo méně traumatizující. Muži stejně jako ženy přišly o postavení ve společnosti, na které byli zvyklí – přestali být ochránci a živiteli rodin. Ženy se snažily i v táborech zůstat ženami, hůře, než muži snášely ztrátu vlasů, protože ji často považovaly za symbol ženskosti. Hůře na ně

dopadaly obavy o ztrátu plodnosti, protože většina z nich ztratila menstruaci po nástupu do tábora, některé se obávaly, že se jedná o trvalé poškození. Tyto obavy však vězně sužovaly jen do té doby, dokud se nemusel bát o holý život. Gender tedy měl vliv na prožívání věznění v koncentračních táborech, ale neměl přímý vliv na šance na přežití jednotlivce v okamžiku, kdy prošel první selekcí a dostal se do tábora.

V odborné literatuře jsou za ženské (genderově podmíněné) problémy označovány nejčastěji problémy spojené s menstruací, potraty, odebrání dětí, prostituce a lékařské pokusy. Kromě menstruace, těhotenství a potratů se pokusy i prostituce týkaly i mužů. Rozdíly v chování mužů a žen bych přisouvala spíše osobnostním rysům vězněných, než příslušnosti k jednomu či druhému pohlaví. Ve svědectvích Elieho Wiesela a Edith Egerové jsou jen minimální genderové rozdíly. Více než na příslušnosti k určitému pohlaví, záleželo spíše na štěstí – k jakému pracovnímu komandu se člověk dostal, kdo s ním bydlel ve stejném bloku apod.

Svědectví tak víceméně kopírují zjištění, která byla dříve prezentována pro tzv. kanonická svědectví, tedy ta, která příliš nevybočují a jsou v souladu s chováním většiny příslušníků daného pohlaví. Egerová ženy prezentuje jako soudržné, navzájem si pomáhající, tvořící společenství. Vyměňovaly si recepty, vařily, mluvily o mužích i o sexu a snažily se udržet si naději na budoucnost. Byly také vystaveny riziku sexuálního násilí. Elie Wiesel prezentuje muže jako uzavřené, starající se jen o sebe, případně o někoho blízkého. Muži podle něj ale netvoří společenství a vzájemně si nepomáhají. Hovoří mezi sebou hlavně o Bohu, často mluví o jídle, o tom, co by snědli, kdyby jim to někdo uvařil. O ženách skoro nemluví. Ve své přežití nevěří.

Zabývala jsem se také tím, co přeživším pomohlo vyrovnat se s vězněním v koncentračním táboře. U obou lze shodně najít, že sice trpěli pocity viny, Elie za smrt otce, Edith za smrt matky, ale ani jeden z nich tuto vinu nevzal zcela na sebe. Elie obvinil společnost, že ho k zapření otce donutila, dělal, co mohl a mnohokrát si s otcem navzájem zachránili život, opustil ho, až když nebyla naděje na jeho záchranu. Edith si opakovala, že se nijak neprovinila a že je dobrý člověk. Tento jejich postoj považuji za zásadní pro jejich přežití a následné zpracování traumatu.

U obou svědků jsem také vybrala jednu událost, která je během věznění v koncentračních táborech nejvíce ovlivnila a formovala. U Elieho Wiesela to bylo sblížení s otcem, společný boj o přežití, ztráta víry v Boha, a nakonec zapření otce, když už mu nebylo pomoci a umíral. U Edith Egerové to byla záchrana života sestry, kdy Edith pochopila, že nemusí zůstat tou méněcennou a ošklivou, ale může být někým jiným, tou chytrou. Oba příběhy jsem zachytila v pojmových mapách.

5.10 Komparace svědectví Elieho Wiesela a Edith Egerové – hlavní body

Při porovnávání těchto dvou svědectví mi připadalo jako zásadní, že byli oba aktéři ovlivněni nebo nějak zatíženi svou pozicí v rodině ještě před tím, než vstoupili do ghetta a koncentračního tábora, ba ještě nebyli dospělí, jejich vývoj nebyl ukončen. Přesto museli rychle dospět, v podstatě ze dne na den, a přizpůsobit se životu v Osvětimi. Ani jeden z nich si svou budoucnost takto nepředstavoval.

Edith Egerová přišla o matku i otce ve stejný den, na matku, kterou popisovala jako přísnou, vzpomínala mnohem častěji než na otce, který měl být vždy dobře naladěný a zábavný.

Stejně tak Elie v táboře často myslel na otce, ale nevzpomínal na matku, kterou před odchodem do tábora miloval.

Edith se i v táboře občas projevovala jako pubertální dívka, zajímala se o sex, o to, jaké je manželství, často myslela na chlapce, s kterým chodila před odjezdem do Osvětimi, a chtěla poznat taje mužského těla. Edith si často představuje, co bude dělat po válce, a dokola si opakuje, že přežije. Že jednou musí i věznění v táboře skončit.

Elie se oproti tomu jako kluk v pubertě skoro neprojevoval. Jediné scény, které by mohly být považovány za projev sexuality, se odehrávají ve vagónu cestou do tábora. Nepřemýšlí o ženách, o sexu, ani neplánuje svůj život po válce, počítá s tím, že zemře. Byl pravděpodobně silně ovlivněn náboženskou výchovou.

Pro oba hrdiny je stěžejní přítomnost blízkého rodinného příslušníka, i když je to někdo, s kým před Osvětimi neměli ideální vztah. Během věznění se tyto vztahy mění, stávají se ústřední motivací pro přežití. Edith se na rozdíl od Elieho přátel i s ostatními dívkami a pokouší se jim pomáhat. Tím naplňuje roli, která byla ženám vězněným v táboře častěji přisuzována. Elie pomáhá jen otci, nikomu jinému. I to odpovídá genderovým stereotypům spojovaných se svědectvími přeživších uvedených v první části práce.

Oba hrdinové podstupují zkoušky, Elie se sblíží s otcem a navzájem se chrání, odolává nutkání se otce zbavit, znovu a znovu si vzájemně zachraňují život, otce zapře až na konec, když už jeho záchrana není možná. Edith bojuje sama se sebou, se svým obrazem ošklivky a méněcenné holky. Dokáže tento náhled na sebe překonat, a několikrát zachrání sebe i sestru.

Svědectví oba dva sepsali z pohledu teenagerů, tedy mladých lidí, kteří ještě nemají své občanské povolání. Jejich pohled jím tedy není ovlivněn, a pro čtenáře je snazší se s jejich výpovědí ztotožnit,

než je tomu například u svědectví napsaných odborníky – jako jsou svědectví Viktora Frankla a Bruno Bettelheima, která působí jako vědecká studie, a pro běžného čtenáře nemusí být tak přístupná a poutavá, protože čtenáři mohou některé poznatky v nich připadat absurdní. Franklova posedlost záchranou své vědecké práce, Bettelheimova snaha analyzovat systém fungování koncentračního tábora apod. Oba dva také svědectví vydali až na naléhání dalších osob.

Oba svědci se také dokázali vyrovnat s traumatickou zkušeností. Dá se říci, že to udělali podobně. Elie Wiesel i Edith Egerová zastávali postoj, že za to, co se jim stalo, nemohou, nemohli tomu nijak zabránit. Oni byli dobří, okolnosti – společnost, svět, absence víry v Boha okolo nich – byly špatné. Elie Wiesel své zkušenosti zpracovával celý život ve svých knihách, kde se věnoval holokaustu i během své kariéry novináře či aktivisty za lidská práva. Edith Egerová o tom, co prožila dlouho mlčela a pokoušela se zapomenout na minulost. Nakonec jí dokázala čelit, a díky tomu, že dokázala žít s vlastním traumatem, se stala uznávanou psycholožkou, která pracovala s vojáky a dalšími traumatizovanými lidmi. Jako nejdůležitější zde vidím odmítnutí vlastní viny, uznání vlastní bezmocnosti vůči toku dějin a přijetí svého údělu, i když je těžký.

6 Závěr

Hlavním cílem mé bakalářské práce bylo porovnat dvě svědectví přeživších z Osvětimi. Tito dva svědci byli vybráni na základě podobných znaků. Záměrem bylo zjistit, jak tragická zkušenost oba aktéry ovlivnila a formovala. Chtěla jsem také najít převažující témata svědectví z doby holokaustu; k tomu jsem použila sedmnáct svědeckých výpovědí knižně publikovaných a další odbornou literaturu. Dvě vybraná svědectví, Wiesela a Egerovou, jsem chtěla porovnat i z hlediska genderu a najít případné odlišnosti.

Po zmíněné prvotní rešerši jsem tedy našla vhodnou dvojici pro komparaci, která vyhovovala mým požadavkům: Shodný věk, blízká osoba v táboře, sepsání svědectví, ovlivnění traumatickou zkušeností během vývoje, přežití táborů i vyrovnávání se s traumatem v dalším životě. Během četby dalších svědectví a odborné literatury jsem definovala hlavní body, které by mělo obsahovat svědectví – tedy čím je svědectví jako žánr charakteristické, a dále stanovit hlavní témata, která se ve svědectvích přeživších opakují.

Také jsem přiblížila vývoj přijímání svědectví přeživších holokaustu ve společnosti. Dále jsem popsala genderové rozdíly v těchto svědectvích, včetně těch méně známých – tedy těch tzv. nekanonických neboli problémových, které bývají odsouvána na okraj zájmu nebo nejsou zveřejňována vůbec.

Nastínila jsem charakteristické rysy žánru svědectví. Z literárních svědectví (17 knih) a dalších odborných zdrojů jsem stanovila základní témata svědeckých výpovědí, které se opakovala v různých výpovědích.

V druhé části práce jsem se zabývala samotnou komparací svědectví Elieho Wiesela a Edith Egerové, a to nejen z hlediska strádání, kterým oba prošli, ale i z hlediska genderu. Dospěla jsem k závěru, že jsou mezi nimi jen minimální rozdíly. Elie Wiesel i Edith Egerová vydali svá svědectví až na žádosti jiných. Elie Wiesel byl k přepracování a vydání *Noci* povzbuzován Francoisem Mauriacem, Edith Egerovou přesvědčoval k vydání svědectví knižně Phillip Zimbardo. Oba dva své zkušenosti z holokaustu využili i v profesním životě. Wiesel jako novinář, spisovatel a aktivista za lidská práva, Egerová jako klinická psycholožka.

7 Diskuze

Při výběru tématu práce jsem se inspirovala diplomovou prací Petra Spejchala na téma: *Umělecké zachycení traumatu a sebevražda: studie autorů přeživších holokaust*. Spejchal se v práci věnuje komparaci dvou svědeckých autorů – Prima Leviho a Jeana Améryho, kteří přežili věznění v lágrech a později spáchali sebevraždu. Cílem jeho práce bylo zachytit, jak autoři literárně zpracovali trauma a jak toto zpracování souviselo s jejich smrtí. V závěru práce se zamýšlí nad možnými důvody sebevraždy obou autorů (Spejchal, 2010, 86-87). U Prima Leviho považuje za pravděpodobný důvod jeho sebevraždy pocit neúspěchu při přenosu svědectví. Levi měl dojem, že se mu své zkušenosti nedaří předat čtenářům. Selhal tak v roli, kterou si pro sebe vybral. Chtěl být poslem zpráv o holokaustu. Levi narážel na neporozumění i doma, kde ho členové rodiny nechtěli poslouchat, když jim vyprávěl o tom, co za války zažil. Jeho krize se pravděpodobně prohloubila odchodem do profesního důchodu, kdy zůstal doma a věnoval se jen psaní. To pro něj pravděpodobně nemělo katarzní efekt, spíše se jednalo o ožívování bolestných vzpomínek. Považoval se za zástupce přeživších a smysl jeho přežití dávalo právě to, že podával svědectví. V tom podle sebe selhal, a tím se provinil (Spejchal, 2010, 86). Jedná se jen o jeden z možných výkladů Leviho sebevraždy. Nicméně Levi už dříve ve svých knihách (např. v *Je-li toto člověk*) často zmiňoval, že ti nejlepší nepřežili a že neví, proč přežil právě on. Z toho by se dalo usuzovat na to, že trpěl tzv. pocitem viny přeživších. Elie Wiesel bral svědectví také jako svou morální povinnost vůči zemřelým, nicméně tím, že *Noc* napsal uměleckým stylem a své vzpomínky nevydával za fakta, ale za část umělecké tvorby, se vyhnul tomu, že by jeho dílo někdo napadal a on musel vysvětlovat, co zažil. Prohlásil také, že odmítá psát cokoli, co by poškodilo jeho lid. Edith Egerová své zkušenosti využívala v léčbě traumatizovaných vojáků, a byla úspěšná. Oba tak na rozdíl od Leviho zažívali pocit uznání za svou práci i za svědectví. Podle Spejchala Levi sice také zažil pocit uznání, ale s každou další napsanou knihou v něm sílil pocit odcizení, neporozumění, osobního selhání a pocit hanby a viny za to, že se vrátil živý.

Tento závěr by podporoval mé tvrzení, že pro přežití po osvobození bylo důležité odmítnout pocity viny za samotné přežití a za to, co se dělo v táboře a co člověk udělal pro to, aby přežil.

Améry sice netrpěl pocity viny za to, že se z tábora vrátil, ale ztratil veškerou důvěru ve svět. Ztratil svůj původní domov, identitu, nikde už se necítil doma. Zásadní pro něj byla traumatická zkušenost, kdy byl mučen. Smrt ho měla od těchto trýznivých zážitků a pocitů osvobodit (Spejchal, 2010, 87). Dalo by se říct, že stejně jako Levi zažíval Améry pocity neporozumění a nesdělitelnosti své zkušenosti. Améry, a těžko se mu můžeme divit, tak zůstal zahořklý a odmítal se tohoto postoje vzdát. I to mohlo přispět k jeho sebevraždě. U Egerové ani u Wiesela tento postoj nenajdeme.

Améry i Levi dobře zapadají do genderových stereotypů platných pro muže, nastíněných v první části mé práce, Levi měl v táboře jednoho blízkého přítele, proti ostatním vězňům bojoval a hlavní pro něj bylo jeho vlastní přežití: jeho svědectví může působit jako manuál, jak přežít v lágru. Améry byl v táboře docela sám, i on se soustřeďoval hlavně na sebe. Další práce, které by se zabývaly vyloženě srovnáním svědectví dvou autorů, jsem neobjevila.

Informace o genderových rozdílech ve svědectvích jsem čerpala hlavně z knih a článků Zoe Waxman, Dalie Ofer, Lenory Weitzman a Joan Ringelheim. Všechny badatelky se dlouhodobě zabývají genderem a holokaustem. Během četby svědectví jsem si všimla, že se o tzv. ženských problémech zmiňují hlavně lékaři a lékařky, kteří zřejmě nejčastěji museli tyto „problémy“ řešit. Byly to oni, kdo asistoval při potratech, oni museli asistovat Mengelemu a ostatním nacistickým lékařům posedlým pokusy na lidech. Běžní vězni se o těchto tématech zmiňují spíše okrajově. Ne snad proto, že by se jich tyto problémy nedotýkaly, ale pravděpodobně proto, že se o nich zdráhali mluvit. Všechny ženy do určité míry pravděpodobně trpěly ztrátou menstruace a měly obavy o svou plodnost apod.

7.1.1 **Limity práce**

Za hlavní limit své práce považuji omezený počet svědectví ke srovnání. A to jak v první části práce pro vybrání témat, i v druhé části, kde jsem srovnávala jen dvě svědectví. Bylo by vhodnější mít více svědeckých výpovědí v obou částech práce. Hlavně tedy v té druhé. Závěry ohledně genderu nelze zobecňovat na základě dvou výpovědí.

Svědectví, která jsem vybrala ke komparaci, nakonec nevybočovala ze svědectví tzv. kánonických (to znamená těch, které nejsou problematické, třeba tím, že by popisovaly například kruté chování žen, opuštění dětí matkami, lékařské pokusy apod.). Tím, že je hrdinům příběhu okolo šestnácti let, nenajdeme ve svědectvích starosti okolo těhotenství, péče o děti apod., a když tak jen okrajově: týkají se někoho jiného, a ne přímo přeživších. U Elieho Wiesela nemůžeme příliš sledovat ani jeho pubertu; později ve svých pamětech napsal, že měl strach z žen a tohoto strachu se zbavil až několik let po osvobození.

Bylo by přínosné porovnat více svědectví od mužů i žen v různých věkových kategoriích. Za další limit by se dala označit nutnost spoléhat na literární prameny, případně starší rozhovory a knihy

autorů, protože svědci holokaustu pomalu vymírají a sehnat jich dostatek pro sběr dat je již téměř nemožné.

Zároveň si uvědomuji, že se mi nedařilo zaujímat zcela objektivní a od emocí oproštěný postoj k tématu, což může být pro někoho rušivé.

7.1.2 Silné stránky a přínosy

Za silné stránky práce naopak považuji: srovnání prací známého autora s ne tak známou autorkou. Nalezení ústředního příběhu ve svědectvích Wiesela a Egerové a jeho dopadu na jejich vývoj i další život, zaměření se na svědecké výpovědi teenagerů a stanovení hlavních témat svědectví. Dále považuji za přínosné nastínění strategie, kterou použili k přežití po osvobození. Na toto téma by bylo dobré dále zaměřit pozornost. Nicméně by bylo potřeba porovnat strategii více přeživších.

Seznam použitých zdrojů

Literární zdroje:

- Améry, J. (2011) *Bez viny a bez trestu*. Prostor.
- Avni, O. (2001). *Beyond Psychoanalysis: Elie Wiesel's Night in Historical Perspective* in Bloom, H. (Ed.), *Modern Critical Interpretations Elie Wiesel's Night*. Chelsea House Publications
- Balaev, M. (2014). *Literary Trauma Theory Reconsidered*. In M. Balaev (Ed.), *Contemporary Approaches in Literary Trauma Theory*, Palgrave Macmillan
- Barša, P. (2011) *Paměť a genocida*. Argo
- Bauman, Z. (2010) *Modernita a holocaust*. SLON
- Bauer, J. (2009) *Úvahy o holokaustu*. Academia
- Bettelheim, B. (2021). *Lidé nejsou mravenci: Postřehy psychoanalytika z koncentračního tábora*. Portál
- Bitton-Jackson, L. (1999) *I Have Lived a Thousand Years: Growing Up in the Holocaust*. Simon Pulse
- Bloch, G. R. (2014) *Nesvobodné asociace: psychoanalytik vzpomíná na holocaust*. Irene Press
- Bloom, H. (Ed.) (2001) *Modern Critical Interpretations Elie Wiesel's Night*. Chelsea House Publishers
- Bloxham, D. & Kushner, T. (2005) *The Holocaust: Critical historical Approaches*. Manchester University Press
- Borowski, T. (1976) *This Way for the Gas, Ladies and Gentlemen*. Penguin Books
- Bruck, E. (2001) *Who Loved You Like This*. Paul Dry Books
- Czech, D. (1990) *The Auschwitz Chronicle: 1939–1945*. Henry Holt & Co
- Delbo, Ch. (2014) *Auschwitz and After*. Yale University Press

- Eagelstone, B. (2012) *Holocaust Testimony: Understanding and criticism*. in Piette, A. & Rawlinson, M. (Eds.) *The Edinburgh Companion to Twentieth-Century British and American War Literature*. Edinburgh University Press
- Eger, E. (2019) *Máma na vybranou*. Práh
- Epple, F., Schellong, J. & Weidner, K. (2021) *Psychotraumatologie*. Triton.
- Fine, E. S. (1982) *Legacy of Night, The Literary Universe of Elie Wiesel*. State University of New York Press
- Frankl, V. (2016). *A přece říci životu ano*. Karmelitánské nakladatelství
- Friéd, H. (2017) *Questions I am asked about the Holocaust*. Scribe
- Harth, K. (1983) *Return to Auschwitz: The remarkable story of a girl who survived the Holocaust*. Atheneum
- Langbein, H. (2004) *People in Auschwitz*. The University of North Carolina Press
- Lasker-Wallfish, A. (2012) *Inherit the Truth 1939-1945: A Memoir of Survival and the Holocaust*. Cromwell Press Group
- Lawrence. L. (1998) *Gendered Suffering? Women in Holocaust Testimonies* in Ofer, D. & Weitzman, L. J. (Eds.) *Women in the Holocaust*. Yale University Press.
- Lengyel, O. (1947) *Five Chimneys: A Memoir of Survival and the Holocaust* Academy Chicago Publishers
- Levi, P (1989) *Potopení a záchránění*. Index
- Levi, P. (2019) *Je-li toto člověk*. Leda
- Metcalfe, W, J & Jacobs, J (1998) *Emotional Memory: The Effects of Stress on “Cool” and “Hot” Memory Systems in Psychology of Learning and Motivation*, (38), 187-222
- Tec, N. (2003) *Resilience and Courage: Women, Men, and the Holocaust*. Yale University Press
- Nomberg-Przytyk, S. (1985) *Auschwitz. True Tales from a Grotesque Land*. The University of North Carolina Press

- Novac, A. (2010) *Krásné dny mého mládí*. Paseka
- Ofer, D. & Weitzman, L. J. (Eds.) (1998) *Women in the Holocaust*. Yale University Press.
- Patterson, D. (2002) *Wiesel, Elie (1928-)*. In D. Patterson, A. L. Berger, & S. Cargas (Eds.), *Encyklopedia of Holocaust Literature*. Oryx Press.
- Perl, G. (2019) *Byla jsem doktorkou v Osvětimi*. Víkend
- Proctor, R. N. (1988) *Racial Hygiene: Medicine under the Nazis*. Harvard University Press
- Ringelheim, J. (1998) *The Split between Gender and the Holocaust*. In Ofer, D. & Weitzman, L.J. (Eds) *Women in the Holocaust*. Yale Press University
- Roth, J. K. (2001). *In the Beginning*. In Bloom, H. (Ed.), *Modern Critical Interpretations Elie Wiesel's Night*, Chelsea House Publications
- Spejchal, P. (2010). *Umělecké zachycení traumatu a sebevražda: studie autorů přeživších holokaust*. Brno, Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta.
- Sommer, R. (2009) *Das KZ-Bordel*. MMIZOO
- Tec, N. (2003). *Resilience and Courage: Women, Men, and the Holocaust*. Yale University Press.
- Traverso, E. (2006) *Trhlina v dějinách: Esej o Osvětimi a intelektuálech*. Academia
- Todorov, T. (2000) *V mezní situaci*. Mladá Fronta
- Trezise, T. (2013) *Witnessing Witnessing*. Fordham University Press
- Waxman, Z. (2017) *Women in the Holocaust: A feminist history*. Oxford University Press
- Waxman Z. (2006) *Writing the holocaust: Identity, Testimony, Representation*. Oxford University Press
- Wiesel, E. (2021). *Noc*. Leda
- Wiesel, E. (1997). *Paměti*. Pragma
- Zyskind, S. (1983) *The Stolen Years*. Signet

Internetové zdroje:

Barenbaum, M. (2001, 16. února) *T4 Program Nazi policy*. Britannica.

<https://www.britannica.com/event/T4-Program>

Čapková, K. (2019, 20. srpna). *Svědectví Salmena Gradowského o rodinném táboře v Birkenau*.

Holocaust. <https://www.holocaust.cz/dejiny/koncentracni-tabory-a-ghetta/koncentracni-tabory/osvetim/svedectvi-salmena-gradowskeho-o-rodinnem-tabore-v-birkenau/>

Egerová, E. (2018) *The Gift*. Eger. <https://dreditheger.com/the-gift-2/>

Graziosi, A. (1999, 1. ledna) *The new Soviet archival sources Hypotheses for a critical assessment*.

Open edition journals. <https://journals.openedition.org/monderusse/2#quotation>

Hauth, G. (2014, květen) *Sex for Survival: Intimacy in Nazi Concentration Camps and its Post-Liberation Affect on Survivors*. *Honors Theses*. 730. Repository.

www.repository.lsu.edu. https://repository.lsu.edu/honors_etd/730

Ringelheim, J. (1985). *Women and the Holocaust: A Reconsideration of Research*. *Signs*, 10 (4), 741–761. Jstor. <http://www.jstor.org/stable/3174312>